

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КОШЛЯК НАТАЛІЯ ЕДУАРДІВНА

УДК 342.7:340.1

**ДИСЕРТАЦІЯ
ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА**

08 Право
081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н.Е. Кошляк**

Науковий керівник:
Наливайко Лариса Романівна,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
академік Національної академії наук
вищої освіти України

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Кошляк Н. Е. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Дніпро, 2024.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним теоретико-правовим дослідженням, в якому на основі аналізу правової доктрини, національного законодавства та міжнародних стандартів, зарубіжного досвіду, розкрито сутність, структуру та особливості інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах євроінтеграції, воєнного стану та повоєнного періоду.

Запропоновано визначення поняття «інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» – це цілісна система упорядкованих елементів, що визначають та реалізують державну політику з питань забезпечення та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Ознаки інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як складної системи: 1) включає в себе взаємопов'язані структурні елементи; 2) організаційна єдність складових, упорядкованість; 3) наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків і складних відносини між інституціями; 3) правова регламентованість і впорядкованість; 4) спрямування на єдину мету, реалізацію специфічної системи функцій і завдань; 5) постійний характер дії, поєднання стабільності та динамізму; 6) наділений системою різних форм, засобів і способів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) забезпечується загальними (соціальними) і спеціальними (юридичними) гарантіями. Структура інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; 2) нормативно-правова основа забезпечення їх прав і свобод; 3) мета, форми, способи та засоби,

гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Метою інституційного механізму є: 1) створити належні юридичні і фактичні умови, зробити реальними і доступними закріплені права і свободи людини і громадянина для осіб, які набули правового статусу внутрішньо переміщеної особи; 2) збалансувати їх вразливе становище, що погіршилось внаслідок обставин, що спровокували вимушене переміщення; 3) поновити справедливість для внутрішньо переміщених осіб. На реалізацію вказаної загальної мети інституційний механізм реалізує низку конкретних завдань, що розкриваються через відповідні функції та повноваження.

Сформульовано визначення поняття «функції інституційного механізму»: це основні напрями його впливу на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До них пропонується відносити: функцію правового забезпечення, функцію охорони прав і свобод, правозахисну, компенсаційну (правовідновлювальну), контрольну, інформаційну, комунікаційну, координаційну функції, а також функцію матеріально-фінансового забезпечення. Принципи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб запропоновано поділити на загальні та спеціальні.

Наголошено, що нині в Україні функціонує розгалужена система інституцій, які забезпечують права внутрішньо переміщених осіб. Міжнародна нормативно-правова база була основою для формування українського законодавства щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Разом із тим, міжнародні акти містять загальні положення щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб та закріплюють основний обов'язок і відповідальність за надання захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам покладаються на національні органи влади. Конституція України встановлює основоположні права громадян та принципи діяльності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Система законів, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є розгалуженою. Такі нормативно-правові акти пропонується поділити на групи: нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус внутрішньо переміщених осіб; нормативно-правові акти, що визначають

основи забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб державними та недержавними інституціями; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб державними та недержавними інституціями.

Акцентовано, що дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб в Україні є проблематикою, що охоплює низку соціально-правових зв'язків. Тож лише якісний підхід до застосування тих чи інших методів, принципів, формування світогляду автора тощо уможливить проведення належного дослідження вказаної проблематики та визначення векторів вдосконалення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб в Україні. Застосування традиційних та сучасних (плюралістичний, цивілізаційний підходи) методологічних підходів й методів дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб в Україні, обумовлених поставленими у дослідженні завданнями, уможливило проведення об'єктивного та комплексного вивчення вказаного явища. Сформульовано визначення поняття «методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб». Основними принципами дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб є: принцип антропологізму, принцип детермінізму (причинності), принцип системності принцип об'єктивності, принцип історизму когнітивний (пізнавальний) принцип, принцип комплексності та ін.

Зроблено висновок, що вивчення робіт у різних наукових сферах (філософії, соціології, історії, психології, юриспруденції, управлінської науки тощо) зумовило виокремлення таких ключових напрямів, що стали підґрунтям дослідження проблематики інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб в Україні: 1) в яких досліджувалися загальні питання забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб в Україні (в межах цього напрямку основними є дослідження органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб); 2) в яких вивчаються питання інституційного механізму

забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Цей напрям є основним й не отримав належної уваги у роботах українських науковців, особливо у рамках науки теорії держави і права, а також в умовах воєнного стану.

Наголошено, що в Україні система суб'єктів, що здійснюють забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, не упорядкована на законодавчому рівні, не скоординована, що створює підґрунтя для конфліктів між ними та знижує якість забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Для усунення недоліків у розумінні змісту і сутності діяльності органів державної влади у цій сфері, органи державної влади можна поділити на п'ять груп: *орган законодавчої влади* (ВРУ, зокрема, Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, Уповноважений ВРУ з прав людини); *Президент України*; *органи виконавчої влади* (КМУ, центральні та місцеві органи виконавчої влади, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб); *органи судової влади*; *контрольно-наглядові органи влади* (Конституційний Суд України, прокуратура, Служба безпеки України) тощо. До основних проблем забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з боку органів державної влади можемо віднести наступні: 1) невизначеність компетенції та відсутність узгодженості у діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні; 2) недосконалість обліку внутрішньо переміщених осіб та їх потреб; 3) відсутність стратегії щодо фінансового забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб з боку органів державної влади. Заходи щодо удосконалення діяльності органів державної влади в контексті збройного конфлікту з РФ включають: побудову цілісної системи державного управління, ефективний фінансовий менеджмент, підвищення кваліфікації державних службовців тощо.

Визначено, що основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод, потреб внутрішньо переміщених осіб від функціоналу органів державної влади – це їх широка дискреція. Для нормалізації тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб в громадах та потенційної їх інтеграції, органи місцевого самоврядування мають

забезпечити доступність адміністративних та соціальних послуг, а також створити економічні, соціальні, побутові умови для перебування внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. Критерії інтегрованості внутрішньо переміщених осіб в громаді включають наявність стабільного житла та роботи, отримання освітніх та культурних послуг, доступ до адміністративних, соціальних та медичних послуг, налагоджені соціальні зв'язки, підтримка від органів місцевого самоврядування, відсутність штучних перешкод для реалізації прав та основних свобод, доступ до інструментів місцевої демократії та інше. Для успішної інтеграції, також важливо протидіяти стереотипам та дискримінації, особливо у випадках, пов'язаних із інформаційно-психологічними операціями держави-агресора та поширенням несправедливих наративів.

Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб визначено як добровільні, саморегульовані об'єднання громадян у певні групи, співтовариства, спілки, організації, що створюються і діють відповідно до чинного законодавства, не залежать від держави, але тісно взаємодіють з нею з метою забезпечення громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб, реалізації ініціатив, що виходять від внутрішньо переміщених осіб та їх осередків. Визначено основні види інститутів як суб'єктів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відносяться.

Міжнародний досвід щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб під час збройних конфліктів базується на нормах міжнародного права, що регулюють права та обов'язки держав у ситуаціях конфліктів. Загалом, система захисту прав внутрішньо переміщених осіб повинна бути рівномірно розподілена між державними органами та громадськими організаціями, і включати *основні види діяльності*: 1) заходи реагування на надзвичайні ситуації, спрямовані на припинення порушень та зменшення їх наслідків; 2) коригувальні заходи, застосовані після фази надзвичайної ситуації; 3) формування сприятливого середовища для соціальної, культурної та правової інтеграції внутрішньо переміщених осіб на новому місці. До того ж, Україні слід зосередити увагу на

розробці ефективних політик інтеграції, реінтеграції та репатріації внутрішніх переселенців, враховуючи досвід Хорватії, Грузії та Швеції. На основі зарубіжного досвіду у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, доцільно запровадити комплекс освітніх програм для здійснення належного функціонування посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування та представників неурядових організацій.

Ключові слова: інституційний механізм, права і свободи, внутрішньо переміщені особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інтеграція, принципи права, гарантії, воєнний стан, територіальна цілісність

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Кошляк Н. Е. Система інститутів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 33-38. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/128>
2. Кошляк Н. Е. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Нове українське право*. 2022. № 4. С. 125-132. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/333>
3. Кошляк Н. Е. Характеристика правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Київський часопис права*. 2022. № 3. С. 7-13. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/186>
4. Koshliak N. E. Concepts and Types of Civil Society Institutions as Subjects of Guaranteeing the Rights of Internally Displaced Persons. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 4. P. 81-88. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_Last.pdf

5. Кошляк Н. Е. Органи державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 194-200.

URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/444>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кошляк Н. Моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали шостої Міжнар. наук.-практ. конф., 11 березня 2022 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 120-122.

2. Кошляк Н. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 червня 2022 р., м. Одеса. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С. 154-158.

3. Кошляк Н. Органи судової влади у механізмі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 червня 2022 р., м. Кропивницький. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. С. 129-131.

4. Кошляк Н. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб: концептуалізація проблеми. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 липня 2022 р., м. Київ. Київ: Людмила, 2022. С. 150-158.

5. Кошляк Н. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of today's science: experience and trends*: Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, September 9, 2022, Singapore. Republic of Singapore: European Scientific Platform. С. 44-47.

6. Кошляк Н. Органи виконавчої влади як суб'єкти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of science and its influence on global processes: Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference*, April 14, 2023, Bern. Swiss Confederation: European Scientific Platform. P. 38-40.

SUMMARY

Koshliak N. E. The institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine: theoretical and legal characteristics. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The thesis on competition of a scientific degree of Doctor of Philosophy on a specialty 081 – Law. – Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2024.

The dissertation is one of the first comprehensive theoretical and legal researches in national legal science, in which, based on the analysis of legal doctrine, national legislation and international standards, foreign experience, the essence, structure and features of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine are disclosed, conditions of European integration, martial law and the post-war period.

The definition of the concept of «institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons» is proposed – it is a complete system of ordered elements that determine and realize the state policy on ensuring and protection of the rights and freedoms of internally displaced persons. Features of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons as a complex system: 1) includes interconnected structural elements; 2) organizational unity of components, orderliness; 3) the presence of internal and external connections and complex relations between institutions; 4) legal regulation and regularity; 5) direction towards a single aim, implementation of a specific system of functions and tasks; 6) constant nature of action, a combination of stability and dynamism; 7) ensure with a system of various forms, means and ways of ensuring the rights and freedoms of internally displaced

persons; 8) is provided by general (social) and special (legal) guarantees. The structure of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: 1) institutions (entities) that ensure the rights and freedoms of internally displaced persons; 2) normative legal framework for ensuring their rights and freedoms; 3) purpose, forms, methods and means, guarantees of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. The purpose of the institutional mechanism is: 1) to create appropriate legal and factual conditions, to make real and accessible the established rights and freedoms of a person and a citizen for persons who have acquired the legal status of an internally displaced person; 2) to balance their vulnerable situation, which worsened due to the circumstances that provoked the forced displacement; 3) restore justice for internally displaced persons. For the implementation of the specified general goal, the institutional mechanism implements several specific tasks, which are revealed through the corresponding functions and powers.

The definition of the concept of «functions of the institutional mechanism» is formulated: the main directions of its influence on ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. It is proposed to include: the function of legal support, the function of protection of rights and freedoms, human rights protection, compensatory (restorative), control, information, communication, and coordination functions, as well as the function of material and financial support. The principles of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons are proposed to be divided into general and special ones.

It was emphasized that now in Ukraine there is an extensive system of institutions that ensure the rights of internally displaced persons. The international legal framework was the basis for the formation of Ukrainian legislation on ensuring the rights of internally displaced persons. At the same time, international acts contain general provisions on the legal status of internally displaced persons and establish the main duty and responsibility for providing protection and humanitarian assistance to internally displaced persons rely on national authorities. The Constitution of Ukraine establishes the fundamental rights of citizens and the principles of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. The system of laws affecting the provision of the

rights and freedoms of internally displaced persons is extensive. It is proposed to divide such normative legal acts into groups: normative legal acts regulating the legal status of internally displaced persons; regulatory legal acts defining the basis for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons by state and non-state institutions; normative legal acts defining the basis for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons by state and non-state institutions.

It is emphasized that the study of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine is a problem that covers several socio-legal connections. Therefore, only a qualitative approach to the application of certain methods, principles, the formation of the author's worldview, etc. will enable proper research of the indicated issues and the identification of vectors for improving the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. The application of traditional and modern (pluralistic, civilizational approaches) methodological approaches and research methods of the institutional mechanism of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine, determined by the tasks set in the research, made it possible to carry out an objective and comprehensive study of the specified phenomenon. The definition of the concept "methodology of the study of the institutional mechanism of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons" is formulated. The main principles of the research of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons are the principle of anthropology, the principle of determinism (causality), the principle of systematicity, the principle of objectivity, the principle of historicism, the cognitive (cognitive) principle, the principle of complexity, etc.

It was concluded that the study of works in various scientific fields (philosophy, sociology, history, psychology, jurisprudence, management science, etc.) led to the identification of such key directions, which became the basis for the study of the problems of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine: 1) in which the general issues of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine were investigated (within this direction, the main ones are studies of public authorities and civil society institutions as subjects of ensuring

the rights and freedoms of IDPs); 2) in which issues of the institutional mechanism for ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons are studied. This direction is the main one and has not received appropriate attention in the works of Ukrainian scientists, especially in the framework of the science of the theory of the state and law, as well as in the conditions of martial law.

It was emphasized that in Ukraine, the system of entities that ensure the rights and freedoms of internally displaced persons is not regulated at the legislative level, and not coordinated, which creates the basis for conflicts between them and reduces the quality of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons. To eliminate shortcomings in understanding the content and essence of the activities of state authorities in this area, state authorities can be divided into five groups: *the legislative authority* (Verkhovna Rada of Ukraine, in particular, the Committee on Human Rights, Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, national of minorities and international relations, Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights); *President of Ukraine*; *bodies of executive power* (Cabinet of Ministers of Ukraine, central and local bodies of executive power, Commissioner for Internally Displaced Persons); *judicial authorities*; *supervisory authorities* (Constitutional Court of Ukraine, Prosecutor's Office, Security Service of Ukraine), etc. The main problems of ensuring the rights and freedoms of IDPs on the part of state authorities include the following: 1) uncertainty of competence and lack of consistency in the activities of state authorities regarding ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine; 2) imperfect accounting of internally displaced persons and their needs; 3) lack of a strategy for financial provision of the needs of internally displaced persons by state authorities. Measures to improve the activities of state authorities in the context of the armed conflict with the RF include: building a coherent system of public administration, effective financial management, improving the qualifications of civil servants, etc.

It was determined that the main difference between the functionality of local self-government bodies in the field of ensuring the rights and freedoms, needs and internally displaced persons from the functionality of state authorities is their wide discretion. To

normalize the temporary stay of internally displaced persons in communities and their potential integration, local self-government bodies must ensure the availability of administrative and social services, as well as create economic, social, and living conditions for the stay of internally displaced persons in the host community. The criteria for the integration of internally displaced persons in the community include the availability of stable housing and work, receiving educational and cultural services, access to administrative, social and medical services, established social connections, support from local self-government bodies, the absence of artificial obstacles to the realization of rights and basic freedoms, access to tools of local democracy and others. For successful integration, it is also important to counter stereotypes and discrimination, especially in cases related to information and psychological operations of the aggressor state and the spread of unfair narratives.

Institutions of civil society as subjects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons are defined as voluntary, self-regulated associations of citizens in certain groups, communities, unions, and organizations that are created and operate by current legislation, are independent of the state, but closely interact with it in order to ensure civil, political, social, economic and cultural rights of internally displaced persons, implementation of initiatives originating from internally displaced persons and their centers. The main types of institutions as subjects of civil society as subjects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons are defined.

International experience in ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons during armed conflicts is based on the norms of international law that regulate the rights and obligations of states in conflict situations. In general, the system of protection of the rights of internally displaced persons should be evenly distributed between state bodies and public organizations, and include *the main types of activities*: 1) measures to respond to emergencies, aimed at stopping violations and reducing their consequences; 2) corrective measures applied after the emergency phase; 3) formation of a favorable environment for the social, cultural and legal integration of IDPs in a new place. In addition, Ukraine should focus on developing effective policies for the integration, reintegration and repatriation of internally displaced persons, taking into account the

experience of Croatia, Georgia and Sweden. Based on foreign experience in the sphere of the rights and freedoms of internally displaced persons, it is advisable to introduce a set of educational programs for the proper functioning of officials of state authorities, local self-government bodies and representatives of non-governmental organizations.

Keywords: *institutional mechanism, rights and freedoms, internally displaced persons, state authorities, local self-government bodies, integration, principles of law, guarantees, martial law, territorial integrity*

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT BY DISSERTATION TOPIC

Scientific works in which the main scientific results of the dissertation were published:

1. Кошляк Н. Е. Система інститутів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 33-38. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/128>

2. Кошляк Н. Е. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Нове українське право*. 2022. № 4. С. 125-132. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/333>

3. Кошляк Н. Е. Характеристика правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Київський часопис права*. 2022. № 3. С. 7-13. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/186>

4. Koshliak N. E. Concepts and Types of Civil Society Institutions as Subjects of Guaranteeing the Rights of Internally Displaced Persons. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 4. P. 81-88. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_Last.pdf

5. Кошляк Н. Е. Органи державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування. *Нове*

українське право. 2023. № 1. С. 194-200. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/444>

Scientific works certifying the approval of the dissertation materials:

1. Кошляк Н. Моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали шостої Міжнар. наук.-практ. конф., 11 березня 2022 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 120-122.

2. Кошляк Н. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 червня 2022 р., м. Одеса. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С. 154-158.

3. Кошляк Н. Органи судової влади у механізмі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 червня 2022 р., м. Кропивницький. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. С. 129-131.

4. Кошляк Н. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб: концептуалізація проблеми. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 липня 2022 р., м. Київ. Київ: Людмила, 2022. С. 150-158.

5. Кошляк Н. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of today's science: experience and trends*: Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, September 9, 2022, Singapore. Republic of Singapore: European Scientific Platform. С. 44-47.

6. Кошляк Н. Органи виконавчої влади як суб'єкти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of science and its influence on global processes*: Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, April 14, 2023, Bern. Swiss Confederation: European Scientific Platform. P. 38-40.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	31
1.1 Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: поняття, ознаки, структура	31
1.2. Нормативно-правові основи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....	56
1.3. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні як об’єкт наукового пізнання.....	72
1.4. Методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.....	90
Висновки до першого розділу	110
 РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ.....	114
2.1 Органи державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: система та проблеми функціонування.....	114
2.2 Органи місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: теоретико-прикладні аспекти	139
2.3 Інститути громадянського суспільства як суб’єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: структура та характеристика елементів	168

2.4 Зарубіжний досвід функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....	193
Висновки до другого розділу.....	213
ВИСНОВКИ	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	224
ДОДАТКИ.....	267

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР – Верховний Суд

ВРУ – Верховна Рада України

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КМУ – Кабінет Міністрів України

НПО – неприбуткові (некомерційні) організації

ОМС – органи місцевого самоврядування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

СБУ – Служба безпеки України

ЦНАП – Центри надання адміністративних послуг

ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади

абз. – абзац

р. – рік

ст. – стаття

п. – пункт

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб вимагає від Української держави комплексної, скоординованої політики, що базується на якісному законодавстві та реалізується злагодженою системою державних та недержавних інституцій. За період російської агресії проти України, сформований інституційний потенціал для забезпечення прав і потреб внутрішньо переміщених осіб, але до повномасштабного вторгнення він не характеризувався системністю. Збільшення масштабів вимушеного переміщення в 2022 р. спровокувало становлення повноцінного інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, який наразі потребує комплексного системного наукового дослідження і розкриття.

Держава несе відповідальність за реалізацію, охорону і захист основних прав своїх громадян, оскільки вона має можливість забезпечити дотримання юридично обов'язкових умов, які необхідні кожній людині для реалізації її основних прав. Україна приділяє особливу увагу цінності особистості, гарантує її гідність, надаючи соціальну допомогу тим, хто її потребує. На органи виконавчої влади та місцевого самоврядування покладено завдання щодо забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб, зокрема у забезпеченні житлом, охороною здоров'я, освітою, пенсійним забезпеченням, соціальним забезпеченням, працевлаштуванням. Вони також відповідають за надання гуманітарної та благодійної допомоги, а також за сприяння возз'єднанню сімей, які були розділені через переміщення.

Розвиток інститутів громадянського суспільства в Україні є актуальним завданням як у сфері наукового та суспільного, так і у сфері професійного дискурсу. Розповсюдження технологій, правова інтеграція та ряд інших чинників впливають на динаміку сучасного соціально-політичного життя, наслідком чого є виникнення цілої групи інститутів, покликаних підвищувати ефективність комунікації держави та суспільства на основі постійно діючих організаційних форм співпраці державних структур та інститутів громадянського суспільства. Формування правової держави та громадянського суспільства в Україні відбувається у виключно складних та

суперечливих умовах демократичного реформування та модернізації національної правової системи, посилення євроатлантичної інтеграції, що вимагає більш гнучких підходів до дослідження такого феномену як громадянське суспільство.

Проблематикою внутрішнього переміщення, внаслідок збройного конфлікту на сході України (починаючи з 2014 р.) займалися науковці з різних наукових сфер – юриспруденції, соціології, науки державного управління: Ю. Артюх «Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців» (2017), колектив авторів за редакцією О. Рогача, М. Савчина, М. Менджул «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти» (2017), Т. Гера «Супровід інтеграції сімей переселенців: технологія роботи асистента родини» (2018), К. Крахмальова «Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2017), О. Соколов «Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб» (2018), В. Михайловський «Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2018), І. Басова «Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення» (2019), О. Борисова та ін. «Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні» (2019), К. Педько «Психологічні чинники відновлення соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб» (2019), С. Бубняк «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві» (2020), А. Дяченко «Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2020), Є. Соловійов «Механізми державного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції в Україні» (2020), Н. Ісаєва «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» (2021), О. Капінус «Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2021), А. Коршун «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект» (2021), Н. Коваліско, С. Бубняк «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс» (2022), Т. Кульчицький «Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2022), С. Мандзій «Теоретико-правові засади статусу внутрішньо переміщених осіб в

Україні» (2022), «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2023), Л. Наливайко, А. Коршун «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика» (2023), Л. Наливайко, Н. Ісаєва «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика» (2023) та ін. Актуальність дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні зумовлена інтенсивним зростанням та невизначеністю термінів можливості повернення внутрішньо переміщених осіб на місця свого постійного проживання. Необхідність пошуку та напрацювання механізмів у сфері напрямів подолання проблем у зазначеній сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб й зумовило вибір теми, визначення мети та завдань дисертаційної роботи.

Теоретичною основою дисертації є дослідження (монографії, дисертації, наукові статті та інші праці) вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері юриспруденції та інших суспільних наук.

Правовою основою дослідження є чинне законодавство України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Емпіричною основою дисертації є судова практика, інформаційно-довідкові видання, статистичні дані та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана на кафедрі загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини § 21. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб), затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21 (пріоритетним напрямом подальших правових досліджень визначено «1.1. Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини»); загальноуніверситетської теми наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Теоретико-методологічні та прикладні

проблеми державотворення та правотворення в Україні» (затверджена 05 грудня 2018 р., реєстраційний номер 0118U100436).

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є комплексна теоретико-правова характеристика інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, враховуючи національну практику та зарубіжний досвід, визначення напрямів його удосконалення в умовах євроінтеграції, воєнного стану та повоєнного періоду.*

Для досягнення зазначеної мети у дисертації поставлено такі *завдання*:

- надати визначення поняття, розкрити ознаки, структуру, функції та принципи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

- охарактеризувати нормативно-правову основу інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

- сформулювати визначення поняття та розкрити методологію дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

- проаналізувати та систематизувати наукові дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

- визначити і розкрити систему органів державної влади як основних суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, дослідити проблеми їх функціонування;

- обґрунтувати місце органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на сучасному етапі;

- дослідити систему інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; здійснити науково-обґрунтовану характеристику їх елементів;

- охарактеризувати зарубіжний досвід функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Предметом дослідження є теоретико-правова характеристика інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети було використано комплекс загальнофілософських підходів, загальнонаукових, спеціальних та власних методів правознавства. *Діалектичний підхід* уможливив пізнання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні та взаємопов'язані з ним елементи у їх динаміці (підрозділи 1.1, 1.3). *Інструментальний підхід* надав можливість виявити особливості розвитку інституційний механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інший стан, у тому числі під впливом широкомасштабного вторгнення на територію України у лютому 2022 р. (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Застосування *синергетичного підходу* сприяло встановленню причинно-наслідкових зв'язків розвитку Української держави в умовах воєнного стану та становлення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Застосування інституційного підходу надало можливість розкрити значимість, сутність та роль інституцій, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб та представляють собою цілісний механізм (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Використання *системного підходу* у вивченні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб сприяло визначенню його внутрішньої структури та взаємозв'язків його складових (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3). *Порівняльно-правовий метод* сприяв вивченню зарубіжного досвіду функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (підрозділ 2.4). *Формально-юридичний метод* використано для проведення аналізу нормативно-правової бази у сфері інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та запропоновано напрями його удосконалення (підрозділи 1.2, 2.4). *Логічний метод* було використано у всій роботі, а саме, під час обґрунтування та аргументації тієї чи іншої авторської позиції.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним теоретико-правовим дослідженням, в якому на основі аналізу правової доктрини, національного законодавства та міжнародних стандартів, зарубіжного досвіду, розкрито сутність, структуру та особливості інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах євроінтеграції, воєнного стану та повоєнного періоду. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано низку нових теоретичних положень, висновків і пропозицій щодо інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, зокрема:

уперше:

- визначено інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як цілісну систему упорядкованих елементів, що визначають та реалізують державну політику з питань забезпечення та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Розкрито ознаки інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як складної системи. Структура інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; 2) нормативно-правова основа забезпечення їх прав і свобод; 3) мета, форми, способи та засоби, гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб;

- функції інституційного механізму визначено як основні напрями його впливу на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До них пропонується відносити: функцію правового забезпечення, функцію охорони прав і свобод, правозахисну, компенсаційну (правовідновлювальну), контрольну, інформаційну, комунікаційну, координаційну функції, а також функцію матеріально-фінансового забезпечення. Принципи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб поділяються на загальні (верховенство права та законність, демократизм, ефективність, прозорість, відповідальність, гуманізм, оперативність, системність, цілеспрямованість,

гласність, результативність, професіоналізм) та спеціальні (рівне ставлення та недискримінація, толерантність, інклюзивність тощо);

- методологію дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб розкрито як логічно взаємоузгоджену комбінацію складових – методологічних підходів, методів, вчень, закономірностей, принципів, використання яких надає можливість узагальнити та отримати об'єктивні знання про розвиток та сучасний стан інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення. Всі складові методології дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб характеризуються взаємообумовленістю та взаємовпливом. Основними принципами дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є: принцип антропологізму, принцип детермінізму (причинності), принцип системності принцип об'єктивності, принцип історизму когнітивний (пізнавальний) принцип, принцип комплексності та ін.;

удосконалено:

- положення щодо систематизації наукових праць у сфері забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Міждисциплінарний аналіз робіт у різних наукових сферах (філософії, соціології, історії, психології, юриспруденції, управлінської науки тощо) зумовив виокремлення таких ключових напрямів, що стали підґрунтям дослідження проблематики інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: 1) в яких досліджувалися загальні питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні (в межах цього напрямку основними є дослідження органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб); 2) в яких вивчаються питання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в. Цей напрям є основним й не отримав належної уваги у роботах українських науковців, особливо у рамках науки теорії держави і права, а також в умовах воєнного стану. Існуючі праці носять епізодичний характер, що не надає

комплексного уявлення про інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні;

- положення про те, що до основних проблем забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні відносяться наступні: невизначеність компетенції та відсутність узгодженості в діяльності органів державної влади у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні; недосконалість обліку внутрішньо переміщених осіб та їх потреб; відсутність стратегії щодо фінансового забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб з боку органів державної влади;

- положення щодо основних критеріїв інтегрованості внутрішньо переміщених осіб в приймаючій громаді: наявність стабільного житла та роботи; отримання освітніх та інших культурних послуг; отримання адміністративних, соціальних, медичних послуг; встановлені соціальні зв'язки; доступ до підтримки від органів місцевого самоврядування або місцевих суб'єктів надання необхідної допомоги; відсутність штучних перешкод у реалізації прав та основоположних свобод; доступ до інструментів місцевої демократії тощо;

- висновок про те, що особлива, індивідуалізована увага муніципальної влади має бути зосереджена на таких категоріях осіб, як: 1) внутрішньо переміщені особи, які перемістились після 24.02.2022 р.; 2) внутрішньо переміщені особи, які переміщувались з 2014 р. до повномасштабного вторгнення; 3) внутрішньо переміщені особи, які зазнали повторного переміщення через подібні обставини; 4) особи які на законних підставах представляють/підключаються про внутрішньо переміщених осіб;

- визначення поняття «концепція взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою» – заснована на національному законодавстві та державній соціально-економічній і правовій політиці система державних гарантій та механізмів діяльності органів державної влади, спрямованих на реалізацію фундаментальних завдань у цій сфері;

- класифікацію основних видів інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інститути громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої юридичної допомоги внутрішньо переміщеним особам – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат; 2) інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав внутрішньо переміщених осіб – політичні партії; 3) інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав внутрішньо переміщених осіб – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, заклади освіти, інститути місцевого самоврядування (громади), а також релігійні організації; 4) інститути громадянського суспільства, що захищають права внутрішньо переміщених осіб, які відносяться до спеціальних категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо);

дістало подальшого розвитку:

- положення про те, що Конституція України встановлює основоположні права громадян та принципи діяльності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Система законів, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є розгалуженою. Такі нормативно-правові акти пропонується поділити на групи: нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус внутрішньо переміщених осіб; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями. Актуальною на сьогодні проблемою, що вплине на забезпечення прав і свободи внутрішньо переміщених осіб та на відповідний інституційний механізм їх забезпечення є створення Міжнародного механізму компенсації збитків, завданих збройною агресією Росії на території України. Законодавство, що регулює інституційне забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на сьогодні знаходиться на стадії системного удосконалення;

- авторське визначення поняття «інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» – добровільні, саморегульовані об'єднання громадян у певні групи, співтовариства, спілки, організації, що створюються і діють відповідно до чинного законодавства, не залежать від держави, але тісно взаємодіють з нею з метою забезпечення громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб, реалізації ініціатив, що виходять від внутрішньо переміщених осіб та їх осередків;

- положення щодо поділу органів державної влади, які забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб, на п'ять груп: 1) орган законодавчої влади (Верховна Рада України, зокрема, Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин, Уповноважений ВРУ з прав людини); 2) Президент України; 3) органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб); 4) органи судової влади; 5) контрольно-наглядові органи влади (Конституційний Суд України, прокуратура, Служба безпеки України) тощо;

- висновок про те, що система захисту прав внутрішньо переміщених осіб повинна бути рівномірно розподілена між державними органами та громадськими організаціями, і включати основні види діяльності: заходи реагування на надзвичайні ситуації, спрямовані на припинення порушень та зменшення їх наслідків; коригувальні заходи, застосовані після фази надзвичайної ситуації; формування сприятливого середовища для соціальної, культурної та правової інтеграції внутрішньо переміщених осіб на новому місці;

- положення про те, що на основі зарубіжного досвіду у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, доцільно запровадити комплекс освітніх програм для здійснення належного функціонування посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування та представників неурядових організацій: програми для посадових осіб, спрямовані на розвиток їх компетентностей у сфері внутрішнього переміщення, включаючи розуміння

правового статусу внутрішньо переміщених осіб, питань соціальної та економічної інтеграції, вивчення ефективних методів координації дій владних органів на різних рівнях та співпраці з неурядовими структурами; програми для представників неурядових організацій, що передбачають навчання аспектам психосоціального супроводу та конкретним потребам внутрішньо переміщених осіб, навичок адвокації та правозахисту для підтримки прав внутрішньо переміщених осіб на законодавчому рівні тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання:

– у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні (акт впровадження у наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 23.08.2023 р.);

– в освітньому процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Права та свободи людини і громадянина» та ін., а також при підготовці навчальних посібників, підручників, розробці робочих програм навчальних дисциплін та методичних рекомендацій з цих дисциплін;

– у сфері правозастосування – у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час реалізації своїх повноважень у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні;

– у сфері правотворчості – у діяльності суб'єктів правотворчості як теоретичне підґрунтя для вдосконалення чинного законодавства у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, їх новизна та практична значущість дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та були оприлюднені на таких науково-практичних конференціях: *міжнародних*: «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (Дніпро, 2022); «Європейський вибір України, розвиток науки та

національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (Одеса, 2022); «Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції» (Кропивницький, 2022); «Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини» (Київ, 2022); «Modernization of today's science: experience and trends» (Singapore, 2022); «Modernization of science and its influence on global processes» (Bern, 2023).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, висвітлені автором у 11 публікаціях, з яких 4 – наукові статті, надруковані у фахових виданнях України з юридичних наук, 1 – опублікована у зарубіжному фаховому виданні; 6 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із основної частини (вступу, двох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 266 сторінок, з яких 202 сторінки основного тексту. Список використаних джерел складається із 415 найменувань і займає 42 сторінки. Додатки розміщено на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1 Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: поняття, ознаки, структура

Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб вимагає від Української держави комплексної, скоординованої політики, що базується на якісному законодавстві та реалізується злагодженою системою державних та недержавних інституцій. За період російської агресії проти України, сформований інституційний потенціал для забезпечення прав і потреб внутрішньо переміщених осіб, але до повномасштабного вторгнення він не характеризувався системністю.

Збільшення масштабів вимушеного переміщення в 2022 р. спровокувало становлення повноцінного інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, який наразі потребує комплексного системного наукового дослідження і розкриття.

Правові механізми в теорії права розкривали у своїх наукових працях такі дослідники, як: Т. Альберда, В. Гуляєв, В. Заславська, М. Козюбра, Л. Летнянчин, Л. Наливайко, О. Петришин, В. Погорілко, С. Рудницький, М. Ставнійчук, Ю. Тодика, К. Шундигов та ін. Механізми забезпечення прав і свобод людини розкрито у працях В. Погорілка, П. Рабіновича, Ю. Барабаша, Ю. Бисаги, А. Колодія, В. Федоренка, О. Марцеляка, М. Савчина та багатьох ін. Теорія інституційного механізму стала предметом наукової уваги В. Адамика, А. Олійника, Л. Корнійчука, А. Маслової, А. Нестеренка та ін. Різні аспекти інституційного забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених вивчали С. Булеца, Н. Ісаєва, А. Коршун, О. Котляр, Я. Лазур, Є. Мінакова, Г. Христова та ін. При цьому, інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як цілісна правова категорія не отримав свого комплексного наукового розкриття.

До того ж, проблематика вимушеного переміщення є динамічною і постійно змінюваною, оскільки з плином часу з'являються нові виклики, трансформуються

потреби і пріоритети внутрішньо переміщених осіб, виникає потреба в нових ресурсах та правових засобах їх підтримки. Отож, інституційне забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не втрачатиме своєї актуальності та потребуватиме постійного і систематичного удосконалення.

Метою цього дослідження є визначення поняття, ознак, структури і функцій інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб для його глибинного розуміння і подальшого удосконалення.

З часу утвердження доктрини прав людини та особливо після подій Другої світової війни стрімко почали розвиватися інституційні механізми їх забезпечення та захисту. Окрім того, права набували закріплення в міжнародних документах, законодавстві більшості держав світу, визначення й тлумачення як у теоретичній, так і у практичній юриспруденції. До системи захисту прав людини, на сьогодні, входять десятки інституцій на універсальному рівні та сотні – у регіональних і національних межах [198]. Осмислення інституційних механізмів забезпечення окремих прав людини чи системи прав і свобод певних категорій осіб є необхідним етапом їх удосконалення і гармонізації. Ефективність інституційних механізмів забезпечення прав і свобод людини є індикатором соціальної і демократичної спрямованості держави.

Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, як і будь-якої іншої вразливої категорії населення, вимагає високої ефективності трьох основних складових, що уможливають якісну державну політику у цій сфері: 1) національної нормативно-правової основи; 2) професійної системи суб'єктів (інституцій); 3) системи дієвих і доступних інструментів (засобів, способів, форм тощо) забезпечення їх прав і свобод.

Інституційний компонент, що забезпечує права і свободи внутрішньо переміщених осіб заслуговує наукової уваги, оскільки має ключове значення і, зокрема, впливає як на удосконалення нормативно-правової основи, так і на застосування відповідних правових інструментів та засобів.

У зв'язку з цим, дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідно розпочинати із досягнення

термінологічної та змістовної визначеності. Зокрема, інтерес представляють такі поняття, як «інституція», «інституційний механізм», «забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» як окремо, так і у їх поєднанні. Важливе обґрунтування ознак інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що дозволить глибше зрозуміти його зміст.

Неабияка наукова увага вчених, перш за все соціологів, до соціальних структур та інституцій призвело до утворення цілісного інституційного методологічного підходу. Його застосовують для дослідження окремих суспільних, в тому числі і правових, явищ та феноменів. Інституційний підхід широко використовується в юриспруденції, що цілком закономірно, враховуючи характер об'єкту і предмету правових досліджень.

Інституційна теорія бере свій початок від часів становлення суспільства та пов'язана з виокремленням «соціального інституту» як основного елементу практичної реальності та теоретичного конструкту. Інституційний підхід характеризується еkleктичністю, залученням різних сфер знань, їхньою методологією та понятійним апаратом, а також утворенням спільних для різних дисциплін понять, таких як, зокрема, «обмежена раціональність», «соціальна вкоріненість», «примусова довіра» [91; 204, с. 63]. Зміщення наукової уваги на інституційні системи під час дослідження різних напрямів забезпечення прав і свобод людини пояснюється тим, що саме державні і недержавні інституції володіють найвищим потенціалом у досягненні мети такого забезпечення.

Інституційний підхід доцільно трактувати як методологію наукового пізнання та практичної діяльності, яка розглядає механізми взаємодії та зв'язки суб'єктів суспільних відносин, оцінює їх поведінку у виконанні норм (формальних і неформальних) і дає оцінку ефективності структур (інститутів). Інституційний підхід є одним з перспективних методологічних підходів, направлений на вивчення можливостей і меж управлінського впливу на інститути. Інституційний підхід пояснює причини інституційної інертності, що виникає в ході цілеспрямованих змін, і вказує на розширений склад суб'єктів управління, що легітимізують ці зміни [200]. Новий інституціоналізм можна віднести до інтерпретативного типу теоретизування.

Однією з основних ідей, яка відрізняє новий інституціоналізм від старого, є те, що інститути розглядаються як більш-менш автономні утворення, що виникають всередині суспільства, зі своїм набором правил та норм, і поступово підпорядковують ним діяльність окремих індивідів [79, с. 92]. Застосування інституційного підходу в цьому дослідженні актуальне з точки зору акцентування значимості, сутності та ролі інституцій, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб і представляють собою цілісний механізм.

Поняття «інститут» широко використовується в юриспруденції, публічному управлінні, економіці, соціології, політології та інших соціально-гуманітарних науках. Активно в наукових дослідженнях, особливо в економічних та правових, використовується поняття «інституційний механізм».

На думку О. Ткачової «в широкому сенсі, інститут – це сформоване системне високоорганізоване утворення, яке об'єднує діяльність людей для досягнення певної суспільної мети (суб'єктний підхід). В вузькому сенсі, інститут – це сукупність ідей, правил, норм, механізмів, які формують та розвивають певну організацію (об'єктний підхід)» [380]. Поняття «інститут» та «інституція» не є тотожними, хоча в наукових дослідженнях їх часто ототожнюють або просто не розмежовують.

Інститути витлумачувалися як «природні» утворення. Обґрунтовуючи їх сутність, дослідники розмислювали над сферою компетенції інститутів загалом і політичних інститутів зокрема. Вони акцентували на тому, що політичні інститути слугують задоволенню такої фундаментальної життєвої потреби суспільства, як забезпечення безпеки та соціального порядку. Інститут постає і організацією з притаманними тільки їй правилами, що випрацьовуються в процесі конкретної взаємодії (взаємовпливу) встановлених норм з емпіричними втіленнями цих норм [143, с. 11]. Соціологи доводять, що інституція – це комплекс установ, в яких обрані члени груп отримують право на виконання публічних та імперсональних дій, спрямованих на задоволення індивідуальних і групових потреб, для регулювання поведінки членів групи [209]. Поняття інституції в юриспруденції частіше використовують для позначення певної організації, суб'єкта, органу (наприклад «інституції громадянського суспільства», «державні інституції» тощо).

Прикметний «інституційний» у поєднанні з іменником «механізм» дозволяють позначити систему нової рівня і унікального значення.

У правових дослідженнях поняття «механізм» використовується часто і завдяки своєму унікальному гносеологічному характеру застосовується для осмислення та опису великої кількості різних правових явищ.

В Словнику української мови визначено механізм (від грецької μηχανή, mechane – «машина»; з англійської mechanism та німецької mechanismus – «механізм») як пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішню будову, систему чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [60, с. 695]. Механізм як категорія має значні пізнавальні можливості для опису явищ і процесів суспільно-політичного життя. Її застосування ускладнює неоднозначне трактування в суспільно-орієнтованих науках [348]. Під механізмом розуміють або набір певних елементів, або їх дію (взаємодію) чи процес, або зв'язки. Є спроби поєднати предметне і діяльнісне розуміння механізму [349]. Поняття «механізм» походить із технічних наук, але активно використовується в суспільних. Це поняття вживається юристами, переважно, для позначення систем, але складних, цілісних і унікальних. Не кожна система набуває якостей механізму, але кожен механізм за своєю сутністю є системою.

Так, І. Грицай виділяє ознаки механізму як абстрактної категорії: 1) системність, логічність і функціональний зміст; 2) динамізм і стабільність; 3) цілеспрямованість; 4) постійний характер і ефективність. Зазначені властивості притаманні для юридичних механізмів. Але для юридичних механізмів, в першу чергу, властивою є правова регламентованість та гарантованість [93, с. 120]. Найважливішим чинником реального забезпечення прав і свобод людини поряд із їх визнанням, дотриманням і повагою є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають усім елементам правового статусу особи реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень [254, с. 68]. Як система елементів, що взаємопов'язані між собою, правовий механізм має єдину загальну мету, внутрішньо організовану

структуру, елементи якої знаходяться у взаємозв'язку та підпорядкуванні [86, с. 131]. Всі ці властивості характерні для інституційних механізмів у праві.

Інституційна структура та середовище, що її формує, не будуть життєздатними без використання інституційного механізму – процесу обміну між інститутами потоками інформації і ресурсів, що забезпечують закріплення норм і правил поведінки цих інститутів, а також реалізацію взаємовідносин із іншими інститутами зовнішнього середовища [216, с. 138]. Визначаючи механізм як інституційний, робимо акцент саме на складній і взаємопов'язаній системі інституцій, що є його основою. Отож, зупинимося на характеристиці поняття «інституційний механізм».

Досліджуючи поняття інституційного механізму О. Федорчак доходить висновку, що науковці по-різному трактують його зміст: як «сукупність інститутів», як «сукупність зв'язків між інститутами», як «спосіб встановлення порядку», як «процес обміну інформацією», як «методологію впливу на інституційне середовище», як «послідовність певних етапів і фаз», як «систему правових норм» тощо. Трапляються і такі дослідження, у назві яких фігурує «інституційний механізм», а в тексті не конкретизовано його зміст [390]. О. Гордєєв стверджує, що «інституційний механізм є цілісною системою упорядкування ролей і взаємовідносин суб'єктів відповідно до традицій та нових встановлених інститутів суспільства. Це дозволяє визначити подвійну природу структури інституційного механізму: одночасно у ньому присутні ознаки, притаманні як інститутам, так і механізмам, відповідно до чого інституційний механізм є реалізацією сутності/змістовного наповнення того чи іншого інституту під час взаємодії між суб'єктами» [89]. Дійсно, багатоаспектність такого механізму і поліваріативність його значення у розрізі різних галузей знань обумовлює різноманітні підходи до його розуміння.

В науці публічного управління, під час осмислення інституційного механізму, поширеним є співставлення інституційного і нормативного компонентів, що об'єднані спільною метою. Зокрема, О. Федорчак, досліджуючи інституційний механізм державного управління розуміє його складним утворенням, яке, з одного боку, характеризується набором певних правил та норм, а з іншого – діяльністю

організацій, що реалізують ці правила і норми на практиці [390]. Не заперечуючи цього підходу, вважаємо, що ключовим компонентом інституційного механізму все ж є суб'єкти. О. Гордєєв під інституційним механізмом розуміє «сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного управління, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку» [89, с. 37]. О. Ткачова під інституційними механізмами розуміє «сукупність таких самих зв'язків між інституціями держави, які сприяють поступовому еволюційному розвитку правил і процедур, санкцій і стимулів, стримувань і противаг у процесах і результатах виробництва, розподілу, обміну, споживання благ та забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення цілей розвитку всієї системи» [381]. Наука публічного управління найглибше проникає у сутність інституційних механізмів, але з точки зору їх управлінського потенціалу і впливу. Для урозуміння інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб такий підхід хоч і є недостатньо адаптованим, але його цінність полягає у актуалізації правового компоненту.

Окремої уваги заслуговують підходи до визначення поняття інституційного механізму, вироблені економічною наукою. Саме в економічних дослідженнях його використання є найбільш поширеним.

Наприклад, на думку О. Стояна «інституційний механізм державного регулювання відновлювальної енергетики України включає державні органи і установи та нормативно-правове забезпечення структурної побудови цього механізму» [371]. І. Білик визначає інституційний механізм ринку праці як «те, що забезпечує координацію діяльності та злагоджене функціонування усіх інститутів системи». Інституційний механізм на думку дослідника є системою впорядкованих взаємозв'язків між суб'єктами, регульованими формальними і неформальними нормами і правилами, з метою підвищення ефективності діяльності, із використанням певного набору стимулів і обмежень. Цей механізм як сукупність

інструментів має визначену структуру [59, с. 25]. І. Білокінна зауважує, що «інституційний механізм охоплює відповідну структуровану за призначенням-спрямуванням організаційну конструкцію інституцій та інститутів. Він (механізм) може мати галузеву і (або) функціональну спеціалізацію» [63]. Економісти роблять акцент на результативному компоненті такого механізму. Принагідно зазначимо, що вироблене економістами розуміння інституційного механізму найбільш інтенсивно впливає на використання цього поняття в правових дослідженнях.

Неоднозначність розуміння суті терміну «інституційний механізм» у правовій науці, законодавстві та практиці пояснюється, насамперед, не тільки тим, що жоден вітчизняний нормативно-правовий акт не дає чіткого його розуміння та складових елементів, переліку установ та організацій, які повинні входити до його складу, а й відсутністю комплексних наукових досліджень його правової природи та складових елементів. Крім того, в сучасних енциклопедіях також не подається визначення такого механізму [390, с. 53; 415]. Тому, правники, імплементуючи наукові знання про інституційні механізми з інших наук в правову сферу, обґрунтовують їх сутність по-різному.

На думку Ю. Назарко «інституційний механізм представляє собою систему державних органів, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства» [238, с. 197]. О. Кисельова, досліджуючи інституційні механізми забезпечення гендерної рівності, зазначає, що «це урядові та парламентські структури, які створюються з метою сприяння посиленню ролі жінок та повноцінній реалізації жіркою своїх прав» [146]. Т. Мельник визначає, що «інституційний механізм – це створення органів, державних установ, призначення окремих посадовців у законодавчій і виконавчій владі, в органах місцевого самоврядування, які формують та реалізують державну політику; сприяння створенню та діяльності недержавних організацій; взаємодія органів влади та громадянського суспільства» [218]. Вважаємо вузький підхід до визначення інституційного механізму через перелік інституцій як компонентів такого механізму дещо спрощеним. Підхід не відображає правової основи функціонування таких інституцій, їх системності і залишає поза увагою важливі зв'язуючі елементи такої системи.

Комплексне розуміння інституційного механізму потребує уваги до ширшого переліку його компонентів. Цей підхід варто визнати широким. Так, К. Коношко розглядає інституційний механізм як «взаємопов'язану та взаємообумовлену систему органів державної влади та суб'єктів, за участі якої реалізуються визначені законом процедури та засоби. Такі процедури й засоби являють собою приклад правового інструментарію» [161, с. 62.]. І. Янковець, досліджуючи інституційний механізм подолання дискримінації, визначає його «як систему, призначену запобігати та протидіяти дискримінації в Україні через: діяльність органів державної влади та органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій, фізичних та юридичних осіб; застосування національних та міжнародних нормативно-правових актів (ратифікованих Україною), якими встановлено антидискримінаційні гарантії та визначено повноваження цих суб'єктів; реалізацію державної політики у сфері запобігання і протидії дискримінації» [414, с. 144-145]. Загалом саме широкий підхід найбільш поширений в юриспруденції. Відповідно до широкого підходу інституційний механізм є багатоелементною системою, де інституції є хоч і основним, але не єдиним компонентом.

Для налагодженого і результативного функціонування система вимагає існування внутрішніх і зовнішніх інформаційних зв'язків [215, с. 51]. Функціонування інституційного механізму передбачає виникнення певного роду відносини між органами державної влади, місцевого самоврядування та різними суб'єктами господарювання. Залежно від типу зазначених відносин, інституційний механізм може стимулювати (створювати сприятливі умови) або гальмувати (обмежувати, стримувати) розвиток як окремого суб'єкту, так і регіону чи держави загалом [390]. Специфічні відносини між інституціями, які пов'язані категорією інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, є важливою ознакою такого механізму.

Невід'ємною ознакою будь-якої інституційної системи є організаційна єдність його складових, що виражається в чіткому розмежуванні завдань та функцій окремих суб'єктів, їх одночасна взаємозалежність і взаємообумовленість та

відповідальність за остаточні результати діяльності [215, с. 50]. Усіх складові досліджуваного інституційного механізму об'єднані спільною метою та завданнями у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що відображається у компетенції та спеціальних повноваженнях її суб'єктів. Усіх суб'єктів інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб об'єднують спільні взаємопов'язані функції.

На основі проведеного дослідження пропонуються наступні ознаки інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як складної системи: 1) включає в себе взаємопов'язані структурні елементи; 2) організаційна єдність складових, упорядкованість; 3) наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків і складних відносин між інституціями; 3) правова регламентованість і впорядкованість; 4) спрямування на єдину мету, реалізацію специфічної системи функцій і завдань; 5) постійний характер дії, поєднання стабільності та динамізму; 6) наділений системою різних форм, засобів і способів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) забезпечується загальними (соціальними) і спеціальними (юридичними) гарантіями.

Пропонується розуміти інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як цілісну систему упорядкованих елементів, що визначають та реалізують державну політику з питань внутрішньо переміщених осіб.

Для осмислення функціональної спрямованості і структури інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб важливо визначити сутність правової категорії «забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Етимологічно поняття «забезпечувати» означає задовольняти когось, щонебудь у якихось потребах; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось [61, с. 18]. Поняття «механізм» і «забезпечення» своєму поєднанні і їх у діалектичному зв'язку утворюють найбільш широку правову категорію.

Обов'язок держави забезпечувати права людини і громадянина виступає як головна телеологічна домінанта Конституції, і в цьому перш за все виявляється її

могутній демократичний та гуманістичний потенціал. Держава має визнавати людину найвищою соціальною цінністю, легалізувати, легітимізувати, охороняти, захищати її права і свободи, гарантувати їх реальне здійснення [288, с. 110]. Діяльність щодо надання правам і свободам реального змісту характеризують за допомогою терміну «забезпечення прав і свобод особи», який, на думку К. Волинки, передбачає їх повагу, дотримання, визнання і гарантування [80, с. 5]. Поняття забезпечення прав і свобод розглядається через призму його механізму, який упорядковує статичні елементи та приводить їх у дію. У цьому механізмі вчені зазвичай виділяють декілька підсистем: реалізації, охорони та захисту, або додають ще й правове регулювання [354, с. 190; 259, с. 35]. О. Марцеляк вважає, що «забезпечення прав та свобод людини передбачає здійснення певних дій, які спрямовані на: а) удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини; б) реалізацію громадянами своїх прав і свобод; в) охорону прав і свобод людини та громадянина; г) захист прав і свобод людини та громадянина» [213, с. 36]. На нашу думку, категорія «забезпечення» у поєднанні із категорією «прав та свобод людини і громадянина» включає їх створення (закріплення, визнання) і утвердження, регулювання, реалізацію, охорону і захист, а також гарантування та ін.

Отже, це накладає на інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених доволі широкий перелік функцій і конкретних завдань, що є послідовними і взаємопов'язаними.

Перш за все, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід розглядати через призму позитивних зобов'язань держави щодо прав людини в умовах відсічі воєнної агресії. Утворення такого спеціального правового статусу обумовлене потребою вирішити проблеми вимушеного переміщення, що виникла внаслідок російської воєнної агресії, отож і мету забезпечення прав і свобод цієї категорії осіб не можливо розглядати відокремлено від причин правового закріплення їх статусу.

Позитивні зобов'язання передбачають, що в певних випадках держави зобов'язані вчиняти активні дії для забезпечення ефективного здійснення прав,

гарантованих Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Межі позитивних зобов'язань зазвичай менш чіткі, ніж сфера здійснення негативних зобов'язань [35]. Європейська спільнота не раз підкреслювала, що закріплення, дотримання та реальне забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок сучасної правової держави, яка керується у своїй діяльності принципом верховенства права. Забезпечення прав людини зобов'язує державу проводити ефективне розслідування, інституційні зміни, приймати або вносити зміни до законодавства, уживати фактичні заходи [382, с. 25]. Позитивні права людини закріплюють позитивний аспект свободи, їх реалізація неможлива без відповідної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій. Позитивні зобов'язання держави в найбільш широкому вигляді передбачають активні дії держави, спрямовані на їх утвердження, захист та сприяння реалізації [399, с. 33]. Вони не визначають конкретні засоби чи конкретні дії держави. Єдиним критерієм для визначення того, чи дотримувалась держава в особі її органів влади цього обов'язку, є ефективність її дій у конкретній ситуації [404]. Позитивні зобов'язання у сфері прав людини держави, яка протистоїть воєнній агресії не втрачають свого значення, а навпаки потребують системної реалізації та інноваційних підходів.

Одним із прикладів реалізації позитивних зобов'язань Україною є врегулювання вимушеного внутрішнього переміщення та закріплення спеціального правового статусу внутрішньо переміщеної особи, як одного із ключових позасудових засобів забезпечення їх комплексних потреб, відновлення порушених прав та гарантування справедливості для тих, хто постраждав від неспровокованої воєнної агресії як міжнародного правопорушення.

Метою забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб і відповідного інституційного механізму є 1) створити належні юридичні і фактичні умови, зробити реальними і доступними закріплені права і свободи людини і громадянина для осіб, які набули правового статусу внутрішньо переміщеної особи; 2) збалансувати їх вразливе становище, що погіршилось внаслідок обставин, що спровокували вимушене переміщення; 3) поновити справедливість для внутрішньо переміщених осіб. На реалізацію вказаної загальної мети інституційний механізм

реалізує низку конкретних завдань, що розкриваються через відповідні функції та повноваження.

Кожен суб'єкт, що відноситься до структури інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб наділений власними специфічними повноваженнями у цій сфері. Їх обсяг широкий, а система розгалужена, тому їх доцільно розкрити в окремих підрозділах.

Ключовим у розумінні сутності будь-якого правового механізму є розуміння його структури. Механізм – це поняття, в якому відображається структура самого явища, влаштування його сутності, а також схема «руху» цієї сутності у формі прояву [235, с. 107-108]. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб складається з сукупності елементів (статичний аспект), але він є живим, постійно діючим, таким що розвивається і змінюється (динамічний аспект).

Актуалізуючи розуміння механізму забезпечення прав і свобод людини у динамічному вимірі Н. Опольська зазначає, що «правові явища, які відбуваються внаслідок функціонування структурних елементів механізму, мають свої особливості – різняться за суб'єктами здійснення, часовими межами, метою запровадження, їх доцільно розмежовувати. Основними критеріями класифікації цих процесів є часові межі та мета. Найбільш повно зміст, сутність змін та розвиток правових явищ, які відбуваються в результаті функціонування структури механізму забезпечення прав та свобод людини, відобразатиме поняття «процесуальна стадія» [260, с. 193].

Структура інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб характеризується поєднанням статичності та динамізму, отож розглядати його в якомусь одному аспекті вважаємо недостатнім. Але, слід акцентувати на зв'язуючих елементах такого механізму, які й впливають на його динаміку.

В інституційному механізмі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб особливе значення надається саме уповноваженим суб'єктам. Їх

перелік широкий і динамічний, він змінювався на протязі всього періоду існування проблеми вимушеного переміщення.

До суб'єктів (інституцій), що здійснюють заходи у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відносять: органи державної влади та органи місцевого самоврядування; інституції громадянського суспільства; міжнародні організації та проекти. Ключові напрями їх діяльності визначаються національними особливостями вимушеного переміщення (способи, підстави, умови переміщення); особливостями категорій осіб, які переміщуються (люди літнього віку, особи з інвалідністю, жінки, діти, вразливі категорії осіб); обставинами, в які вони переміщуються (наявність інфраструктури та житла в приймаючих громадах, наявність особистих ресурсів та зовнішніх джерел матеріальної підтримки тощо) [227, с. 173]. Перелік інституцій, які можуть брати участь у проведенні політики або виробленні конкретних політичних рішень, практично невичерпний, і він не обмежується лише органами державної влади та місцевого самоврядування [162, с. 172; 267]. Однією зі стратегій інституційного підходу є так званий «підхід стейкхолдерів». Цей підхід починається з виокремлення всіх інституцій, які зацікавлені в діяльності та результатах проекту [79, с. 92]. Тому до суб'єктів, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб пропонується відносити безпосередньо зацікавлених фізичних та юридичних осіб приватного права, їх об'єднання.

Вважаємо, що система інституцій, які представляють собою складову інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб включає: Верховну Раду України та її компетентні органи; Президента України та його компетентні органи; Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; Конституційний Суд України та суди системи судоустрою; органи місцевого самоврядування; правоохоронні та правозахисні органи; інститути громадянського суспільства; міжнародні організації, фонди та програми; установи і організації різних форм власності та ін. Вказаних суб'єктів можна класифікувати за різними критеріями, але ключовим є їх поділ залежно від компетенції на загальні та спеціальні.

Необхідною основою для створення інституційних механізмів є законодавча база, яка забезпечує їхню політичну «легітимність» [146]. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є процесом багатоаспектним, багатоелементним і нормативно регламентованим. Робота зазначеної системи суб'єктів базується на чинній Конституції України, законах та підзаконних нормативно-правових актах, а також на міжнародних документах. Важливу роль у забезпеченні прав цієї категорії осіб у сучасних трансформаційних умовах правової системи України відіграє таке джерело права як судова практика – практика Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду у зразкових справах та ін. [134, с. 77]. Система таких нормативно-правових актів утворює основу функціонування інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб і є його неодмінною складовою.

Нормативно-правові акти про внутрішньо переміщених осіб окреслюють не тільки систему їх спеціальних прав та гарантій, а й визначають повноваження компетентних інституцій з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Окремо регламентовано взаємодію органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями з надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Органи державної влади та місцеве самоврядування зобов'язані неухильно реалізувати чинне законодавство про внутрішньо переміщених осіб в межах своїх повноважень. Інститути громадянського суспільства переважно добровільно беруть на себе відповідальність щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їх окремих прав і свобод, лобіювання їх інтересів.

Інституційний механізм характеризується перш за все специфічними і унікальними внутрішніми зв'язками, які поєднують велику кількість різних інституцій в єдину складну систему, що функціонує на досягнення спільної мети. Такі зв'язуючі елементи як мета, цілі, завдання, форми, способи, засоби пов'язують елементи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб цілеспрямовано, тому їх також слід вважати його складовою.

На основі проведеного дослідження пропонується наступна структура інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; 2) нормативно-правова основа забезпечення їх прав і свобод; 3) мета, форми, способи та засоби, гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Структура будь-якої системи визначається її функціями. Безвідносно до функцій узагалі неможливо говорити про доцільність та ефективність структури будь-якого об'єкта. Зміна функцій призводить до зміни структури, тому функціональний метод пізнання завжди є первинним порівняно із структурним методом. Для певної сукупності функцій існує оптимальна структура, тому ефективність, наприклад, будь-якої соціальної організації безпосередньо залежить від чіткості й точності виявлення її функцій [241, с. 208]. У зв'язку з цим, важливо зупинитися на обґрунтуванні функцій інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб реалізує систему власних функцій. Функції такого механізму – це основні напрямки його впливу на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Функції обумовлені законодавчо визначеними повноваженнями інституцій, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб. До них пропонується відносити: функцію правового забезпечення, функцію охорони прав і свобод, правозахисну, компенсаційну (правовідновлювальну), контрольну, інформаційну, комунікаційну, координаційну функції, а також функцію матеріально-фінансового забезпечення.

Функція правового забезпечення. Первинною у системі функцій інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є регулювання відповідних суспільних відносин, що пов'язані із таким забезпеченням. Необхідною умовою функціонування інституційного механізму є нормативно-правова основа, яку інституції, що входять до його структури створюють в процесі законотворчості та підзаконної нормотворчості.

Нормативно-правове забезпечення проводиться завдяки створенню норм права й відповідних нормативно-правових актів, що регулюють поведінку суб'єктів правовідносин. Даний елемент може виступати і частиною механізму реалізації, залежно від виконуваних ним функцій та змісту конкретної норми права. В контексті механізму правового забезпечення, норми права повинні містити у собі інструменти впливу на поведінку суб'єктів відносин, зокрема гарантії чи заборони, а також й порядку їх застосування. Забезпечувальні норми права можуть міститись у нормативно-правових актах, що належать до різних частин законодавства [106]. Нормотворчими повноваженнями наділені різні суб'єкти інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – уряд, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування, але безумовно ключова роль належить парламенту.

Саме парламент має виключне право приймати закони. Законотворчість є провідною частиною правотворчості, «основною конституційно-правовою формою прийняття законів держави» і знаходиться в основі законодавчої діяльності, яка, власне, є змістом законодавчої влади, характеризує її як самостійне явище, на відміну від інших гілок влади [257]. Законодавча регламентація правового статусу внутрішньо переміщених осіб, закріплення в законі їх спеціальних прав і свобод, а також специфічних засобів їх забезпечення здійснене парламентом. При цьому, вагоме значення мають підзаконні нормативно-правові акти, прийняті Кабінетом Міністрів України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та ін.

Правозахисна функція. Правозахисна функція інституційного механізму – це діяльність компетентних інституцій щодо захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у випадку їх порушення.

Кожна особа має право на захист, що включає можливість на власний розсуд обрати спосіб захисту своїх порушених прав. Потреба в такому захисті виникає при вчиненні певного правопорушення чи об'єктивно протиправного діяння. Право особи на захист – це матеріальне суб'єктивне право правоохоронного характеру, що виникло в момент порушення суб'єктивного права потерпілого [57]. Захист прав і

свобод внутрішньо переміщених осіб є актуальним для Української держави питанням, оскільки власне внутрішнє переміщення відбулось через специфічні обставини, що порушують права людини – негативні наслідки збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдні прояви насильства, порушення прав людини та надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру (ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р.). Захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є одним із напрямів державної політики щодо внутрішнього переміщення.

Захист прав людини за своїм змістом є доволі широким явищем, яке передбачає і юридичні, і неюридичні засоби діяльності – політичного, ідеологічного, економічного характеру [375 с. 29]. Національні засоби захисту прав людини включають багато елементів, серед них і інституційні – правозахисна діяльність судової системи, прокуратури, адвокатури, системи безоплатної правової допомоги, омбудсменів, правозахисних організацій та ін.

Класичною формою правового захисту є судовий захист, але поняття ефективного захисту має більш глибокий зміст, адже забезпечується не тільки судовими інструментами, але й загальними принципами, матеріальними та процесуальними правами й інституційними гарантіями (наприклад, захист прав омбудсменом) [142, с. 29]. Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Після використання всіх національних засобів юридичного захисту кожен може звернутися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Судовий захист прав та свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав та свобод людини і громадянина. І саме держава бере на себе такий обов'язок [178]. Судовий захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на сьогодні є провідним і найефективнішим.

Компенсаційна (правовідновлювальна) функція. З правозахисною функцією інституційного механізму тісно пов'язана компенсаційна. Ця функція спрямовані на всебічне поновлення справедливості для внутрішньо переміщених осіб.

Компенсаційна функція полягає у відновленні незаконно порушених прав та майнових благ потерпілої особи [88, с. 91]. Реалізація компенсаційної функції може мати як безпосередню, так і опосередковану форми. Безпосередня форма реалізації компенсаційної функції, як правило, здійснюється через використання одним суб'єктом свого права на компенсацію і виконання іншим суб'єктом відповідного обов'язку цю компенсацію надати. Якщо ці права і обов'язки не можуть бути реалізовані без втручання компетентного органу влади (наприклад, потрібно офіційне встановлення факту заподіяння шкоди або факту наявності спеціального статусу тощо), то використовується опосередкована форма у вигляді правозастосування [347, с. 81]. Компенсаційна (правовідновлювальна) функція реалізується як в судовому, так і в позасудовому порядку.

Принагідно зазначимо, що внутрішньо переміщені особи особливо потребують відновлення їх порушених прав та інтересів, оскільки вимушене переміщення зазвичай завжди пов'язане з матеріальними та нематеріальними збитками.

Функція охорони прав і свобод. Охорона прав передбачає два способи її здійснення: прямий і непрямий. Прямий спосіб полягає в безпосередній дії охоронних норм права через закріплення недоторканності прав, свобод і законних інтересів людини й недопущення будь-яких посягань на них. Непрямий спосіб охорони прав – це спосіб, опосередкований найчастіше організаційно-правовими заходами, які в підсумку позитивно впливають на запобігання правопорушенням у сфері прав людини. До них належать правове виховання, підвищення рівня правової культури, такі заходи, як кодифікація законодавства, удосконалення судової практики, конституційний контроль за дотриманням прав людини тощо [375]. Становище внутрішньо переміщених осіб вразливе, тому їх права і свободи потребують додаткових заходів охорони. Вони часто стають потерпілими від шахрайських дій, насильства, дискримінації та інших правопорушень.

За загальним правилом, поняття «охорона» у термінологічних словосполученнях вживається для позначення досить широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної відповідальності [116]. Реалізацію охоронної функції здійснюють правоохоронні органи, які відносяться до інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Контрольна функція. Контроль є важливим атрибутом будь-якої якісної інституційної системи. В забезпеченні прав і свобод людини і громадянина контролю відведене особливе значення, оскільки він дозволяє гарантувати, що інституційна система дійсно вживатиме ефективних заходів щоб задекларовані правові можливості людини отримали свою реалізацію.

Контроль – це перевірка, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь [81, с. 17]. Функціонування інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є об'єктом як внутрішнього (державного контролю), так і зовнішнього контролю (демократичного громадського контролю).

Державний контроль представляє собою самостійно чи зовнішньо ініційовану діяльність уповноважених на те суб'єктів, що спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю для визначення її відповідності або невідповідності тим правомірним критеріям, котрі передбачають застосування адекватних отриманому результатів заходів реагування в унормованому порядку [405, с. 25]. Він включає такі елементи, як: перевірка фактичного результату діяльності підконтрольних суб'єктів (фізичних та юридичних осіб) порівняно з очікуваними, наміченими, прогнозованими показниками; перевірка шляхів та засобів досягнення цього результату, відповідність використаних при цьому методів вимогам права, моралі, моральності, ділової та службової етики; вживання за результатами контролю відповідних заходів як позитивного організаційно-спонукального характеру (заходів матеріального і морального заохочення та

стимулювання), так і негативної якості (різних заходів службово-дисциплінарного та адміністративного примусу, а також притягнення до різних видів правової відповідальності) [400]. В контексті реалізації контрольної функції інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відповідними повноваженнями наділена велика кількість інституцій, що дозволяє їм взаємно збалансовувати свою діяльність.

Інформаційна та комунікаційна функції. У забезпеченні прав і свобод такої специфічної категорії постраждалих від російської воєнної агресії як внутрішньо переміщені особи інформування і комунікація є основою. Це обумовлене тим, що становище внутрішньо переміщених осіб не є однорідним, типовим і передбачуваним. Характер їх проблем і ступінь втрат, яких вони зазнали, відрізняється у кожному окремому випадку. Це потребує застосування індивідуального підходу до кожної особи.

Комунікація суб'єктів інституційного механізму безпосередньо з внутрішньо переміщеними особами дозволяє: оцінити потреби та проблеми внутрішньо переміщених осіб та віднайти оптимальні варіанти їх вирішення; забезпечити повноцінний захист, охорону та поновлення їх прав і свобод; забезпечити вироблення якісної політики та досягти прийняття оптимальних управлінських рішень щодо внутрішнього переміщення на місцевому та загальнодержавному рівнях; досягти скоординованої з інститутами громадянського суспільства взаємодії в інтересах внутрішньо переміщених осіб.

Передумовою реалізації внутрішньо переміщеними особами їх спеціальних прав і свобод, їх доступу до державної і недержавної допомоги та підтримки є інформування. Інформаційна функція тісно пов'язана з комунікаційною, але інформування не завжди передбачає зворотній зв'язок.

Інформаційна функція інституційного механізму передбачає вироблення, систематизацію та донесення інформації до внутрішньо переміщених осіб, яка стосується забезпечення їх прав та інтересів.

Координаційна функція. Вирішення системної суспільної проблеми потребує комплексної політики і низки взаємопов'язаних підходів, що неможливі без

координації. Координаційна функція інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб дозволяє поєднати різновекторну роботу суб'єктів такого механізму в єдину організовану систему.

Координацію в широкому розумінні можна визначити як об'єктивну потребу в узгодженості та взаємозалежності, що є неодмінною умовою успішної життєдіяльності будь-якого суспільства, зокрема функціонування його владних і управлінських структур. Перебороти роз'єднаність можна тільки шляхом організації дієвої системи координації, об'єднання зусиль різних відомств, органів управління в певних сферах діяльності, напрямах, що мають загальнодержавне значення. Як функція координація повинна забезпечувати певну залежність одних рішень (дій) від інших у процесі функціонування будь-якої організованої системи, а як форма організації управління – створювати особливий апарат приведення до загальних цілей автономних організаційних систем, узгоджувати їх діяльність у тій її частині, що належить або до сфери взаємних, загальних інтересів, або пов'язана з задоволенням загальнозначущих пріоритетів [401, с. 101].

Координація може проявлятися не лише в узгодженні дій конкретних органів державної влади з приводу реалізації владних повноважень в суспільстві, але й в узгодженні й впорядкуванні діяльності різних суб'єктів суспільної системи, наприклад, суб'єктів господарювання, інших суб'єктів. Однак в будь-якому випадку така координація відбуватиметься за допомогою державного механізму, який реалізується в межах адміністративно-правових відносин. Коли конкретний орган державної влади бажає досягнути певного результату, для чого потрібно сприяння чи узгодження дій з іншими органами державної влади, прямо не підпорядкованими йому, тоді матиме місце координація в адміністративних правовідносинах [48, с. 146]. Впорядкування діяльності різних суб'єктів інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є передумовою їх цілеспрямованої і узгодженої роботи з метою досягнення мети відповідного механізму.

Функція матеріально-фінансового забезпечення. Характер вимушеного переміщення такий, що завжди порушуються соціально-економічні права

внутрішньо переміщених осіб (втрата рухомого і нерухомого майна, бізнесу, роботи тощо). Безумовно має місце і порушення особистих, політичних, культурних прав і свобод, але не в кожному випадку.

Вирішення первинних і вторинних проблем внутрішньо переміщених осіб в приймаючих громадах завжди пов'язане з матеріально-фінансовими витратами (на вирішення житлового питання, забезпечення речами, харчуванням, медичне обслуговування, надання адміністративних і соціальних послуг та багато ін.).

Джерелом матеріально-фінансового забезпечення у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб є державний та місцеві бюджети, кошти та майно фізичних та юридичних осіб, матеріальна база приймаючих громад тощо.

Узагальнюючи дослідження функцій інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб зауважимо, що наданий перелік не слід вважати вичерпним і сталим. Використовуючи більш широкий підхід, до них можна додати організаційну, інтеграційну, стабілізаційну та інші функції. Але вказані вище функції вважаємо основними і такими, що включають інші, вузькі напрями роботи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Побудова і функціонування правових механізмів базується на певних керівних ідеях та принципах, які покладені в їх основу. Принцип розуміють як: а) основоположну правду (істину), закон, доктрину або припущення, що об'єднує принцип як загальне правило або стандарт та принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; б) визначену наперед політику або спосіб дії; в) основну або необхідну якісну складову або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки; г) правило або закон, що стосується функціонування природних феноменів або механічних процесів [333, с. 11-12]. Принципи покладені у основу механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина визначають характер суміжних механізмів, зокрема й інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Принципи організації і функціонування механізму забезпечення прав людини – це загальні керівні засади діяльності інститутів публічної влади з охорони та захисту прав та свобод особи. Спеціальні принципи забезпечення права і свободи особи

являють собою загальні керівні ідеї, що лежать в основі діяльності держави щодо реалізації правоохоронних цілей та завдань, що виражають специфіку охорони та захисту прав та свобод людини. Спеціальні принципи визначають реалізацію кожного напрямку діяльності з забезпечення права і свободи особи [47]. Спеціальні принципи забезпечення прав і свобод людини і громадянина обумовлюються правовим статусом конкретної категорії осіб.

Загальними принципами механізму забезпечення права і свободи особи є верховенство права та законність, демократизм, ефективність, прозорість, відповідальність, гуманізм, оперативність, системність, цілеспрямованість, гласність, результативність, професіоналізм. Вони характерні для інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Його спеціальними принципами є рівне ставлення та недискримінація, толерантність, інклюзивність, гарантування захисту і підтримки від держави, гарантування добровільності переміщення, заборона примусового повернення та ін.

Явище вимушеної міграції виступає в ролі індикатора готовності української влади до кризових ситуацій, а необхідність допомоги внутрішньо переміщеним особам продемонструвала слабку систему інституційного механізму реалізації прав і свобод громадян на території нашої держави, а також відсутність ресурсів, потрібних для задоволення потреб цієї категорії населення [129]. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є сформованим, але не остаточно, оскільки він потребує системного удосконалення в частині його ефективності.

Ефективність інституційної системи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб залежить від наступних факторів: 1) якості нормативно-правових засад роботи суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 2) рівня кадрового та інституційного потенціалу суб'єктів, їх високої вмотивованості; 3) наявності достатнього матеріально-фінансового забезпечення; 4) злагодженості системи ефективної комунікації між суб'єктами забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 5) підтримки постійного зв'язку з внутрішньо переміщеними особами як отримувачами послуг [227, с. 178]. Важливо

прогнозувати і реально оцінювати довгострокові перспективи забезпечення інтересів, прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з огляду на релевантні статистичні дані та результати оцінки безпосередніх їх намірів і потреб.

На основі проведеного дослідження пропонуються наступні висновки:

1. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це цілісна система упорядкованих елементів, що визначають та реалізують державну політику з питань забезпечення та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Ознаки інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як складної системи: 1) включає в себе взаємопов'язані структурні елементи; 2) організаційна єдність складових, упорядкованість; 3) наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків і складних відносини між інституціями; 3) правова регламентованість і впорядкованість; 4) спрямування на єдину мету, реалізацію специфічної системи функцій і завдань; 5) постійний характер дії, поєднання стабільності та динамізму; 6) наділений системою різних форм, засобів і способів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) забезпечується загальними (соціальними) і спеціальними (юридичними) гарантіями.

2. Структура інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; 2) нормативно-правова основа забезпечення їх прав і свобод; 3) мета, форми, способи та засоби, гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Метою інституційного механізму є 1) створити належні юридичні і фактичні умови, зробити реальними і доступними закріплені права і свободи людини і громадянина для осіб, які набули правового статусу внутрішньо переміщеної особи; 2) збалансувати їх вразливе становище, що погіршилось внаслідок обставин, що спровокували вимушене переміщення; 3) поновити справедливість для внутрішньо переміщених осіб. На реалізацію вказаної загальної мети інституційний механізм реалізує низку конкретних завдань, що розкриваються через відповідні функції та повноваження.

3. Функції інституційного механізму – це основні напрями його впливу на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До них пропонується відносити: функцію правового забезпечення, функцію охорони прав і свобод, правозахисну, компенсаційну (правовідновлювальну), контрольну, інформаційну, комунікаційну, координаційну функції, а також функцію матеріально-фінансового забезпечення. Принципи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб поділяються на загальні (верховенство права та законність, демократизм, ефективність, прозорість, відповідальність, гуманізм, оперативність, системність, цілеспрямованість, гласність, результативність, професіоналізм) та спеціальні (рівне ставлення та недискримінація, толерантність, інклюзивність тощо).

1.2. Нормативно-правові основи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Держава несе відповідальність за реалізацію, охорону і захист основних прав своїх громадян, оскільки вона має можливість забезпечити дотримання юридично обов'язкових умов, які необхідні кожній людині для реалізації її основних прав. Україна приділяє особливу увагу цінності особистості, гарантує її гідність, надаючи соціальну допомогу тим, хто її потребує.

На органи виконавчої влади та місцевого самоврядування покладено завдання щодо забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб, зокрема у забезпеченні житлом, охороною здоров'я, освітою, пенсійним забезпеченням, соціальним забезпеченням, працевлаштуванням. Вони також відповідають за надання гуманітарної та благодійної допомоги, а також за сприяння возз'єднанню сімей, які були розділені через переміщення.

У роботі інституцій, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб є комплекс проблем. Зокрема, перелічені вище суб'єкти реалізують повноваження щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб у комплексі з основними повноваженнями, і деякі із інституцій навіть не володіють структурними

підрозділами, діяльність яких була б спрямована на вирішення питань внутрішньо переміщених осіб. До того ж, недосконалість комунікації та взаємодії між органами виконавчої влади має наслідком проблеми щодо якісного вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. Для вирішення цих проблем, а також для покращення якості забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб з боку органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, необхідно забезпечити якість, доступність та прозорість норм права, що регулюють правові відносини у сфері їх функціонування.

Проблематику інституційного забезпечення у сфері прав внутрішньо переміщених осіб здійснювали представники різних галузей юридичної науки в контексті окремих досліджень. Дослідження окремих аспектів нормативно-правового регулювання у сфері функціонування цих інституцій на сучасному етапі державотворення вивчали такі науковці, як: В. Авер'янов, В. Антонюк, О. Бандурка, І. Беззуб, Ю. Битяк, О. Гончаренко, В. Гуляєв, В. Заславська, О. Зайчук, М. Кобець, А. Колодій, О. Котляр, І. Левін, В. Лемак, О. Малиновська, А. Монаєнко, Є. Микитенко, Л. Наливайко, П. Недбайло, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, С. Рудницький, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Тодика, О. Фрицький, Ю. Фрицький, В. Цветков, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, К. Шундиків та ін. І хоча проблематика нормативно-правового регулювання у сфері функціонування інституцій у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб була об'єктом дослідження, комплексного загальнотеоретичного вивчення цього напряму не здійснено, що обумовлює його необхідність для систематизації національного законодавства і приведення його до міжнародних стандартів.

Метою роботи є теоретико-правова характеристика нормативно-правового регулювання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Для забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, фундаментальне значення має правова база.

Правове забезпечення – це безперервна діяльність суб'єктів права, в межах їх компетенції, зі створення правових умов, усіма правовими засобами щодо

закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп [177, с. 15]. Важливо зазначити, що для розуміння закономірностей і ключових принципів розвитку національної держави необхідне глибоке розуміння світових процесів. Без наукового прогнозування це розуміння недосягне [241, с. 90]. Правове прогнозування відіграє вирішальну роль у захисті прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, оскільки сьогодні, внаслідок повномасштабної війни в Україні, кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні становить 4,9 млн осіб [77]. Якість забезпечення їх прав, як і кожного громадянина України, впливає на розвиток нашої держави як демократичної, правової та соціальної.

Систему нормативно-правових актів, що створюють основу інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб складають: Конституція України; міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України; закони України та підзаконні нормативно-правові акти.

Проблематика вимушеного переміщення в середині держави через конфлікти є актуальною і світі та в Європі зокрема, її поширеність сприяла формуванню у доктрині міжнародного права положень про права і свободи внутрішньо переміщених осіб.

Оскільки ВПО залишаються всередині країни, вони у відповідності з загальновизнаними принципами міжнародного права користуються захистом та допомогою своєї держави. Основні права людини мають універсальне застосування для ВПО, адже при визначенні обсягу прав ВПО слід звертатися до загальних норм – норм міжнародного права захисту прав людини. Заходи щодо забезпечення ефективного додержання таких норм відносяться до сфери прав людини [222, с. 13]. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб найбільш ефективно саме на національному рівні, тому міжнародні стандарти у цій сфері мають характер мінімальних рекомендацій.

Формування національного законодавства у будь-якій сфері, в тому числі й щодо забезпечення прав внутрішньо-переміщених осіб, відбувається під впливом

міжнародних стандартів. Так, регулювання діяльності інституцій у сфері забезпечення прав цієї груп осіб, на міжнародному рівні закріплено в наступних документах: Загальній декларації з прав людини (1948 р.) [119], Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966 р.) [225], Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) [226]. Україна є також державою-учасницею Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [157], тож застосовує практику Європейського суду з прав людини як джерело права. До інших правових документів належать: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.) [156], Конвенція ООН про статус біженців (1951 р.) [154], Конвенція ООН проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (1984 р.) [155], Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) [153], Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницького зникнення (2010 р.) [224] і Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 р.) [158], Керівні принципи ООН щодо переміщення осіб усередині країни (1998 р.) [145], Рекомендація КМРС (2006) 6 державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (2006 р.) [341], Рекомендації ПАРЄ № 1877 «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» (2009 р.) [342], Резолюція ПАРЄ № 1708 «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» (2010 р.) [339], Резолюція ПАРЄ № 1708 «Вирішення питань, що стосуються майна біженців та переміщених осіб» (принципи Пінейру) (2010 р.) [339] та ін.

Особливе значення мають міжнародні акти, ухвалені Радою Європи щодо російської агресії проти України після 2014 р., зокрема, Резолюція ПАРЄ № 2133 «Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на українських територіях, непідконтрольних українській владі» (2016 р.) [124]; Резолюція ПАРЄ № 2448 «Гуманітарні наслідки та внутрішня і зовнішня міграція у зв'язку з агресією російської федерації проти України» (2022 р.) [96]; Резолюція ПАРЄ № 2463 «Подальша ескалація агресії російської федерації проти України» (2022 р.) [276]; Резолюція ПАРЄ № 2482: «Правові та правозахисні аспекти агресії російської

федерації проти України» (2023 р.) [285] та ін. Ці міжнародні акти містять, серед іншого, положення щодо діяльності національних інституцій у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

Важливим для суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», затверджений Комітетом міністрів Ради Європи від 14.12.2022 р. [274], оскільки запропоновані в Плані заходи, що ґрунтуються на стандартах Ради Європи, направлені на підтримку процесу відбудови та економічного відновлення України з метою посилення, серед іншого, стійкості державних установ щодо захисту основоположних прав громадян. План дій також спрямований на підтримку програми реформ в Україні з точки зору європейської перспективи, після рішення Європейської Ради від 23.06.2022 р. про надання Україні статусу кандидата в ЄС.

Зазначені вище міжнародні нормативно-правові акти містять загальні положення щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб та механізму його реалізації, охорони і захисту. Проте, в контексті функціонування інституцій, які забезпечують права внутрішньо переміщених осіб, зауважимо, що фундаментальним та об'єднуючим положенням цих актів є те, що основний обов'язок і відповідальність за надання захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам покладаються на національні органи влади. До того ж, міжнародні акти визначають стандарти щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб з боку органів публічної влади, яких останні повинні неухильно дотримуватись.

Україна несе відповідальність за забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, тому зобов'язана вживати комплексних заходів для відновлення їх становища. Відповідна міжнародна нормативно-правова база була основою для формування українського законодавства щодо функціонування інституцій у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб.

Конституція України встановлює основоположні права громадян та принципи діяльності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава

відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [160]. Ці конституційні положення мають визначальну роль для сфери забезпечення прав і свобод людини. На їх основі сформовані і принципи державної політики у сфері регулювання внутрішнього переміщення.

Чинна законодавча основа інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб формувалась з 2014 р. Процес законодавчого регулювання вимушеного переміщення та вирішення проблем, які з ним пов'язані, відбувався непослідовно і з затримкою. Низка важливих і актуальних проблем забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб досі потребує опрацювання.

При цьому, система законів, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб дуже розгалужена. Такі нормативно-правові акти можна умовно поділити на групи:

- нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус внутрішньо переміщених осіб: Закони України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р., «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р., «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р.

- нормативно-правові акти, що визначають правовий статус та регулюють функціонування компетентних органів, що входять до інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закони України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р., «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р., «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р., «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 р., «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р., «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., «Про статус депутатів місцевих рад»

від 11.07.2002 р., «Про співробітництво територіальних громад» 17.06.2014 р., «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р., «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. та багато інших.

- нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб державними та недержавними інституціями: Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р., Закони України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р., «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р., «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15.07.2021 р., «Про інформацію» від 02.10.1992 р., «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р., «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р., «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 р., «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 р., «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р., «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 р., «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 р. та багато ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р., Україна зобов'язується вживати всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, нормами міжнародного права, для якнайшвидшого звільнення території України від окупації, відновлення цілісності та суверенності держави, відновлення порушених внаслідок окупації прав і свобод людини і громадянина на всій території України [295]. Ця загальна норма хоч і має декларативний характер, все ж визначає основний принцип і напрям

роботи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Суб'єктів, які відносяться до інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід поділяти на органи та інституції загальної та спеціальної компетенції. Повноваження органів загальної компетенції визначені законами, що встановлюють їх правовий статус. Проте, вони також можуть наділятися окремими спеціальними повноваженнями для забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Так, правову основу інституційного забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляє профільний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. Закон визначає спеціальні повноваження Кабінету Міністрів України з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (ст. 10), а також повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (ст. 11). В Законі визначені норми, що стосуються повноважень громадських об'єднань, волонтерських, благодійних організацій, юридичних та фізичних осіб щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Правові проблеми внутрішньо переміщених осіб переважно вирішують через адміністративної процедури, що є оптимальною практикою і суттєво спрощує забезпечення їх інтересів.

Повноваження суб'єктів інституційного механізму закріплені в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. у відповідності до актуальних потреб внутрішньо переміщених осіб. Це, зокрема, повноваження у сфері: реєстрації та обліку внутрішньо переміщених осіб (ст. 4, 5, 12); надання різних адміністративних та соціальних послуг (ст. 6, 7, 9, 11); забезпечення окремих житлових і побутових потреб, врегулювання фінансових та матеріальних питань (ст. 9-1, 9-2, 11, 17); координації роботи суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (ст. 10); захисту прав та інтересів дітей (ст. 11); з питань міграції, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, цивільного захисту населення, гуманітарної допомоги (ст. 11).

Не зважаючи на те, що проблема внутрішнього переміщення існує в Україні вже близько 10 років, повноваження, закріплені в Законі фрагментарні і загальні. Низка декларативних положень не можуть бути реалізовані без якісних підзаконних нормативно-правових актів, які в свою чергу не створені.

Зокрема, лише після повномасштабного вторгнення в 2023 р. врегульоване питання про компенсацію пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна у Законі України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 р.

Законом передбачені повноваження спеціального органу – Комісію з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна, яку також слід відносити до інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. А відповідно до ч. 6 ст. 3 Закону державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, які володіють документами та/або інформацією, необхідними для прийняття рішення про надання компенсації (у тому числі з метою поновлення втрачених документів, необхідних для надання компенсації) [309] беруть участь у такій процедурі. Внутрішньо переміщені особи є тією категорією, яка переважно претендує на компенсацію за зруйноване нерухоме майно.

Недоліком вищезазначеного закону є те, що компенсація надається за об'єкти нерухомого майна житлового призначення, тоді як компенсація вартості нежитлових об'єктів не передбачена.

Не гарантована оперативність вирішення окремих проблем забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що потребують фінансування.

Найактуальнішою на сьогодні проблемою, що вплине на права і свободи внутрішньо переміщених осіб та відповідний інституційний механізм їх

забезпечення є створення Міжнародного механізму компенсації збитків, завданих збройною агресією Росії на території України.

В Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 від 14.11.2022 р. «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» зазначено, що Російська Федерація повинна нести правову відповідальність за наслідки всіх її міжнародно-протиправних дій в Україні або проти України, включаючи відшкодування шкоди та будь-яких збитків, завданих такими діями [337]. У Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 2482(2023) «Про правові аспекти та аспект прав людини в агресії Російської Федерації проти України» наголошено на необхідності створити міжнародний механізм компенсації та міжнародний реєстр збитків [338].

Зважаючи на існуючі перепони, Україна просуває ідею створення міжнародного компенсаційного механізму. Такий механізм матиме елементи: Міжнародний реєстр збитків; Компенсаційну комісію, яка повинна розглядати заяви про відшкодування збитків, завданих агресією РФ на території України; Компенсаційний фонд, з якого будуть здійснюватися виплати [413]. Міжнародний реєстр збитків має закумулювати всю інформацію від тих, хто зробить заяву в цей реєстр, надавши підтверджуючі документи, докази завданих збитків, шкоди, пошкоджень. Це може бути як матеріальна шкода, так і нематеріальна. Компенсаційна комісія має бути адміністративним органом, який присуджуватиме кожному заявнику справедливе відшкодування [234]. Резолюцією CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» від 12.05.2023 р. схвалено статут Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Це перший необхідний крок створення міжнародного механізму компенсації.

Утворення трьохелементного міжнародного компенсаційного механізму обумовлює необхідність доповнення і ускладнення національного інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб через створення нових інституцій та забезпечення відповідними повноваженнями існуючих. Національні органи мають сприяння збору доказів завданих збитків. Зокрема є

необхідність у правовому закріпленні національної процедури збору та верифікації даних для реєстру, додаткових адміністративних процедур офіційної оцінки та підтвердження нематеріальних збитків, які б відповідали високим стандартам міжнародного реєстру.

В п. 2.3. ст. 2 Статуту Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України зазначено, що заяви, докази та пов'язану інформацію до Реєстру подають заінтересовані фізичні та юридичні особи, а також держава Україна (включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи) [367]. Отож, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи та організації потребують додаткових повноважень та правових підстав для роботи з підготовки і подання заяв.

Підводячи підсумки аналізу законодавства, що регулює інституційне забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід визнати, що на сьогодні воно знаходиться на стадії системного удосконалення. Основна мета – приведення у відповідність до міжнародних актів повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування з метою уможливлення їх оперативної і ефективної участі у міжнародних процедурах компенсації збитків.

Правове регулювання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб здійснено також у підзаконних нормативно-правових актах, до яких можемо віднести постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, органів центральної влади та підзаконні нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.

Так, діяльність Верховної Ради та Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, до відання якого відносяться й питання реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання, врегульовано у Постанові Верховної Ради України від 29.08.2019 р. «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» [318]. У Постанові встановлено предмет відання Комітету Верховної

Ради щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Іншим підзаконним нормативно-правовим актом Верховної Ради України у цій сфері є Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 р. «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» [340], у якій визначено проблеми функціонування інституцій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб та рекомендації щодо їх подолання.

До підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність Президента України у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб належить Указ Президента України, яким затверджена Національна стратегія у сфері прав людини [315], у якій містяться положення щодо необхідності удосконалення діяльності держави у сфері прав людини, у тому числі й внутрішньо переміщених осіб. Серед інших актів можемо також виділити Указ Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» від 07.02.2019 р. [311], який має важливе значення для функціонування місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Найбільш розгалужена система підзаконних нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб сформована органами виконавчої влади, оскільки них покладено основні повноваження щодо виконання чинного законодавства у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

До підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність органів виконавчої влади у цій сфері є наступні: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1111 «Про затвердження Правил оформлення і видачі тимчасового посвідчення громадянина України» [305]; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» [316], яким визначено загальні повноваження відповідних інституцій щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 535 «Про затвердження Порядку використання коштів,

що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам» [300], який визначає механізм використання коштів, що надійшли в національній та іноземній валюті Мінсоцполітики від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; Постанова Кабінету міністрів України від 08.06.2016 р. № 365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [104]; Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 08.06.2016 р. № 376 [105]; Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 р. № 740 «Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб» [103], яка регламентує діяльність Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб; Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 «Положення про Міністерство соціальної політики України» [278], яким встановлено, що одним з основних завдань Міністерства є виявлення внутрішньо переміщених осіб та розроблення проектів програм для внутрішньо переміщених осіб; Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.14 р. № 360 «Про Державну міграційну службу України» [293], в якому на Державну міграційну службу покладено обов'язки щодо реалізації державної політики у сферах міграції, у тому числі протидії нелегальній її формі, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2022 р. № 755 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509 і від 20.03.2022 р. № 332» [291], відповідно до якої Державною міграційною службою України, спільно з Мінреінтеграції та Мінсоцполітики забезпечено можливість для ВПО отримувати соціальні послуги та виплати на підставі довідки від ДМС України або Є-Документу; Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» [329], яким засновано Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, який забезпечує координаційну діяльність між суб'єктами реалізації, охорони та захисту прав внутрішньо переміщених осіб; Постанова

Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 р. № 582 «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» [304] та Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2023 р. № 263 «Деякі питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» [102], які визначають діяльність структурних підрозділів з питань соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій з питань забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом; Наказ МОН № 271 від 01.03.2021 р. розроблено «Порядок прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України» [302], яким закріплено обов'язок місцевих органів влади забезпечити можливість для здобувачів освіти з тимчасово окупованих територій продовжити навчання у приймаючій громаді тощо.

Органи місцевого самоврядування керуються у своїй діяльності Постановою Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [306], положення якого регламентують діяльність Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду тощо у питаннях здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам; Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 р. № 1364-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньо-строкових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року» [326]; Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» та затвердженням нею Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [101]; Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» [100]; Постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 р. № 740 «Деякі питання захисту прав

депортованих та внутрішньо переміщених осіб» [103], яка затверджує Положення про Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб та ін.

Фундаментальним підзаконним локальним нормативно-правовим актом у діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є місцева програма, що надає органам місцевого самоврядування можливість розвивати ту чи іншу сферу життя територіальної громади, зокрема й в інтересах внутрішньо переміщених осіб.

Такі програми сьогодні прийняті у Білоцерковській, Дніпровській, Івано-Франківській, Кам'янській, Коломийській, Кременчуцькій, Кропивницькій, Луцькій, Львівській, Ужгородській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській.

У деяких громадах були внесені зміни до чинних місцевих нормативно-правових актів, з метою розширення їх дії на внутрішньо переміщених осіб, зокрема до наступних: Порядок надання одноразової матеріальної допомоги окремим категоріям населення Івано-Франківської міської територіальної громади, щодо права на отримання такої допомоги внутрішньо переміщеними особами; Перелік соціальних послуг, умов їх надання структурними підрозділами Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) м. Рівного, щодо можливості для внутрішньо переміщених осіб користуватися всіма послугами, що надаються структурними підрозділами центру для відповідних категорій громадян; Положенням про територіальний центр надання соціальних послуг м. Черкаси щодо отримання соціальних послуг у територіальному центрі громадянами, які фактично проживають в м. Черкаси, або іноземцями та особами без громадянства, у тому числі біженцями, внутрішньо переміщеними особами, які проживають у м. Черкаси на законних підставах, перебувають у складних життєвих обставинах, потребують соціальних послуг [107]. Ці локальні програми визначають повноваження територіальних центрів надання соціальних послуг та структурних підрозділів Територіальних центрів соціального обслуговування щодо можливості для внутрішньо переміщених осіб користуватися всіма послугами, які надаються цими підрозділами у територіальній громаді.

Аналіз положень нормативно-правових актів, що створюють правову основу інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб надає можливість зробити наступні висновки:

1. Сьогодні в Україні функціонує розгалужена система інституцій, які забезпечують права внутрішньо переміщених осіб. Проте сьогодні, в умовах повномасштабної війни на території України виникла гостра необхідність в оптимізації комунікаційної взаємодії між зазначеними суб'єктами, досягнення якої можливе тільки на основі якісного нормативного забезпечення діяльності та регламентації повноважень щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

2. Міжнародна нормативно-правова база була основою для формування українського законодавства щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Разом із тим, положення міжнародних актів містять загальні положення щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб та закріплюють основний обов'язок і відповідальність за надання захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам покладаються на національні органи влади.

3. Конституція України встановлює основоположні права громадян та принципи діяльності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Система законів, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є розгалуженою. Такі нормативно-правові акти пропонується поділити на групи: нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус внутрішньо переміщених осіб; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями. Актуальною на сьогодні проблемою, що вплине на забезпечення прав і свободи внутрішньо переміщених осіб та на відповідний інституційний механізм їх забезпечення є створення Міжнародного механізму компенсації збитків, завданих збройною агресією Росії на території України. Законодавство, що регулює інституційне забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на сьогодні знаходиться на стадії системного

удосконалення. Основна його мета – це приведення у відповідність до міжнародних актів повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування з метою уможливлення їх оперативної і ефективної участі у міжнародних процедурах компенсації збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України.

4. Дослідження нормативно-правового регулювання у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб надало підстави констатувати, що окрім міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України та законів, важливу роль у забезпеченні діяльності цих суб'єктів відіграють підзаконні нормативно-правові акти, до яких відносяться постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, органів центральної влади та підзаконні нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування. Особливим підзаконним локальним нормативно-правовим актом у діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є місцева програма, що надає органам місцевого самоврядування можливість розвивати ту чи іншу сферу життя територіальної громади, зокрема й в інтересах внутрішньо переміщених осіб.

1.3. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні як об'єкт наукового пізнання

Актуальність проблематики інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні та її пріоритетність в сучасних українських реаліях не може викликати жодних заперечень та сумнівів, споглядаючи на майже 5 млн внутрішньо переміщених осіб, права та свободи яких потребують додаткового захисту, зважаючи на вразливість їх статусу та невизначеність майбутнього, і коли саме вони отримають можливість повернутися до постійних місць свого проживання.

Питання внутрішньо переміщених осіб викликає непідробний інтерес як на національному, так і на міжнародному рівні, адже перетворилася на одну з найбільш гострих соціальних і гуманітарних катастроф. Проблема внутрішнього переміщення

не є властивою лише для України та має глобальний характер. Серед країн, які зіштовхнулися з глобальним внутрішнім переміщенням: Азербайджан, Ангола, Боснія і Герцеговина, Венесуела, Грузія, Ірак, Кіпр, Колумбія, Косово, Ліберія, Молдова, Нігерія, Сербія, Судан та Південний Судан, Сомалі, Чорногорія та ін. Щороку кількість внутрішньо переміщених осіб у світі зростає. Війна Росії проти України вперше призвела до того, що кількість людей, змушених покинути місце свого постійного проживання, у всьому світі перевищила 100 мільйонів (біженці та внутрішньо переміщені особи) [244, с. 4-5]. Проведений аналіз наукових розвідок надає можливість дійти висновку, що в українській науковій літературі простежується дефіцит системності досліджень у сфері забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, й особливо інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні як цілісного явища. Тож, дослідницький потенціал у цьому напрямі має високі перспективи.

Сучасна демократія базується на принципі забезпечення прав, свобод та інтересів особи, основи захисту яких закладені у Загальній декларації прав людини. Розвиток глобалізації сприяє зростанню міграційних потоків та підвищує актуальність вироблення ефективної міграційної політики, яка має, з одного боку, захистити права мігрантів, а з іншого – зберегти політичну систему від криз та забезпечити політичну стабільність в суспільстві. Дослідження міжнародно-правових основ міграційної політики дає змогу визначити основний вектор та спрямування такої політики для окремих демократичних країн. Міжнародною практикою сформовано політико-правові механізми регулювання міграцій. Міжнародною основою міграційної політики сучасних демократичних країн є низка декларацій, конвенцій, угод та інших важливих міжнародних політико-правових актів, що приймалися в рамках ООН, її спеціалізованими організаціями та органами [175, с. 192, 198].

Міграція населення у XXI ст. є закономірним результатом глобалізаційних процесів, що пов'язані з появою нових технологій виробництва, цифровізацією економіки, розширенням діяльності та впливу світових транснаціональних корпорацій, удосконаленням процедур перетину кордонів та ін. Глобалізаційні

процеси активізують населення країн до пошуку роботи з хорошими заробітками, комфортнішого життя, якісної медицини, перспективної освіти та можливості самореалізації. Для України в умовах миру, як і для інших країн глобалізованого світу, характерним також було: долучення до світових міграційних процесів у формі міжнародного обміну трудовими ресурсами, туристичне переміщення, освітня та наукова міграція. На 2016-2018 рр. Україна входила до першої десятки країн-донорів міжнародних мігрантів у світі. Якщо до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну основними мотивами були: незадоволеність рівнем добробуту, недостатність поваги і визнання, неможливість самореалізації у постійному місці проживання, то у період війни пріоритетом стала потреба у виживанні. Феноменальність проявилася в рівні прийняття українських біженців у світових, особливо європейських державах [356; 406, с. 121, 124].

Ті чи інші питання міграції як сучасного явища вивчалися низкою вчених зі сфери економіки, соціології, політології, права та ін. Серед наукових здобутків останніх п'яти років слід навести праці Т. Дракохруст «Правове забезпечення державної міграційної політики України» (2020), А. Лелеко «Адміністративно-правове регулювання міграційних відносин в умовах спеціальних міграційних режимів» (2020), Л. Муц «Формування та реалізація державної міграційної політики: теорія, методологія, практика» (2019), Н. Павлів-Самоїл «Філософсько-правовий феномен міграції у контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець ХХ - початок ХХІ ст.)» (2021), О. Риндзак «Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України» (2020), М. Семенкова «Міграційні процеси як інструмент гібридного впливу в міжнародних відносинах» (2021), К. Тарасенко «Механізми державного регулювання міграційних процесів в Україні: соціально-економічний аспект» (2019) [108; 199; 236; 262; 345; 353; 377].

Сучасні геополітичні, соціально-економічні й технологічні зміни викликають необхідність перегляду концептуальних підходів до аналізу та прогнозування загроз. Так, виклики, пов'язані з міграцією, стали важливою складовою діяльності з розробки механізмів забезпечення національної безпеки [58, с. 234]. Європейські країни, стикнувшись з нечуваним напливом біженців, гідно витримують соціально-

економічне навантаження, Україна опинилась фактично в демографічній катастрофі. Хвиля вимушеної міграції збіглась у часі з довгостроковими демографічними проблемами: зменшення народжуваності, зростання чисельності осіб середнього віку та відтік населення під час війни. Зокрема, за роки незалежності населення України за найбільш «оптимістичними» показниками скоротилось на 10 млн (у деяких дослідженнях – на 12-13 млн), коефіцієнт народжуваності в Україні становить 1,22 на 1 жінку, що є одним з найнижчих показників у світі, чисельність евакуантів 2022 р. визначається у 7-7,5 млн. Тенденція низької народжуваності та старіння є характерною для багатьох країн світу. Однак західні країни вирішують зазначені проблеми шляхом впровадження автоматизації виробництва та залучення мігрантів. Через війну саме українці стали або можуть стати у подальшому значним за чисельністю та якістю трудовим ресурсом для розвинутих країн заходу [412, с. 188]. Тож, важливо зауважити, що комплексні дослідження у період з 2022 р. майже не проводилися. Проте таких досліджень вимагає сучасна українська реальність з метою розробки механізмів повернення українців додому та розвитку нашої держави у повоєнний період.

Зауважимо, що більшість мігрантів обрали Польщу як країну для проживання або як транзитну на шляху до іншої держави в Європейському Союзі чи до будь-якої іншої країни світу, в якій українцям пропонували допомогу. Відтак російсько-українська війна принесла серйозні виклики для всієї польської публічної політики і, особливо, для міграційної політики. Орієнтири для розроблення і реалізації міграційної політики Польщі визначені Стратегією відповідального розвитку до 2020 р. (з перспективою до 2030 р.), ухваленою Радою міністрів Республіки Польща 14.02.2017 р. Однією зі стратегічних цілей визначено розробку міграційної політики, спрямованої на вирішення актуальних проблем Польщі. До таких насамперед відносять демографічні проблеми і тісно з ними пов'язані потреби ринку праці. Важливим завданням визначалося всебічне заохочення і створення умов для повернення емігрантів і прибуття іммігрантів, насамперед висококваліфікованих фахівців. Однак, крім переваги – раціонального використання мігрантів для розвитку Польщі, у документі зроблено прогноз щодо ймовірного негативного

наслідку таких дій – велика кількість іноземців може роз'єднувати суспільство. Стратегія орієнтує на створення польської моделі активної міграційної політики, основними цілями якої є вдосконалення управління еміграційними і імміграційними процесами та інтеграція іноземців з урахуванням безпеки держави [194, с. 704, 706].

Проблематикою внутрішнього переміщення, внаслідок збройного конфлікту на сході України (починаючи з 2014 р.) займалися науковці з різних наукових сфер – юриспруденції, соціології, науки державного управління: Ю. Артюх «Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців» (2017), колектив авторів за редакцією О. Рогача, М. Савчина, М. Менджул «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти» (2017), Т. Гера «Супровід інтеграції сімей переселенців: технологія роботи асистента родини» (2018), К. Крахмальова «Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2017), О. Соколов «Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб» (2018), В. Михайловський «Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2018), І. Басова «Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення» (2019), О. Борисова та ін. «Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні» (2019), К. Педько «Психологічні чинники відновлення соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб» (2019), С. Бубняк «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві» (2020), А. Дяченко «Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2020), Є. Соловійов «Механізми державного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції в Україні» (2020), О. Капінус «Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2021), В. Кердивар, В. Христенко «Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту» (2021), Н. Коваліско, С. Бубняк «Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс» (2022), Т. Кульчицький «Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2022), С. Мандзій «Теоретико-правові засади статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2022), «Правовий статус внутрішньо

переміщених осіб в Україні» (2023) та ін. [46; 51; 70; 83; 113; 141; 144; 150; 191; 196; 211; 212; 222; 223; 268; 358; 360; 363]. Слід зауважити, що дослідження, проведені у межах юридичної науки здійснювались з позицій трудового права, цивільного права, частіше – адміністративного права.

Проте першочерговий науковий інтерес з метою комплексного проведення цього дослідження становлять праці, що були проведені в межах науки теорії держави і права та стали одними з останніх перед початком широкомасштабного вторгнення у лютому 2022 р. – це праці І. Ісаєвої, А. Коршун та ін.

Так, зокрема, у своїх роботах А. Коршун «Теоретичні та прикладні проблеми реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2018), «The Internally Displaced Persons Right to Housing in Ukraine: Problems of Ensuring Realization» (2018), «The Internally Displaced Persons' Right to Education in Ukraine: Legal Provisions and Problems of Realization» (2018), «Право на житло внутрішньо переміщених осіб» (2018), «Інституційні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правовий аспект» (2018), «Роль національних та міжнародних інституцій у гарантуванні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2019), «Активне виборче право внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах: проблеми теорії та практики» (2019), «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект» (дисертація, 2021) [13; 14; 166; 167; 168; 169; 170; 171] авторка, зокрема, проводить теоретико-правову характеристику нормативно-правових та організаційно-правових (інституційних) гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

У контексті нашого дослідження важливо навести положення з роботи А. Коршун. Так, на думку вченої, організаційно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – внутрішньо узгоджена система інституцій, до якої входять органи публічної влади та інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на забезпечення, реалізацію та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До організаційно-правових (інституційних) гарантій пропонується віднести: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; військово-

цивільні адміністрації; Конституційний Суд України та суди системи судоустрою; органи місцевого самоврядування; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; прокуратуру; адвокатуру; інститути громадянського суспільства тощо [169, с. 3-6]. Дотичні до нашої позиції є висловлені авторські положення про те, що відсутність координації в діяльності інституційних гарантій не забезпечує досягнення єдиної мети та про важливість співпраці держави з громадськими організаціями

Також важливо відзначити напрацювання І. Ісаєвої. Здобутки дослідниці репрезентовані такими дослідженнями: «Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи» (2018), «Правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації» (2019), «Теоретико-правова характеристика культурних прав внутрішньо переміщених осіб: методологічні аспекти та практичні засади» (2020), «Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2020), «Problems of implementing the rights to housing and health protection of internally displaced persons in Ukraine: theoretical and practical aspects» (2020), «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» (2021) [12; 132; 133; 134; 135; 136].

І. Ісаєва запропонувала систему гарантій соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що складається із загальносоціальних (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурно-духовні) та спеціальних гарантій (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні) [134, с. 23]. У своєму дослідженні авторка неодноразово наголошувала на тому, що органи державної влади спільно з громадськістю та міжнародними неурядовими організаціями перманентно працюють у сфері вдосконалення національного законодавства з метою якісного забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Продовжуючи питання інституційних гарантій, слід відзначити, що з точки зору авторки організаційно-правові гарантії соціально-економічних та культурних

прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляють: Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України та підпорядковані йому інституції – Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство юстиції України, Державна міграційна служба України, Пенсійний фонд України та багато ін.); судова система (Конституційний Суд України, суди системи судоустрою, Європейський суд з прав людини та ін.) та прокуратура; територіальні громади та органи місцевого самоврядування; адвокатура, система надання безоплатної правової допомоги та інші правозахисні інституції; міжнародні організації і проекти, акредитовані в Україні [134, с. 167-168]. Вважаємо, що доцільно підтримати запропоновану систему, проте, враховуючи інтенсивність державно-інституційного розвитку, запропонована структура потребує уточнення.

Важливо наголосити, що вже після широкомасштабного вторгнення у лютому 2022 р. вказані дослідниці у співавторстві презентували такі праці: Л. Наливайко, А. Коршун «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика» (2023) [244], Л. Наливайко, Н. Ісаєвої «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика» (2023) [243].

У контексті дослідження інституційного механізму забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб важливо навести позицію Т. Кульчицького, який наголосив, що з метою сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб як частини впроваджуваної в Україні державної комплексної програми інтеграції та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб вперше запропоновано запровадити процедуру пільгового кредитування підприємницької діяльності внутрішньо переміщеної особи, яка прозвітувала про результативність цільового використання допомоги у зв'язку з безробіттям, отриманої для організації підприємницької діяльності. Аргументовано, що підвищити результативність роботи Державної

служби зайнятості України у програмах сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб можна через застосування загальнодержавного та територіальних онлайн порталів для надання інформаційних та консультаційних послуг, а також професійної орієнтації внутрішньо переміщених осіб; запровадження соціального супроводу під час працевлаштування та впродовж законодавчо-визначеного періоду відразу після працевлаштування; законодавче закріплення заохочень працівників за кількісні та якісні результати працевлаштування; використання розширеного за рахунок всіх можливих джерел переліку вакансій робочих місць. Разом з тим масштабна вимушена внутрішня міграція населення має значний позитивний потенціал соціально-економічного та гуманітарного розвитку України у середньо- і довгостроковій перспективі, пов'язаний зі структурними зрушеннями в економіці, зміною схем розселення та розвитком інфраструктури, формуванням якісно нового людського потенціалу, соціальною, культурною та національною інтеграцією українського суспільства [196, с. 2-20].

Комплексність та широка практична потреба проблематики забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб та її вирішення додатково обґрунтовується тим, що у закладах вищої освіти вводяться окремі дисципліни з цього питання та готуються підручники, навчальні посібники, наприклад: за загальною редакцією О. Рогача, М. Савчина видано навчальний посібник «Права внутрішньо переміщених осіб» (2017) [284]. І. Луценко підготовлено навчально-методичний посібник «Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології» (2018) [332], О. Тарасенко, К. Рондяк – посібник «Захист прав внутрішньо переміщених осіб» (2020) [378], за редакцією В. Кіпень підготовлено працю «Внутрішньо переміщені особи: вживання та підтримка в умовах війни» (2023) [147] та ін.

Не можливо не згадати потужну, зокрема, методологічну підтримку Ради Європи у межах проекту «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». У 2018-2021 рр. реалізувалася 1 фаза, на часі впровадження 2 фази, що імплементується в межах Плану дій Ради Європи для України на 2018-2022.

Аналітична доповідь «Створення житлово-будівельних кооперативів як механізм вирішення житлового питання внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України: практичний досвід та рекомендації» (2022) підготовлена за підтримки Проєкту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. Фаза – II». В документі йдеться про те, що переважна більшість внутрішньо переміщених осіб та осіб, що постраждали внаслідок російської збройної агресії проти України, не має можливості придбати житло за власні кошти. Держава та органи місцевого самоврядування також не в змозі забезпечити всіх таких громадян житлом за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Наразі іпотечне житлове кредитування в Україні доступне лише для громадян, рівень доходів яких вищий за середній та високий. Також не всі банківські установи готові працювати з потенційними позичальниками – внутрішньо переміщеними особами. Одним зі шляхів вирішення житлового питання внутрішньо переміщених осіб можна розглядати створення ними кооперативу як добровільного об'єднання громадян з метою акумулювання організаційних, фінансових та інших ресурсів для забезпечення житлом членів кооперативу [369].

В аналітичній доповіді «Про стан і необхідність удосконалення нормативно-правової бази щодо оцінки збитків та функціонування державного реєстру пошкодженого та знищеного майна внаслідок збройної агресії російської федерації проти України» (2022) підраховано вартість зруйнованої інфраструктури України та подано розрахунок коштів, які необхідні на її відновлення. Зазначено, що Україні потрібно 349 млрд дол. США на відновлення інфраструктури, виробничого та соціального сектору, що в 1,5 раза перевищує ВВП України у 2021 р. Протягом наступних 36 місяців Україні необхідно близько 105 млрд дол. США для відновлення систем освіти, охорони здоров'я, інфраструктури та підготовки до зими. З урахуванням наслідків війни з 24 лютого до 1 червня 2022 р., завдана шкода секторам, охопленим швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA), оцінюється на рівні близько 97 млрд дол. США. Найбільше постраждали житловий сектор (40 відсотків від загального обсягу завданої шкоди), транспорт (31

відсоток), торгівля і промисловість (10 відсотків). Загальні збитки ж становлять майже 252 млрд дол. США [42]. Проблематика у сфері компенсації пошкодженого та знищеного майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України виступає одним із наріжних каменів у практичній складовій інституційного механізму забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

У виданні «Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України» (2022) зауважується, що з початку збройного конфлікту у 2014 р. короткі строки було розроблено основну законодавчу базу з питань внутрішнього переміщення та захисту переміщених осіб. З часом прийняті правові норми скасовувались, змінювались, вдосконалювались з метою приведення їх у відповідність до європейських стандартів з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), та тих викликів, з якими стикалася Україна. Рушійною силою для вдосконалення нормативно-правового регулювання часто ставали українські судді, які застосовували у своїх рішеннях відповідні міжнародні стандарти та практику ЄСПЛ, у тому числі, визнаючи певні нормативні положення недійсними та вказуючи на позитивний обов'язок створити належну правову базу для забезпечення основоположних прав осіб, які постраждали від збройного конфлікту, зокрема права мирно володіти своїм майном. У цілому, попри відомі складнощі, включно з невиконанням ухвалених судових рішень з соціальних, пенсійних питань внутрішньо переміщених осіб (ВПО), Україна достатньо активно просувалася на шляху формування законодавчої бази відповідно до міжнародних стандартів, стандартів Ради Європи та практики ЄСПЛ [374].

Аналітична записка «Повернутись додому: Експрес-картування потреб та очікувань ВПО у Львівській області» (2022) за авторством А. Андрусевич, Н. Андрусевич, З. Козак, З. Міщук містить результати дослідження потреб та планів внутрішньо переміщених осіб у Львівській області. У документі представлено загальну характеристику профілю ВПО у Львівській області, розглянуті основні потреби ВПО, зокрема забезпеченість житлом, гуманітарною та фінансовою підтримкою, реалізація спеціальних потреб, професійного життя, ділова та соціальна активність ВПО, а також планування майбутнього, напрацьовані рекомендації для

цільових аудиторій. Львівська область є одним з ключових українських регіонів, що надав прихисток вимушеним внутрішнім переселенцям, які покинули свої домівки через військове вторгнення Росії в Україну. Станом на 3 червня 2022 р. як внутрішньо переміщені особи (ВПО) в області офіційно зареєструвалося 242 тисячі переселенців, з яких 75 тисяч – діти, 110 тисяч – особи працездатного віку, понад 30 тисяч – пенсіонери та 8 тисяч – особи з інвалідністю. Проте, кількість ВПО, які проживають на Львівщині, є значно вищою. Для планування майбутніх стратегій щодо інтеграції ВПО необхідно мати детальну інформацію не лише щодо кількісних характеристик, а й щодо основних потреб та очікувань ВПО, їхньої оцінки задоволення своїх потреб сьогодні, а також планування дій ВПО на майбутнє (у разі звільнення територій їх проживання, завершення воєнних дій в цілому, наміри та можливості повернення додому, облаштування в Львівській області тощо). Така інформація є корисною не лише для місцевої влади, а й для міжнародних гуманітарних організацій, донорів та громадських і волонтерських ініціатив, які планують працювати над питаннями ВПО, такими як забезпечення житлом, налагодження побуту, соціальна інтеграція, працевлаштування тощо [275]. Дослідження регіональної компоненти виступить важливим елементом у вивченні інституційного механізму забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб як цілісної складової.

Щодо гендерної компоненти у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід навести гендерний портрет «Внутрішньо переміщені особи Дніпропетровської області» (2023), за редакцією Л. Наливайко, І. Грицай [76]. Також слід навести публікацію «Гендерний компонент у вирішенні питань внутрішнього переміщення: локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики» (2020) наведено теоретичні матеріали й практичні завдання, які можуть використовуватися для проведення тренінгів з метою формування вмінь і навичок урахування гендерного компонента у вирішенні питань внутрішнього переміщення в локальних політиках, юридичних інструментах і бізнес-практиках. Посібник підготовлено з метою формування навичок гендерного аналізу ситуацій внутрішнього переміщення, визначення можливих індикаторів підтвердження чи

спростування наявності ризику уразливого становища за ознакою статі в умовах внутрішнього переміщення [384]. Нині гендерний елемент виступає складовою фактично будь-якого явища, а як свідчить практика забезпечення прав та свобод жінок-ВПО подекуди має недоліки, тож гендерна компонента органічно вписується у пізнання інституційного механізму забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

У процесі дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні підґрунтям виступили праці, в яких вивчали загальні положення щодо функціонування органів публічної влади – органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Серед робіт необхідно навести щодо органів державної влади: Л. Наливайко «Державний лад України: теоретико-правова модель» (2009), О. Бажинова «Механізми комунікативної взаємодії органів публічної влади та громадськості в системі державного управління» (2012), С. Попов «Інноваційний розвиток системи органів публічної влади: стратегічний підхід» (2017), О. Радченко «Генезис легітимації інститутів публічної влади в Україні: державноуправлінський аспект» (2017), Л. Ющенко «Механізми впровадження інновацій в діяльність органів публічної влади» (2018), А. Башук «Комунікаційні стратегії державної влади в умовах інформаційного суспільства» (2020), З. Кравцова «Конституційно-правові засади організації і здійснення державної влади в Україні» (2020), О. Ременяк «Децентралізація публічної влади в правовій теорії та державотворчій практиці» (2020), С. Олійник «Теоретико-методологічні засади трансформації стилю діяльності органів публічної влади» (2021), М. Сачко «Теоретико-методологічні засади функціонування органів державної влади в умовах децентралізації» (2021), Е. Наджафлі «Дигіталізація державної влади: теорія і практика» (2023) та ін. [49; 52; 189; 237; 240; 241; 256; 280; 334; 343; 352; 411].

Органи місцевого самоврядування отримали увагу в рамках праці: О. Чернеженко «Конституційне регулювання місцевого самоврядування в державах-учасницях Європейського Союзу» (2020), О. Бортнік «Управління на основі моделей якості в місцевому самоврядуванні України» (2021), О. Стемковська «Особливості

імплементатії європейських стандартів у діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації» (2021), І. Польшиков «Місцеве самоврядування в умовах становлення громадянського суспільства: теоретико-правове дослідження» (2021), С. Калюжна «Суб'єкти інформаційного права в умовах цифрової трансформації в Україні: органи місцевого самоврядування» (2023) [69; 138; 279; 331; 370; 386; 402]. Евакуація населення після широкомасштабного вторгнення засвідчила, що саме органи місцевого самоврядування та територіальна громада займають провідне головне місце у забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Проблематику ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні досліджували В. Боняк «Діяльність Національної поліції із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: сучасні виклики» (2023) [68], Б. Логвиненко «Напрями підвищення ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2023) [202], «Поняття та загальна характеристика інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні» (2023) [203], Є. Мінакова «Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти» (2023) [228], «Інституційна система забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретичні та правові аспекти» (2023) [227] та ін.

Реформа децентралізації в Україні є прикладом переходу до таких демократичних характеристик, що полягають у можливості громадян на рівні громад визначати основні проблеми та потреби, які можна реалізувати на місцевому рівні. Проблема масової внутрішньої міграції всередині країни залишається актуальною вже багато років. Настільки ж актуальною залишається й проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб у життя приймаючої громади. Серед основних чинників, що впливають на успішне включення переселенців у життя на новому місці проживання, дослідники найчастіше відносять житло, можливість працевлаштування та доступність медичних і освітніх послуг. Завдання

старостинських округів полягає у створенні умов для задоволення визначених потреб внутрішньо переміщених осіб та знятті існуючих перешкод на шляху ефективного залучення ВПО до життя приймаючих громад [272, с. 36, 40].

У науці публічна влада розглядається як мереживо із притаманними їй горизонтальними та вертикальними зв'язками, автопойезисом правил і процедур, які спонтанно виникають і самовідтворюються у новій якості всередині системи. Тому цілком обґрунтовано можна вважати, що публічна влада має визнавати вплив структур суспільства на прийняття владних рішень як основу їх легітимності. У свою чергу мереживна публічна влада за своєю природою спирається на суспільство і є побудована на засадах деконцентрації владних повноважень, субсидіарності, деліберативної демократії, репрезентації та узгодженні інтересів політичних акторів, взаємопов'язаності (когерентності) владних рішень [385, с. 9]. Серед низки праць, в яких вивчалися різні питання функціонування інститутів громадянського суспільства, слід відзначити такі: С. Соляр «Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження)» (2014) [362], К. Постол «Правові механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави» (2016) [283], І. Валюшко «Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України» (2017) [71], Б. Бондаренко «Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства в Україні: теоретико-правовий аналіз» (2020) [67], Б. Заяць «Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір» (2021) [126], А. Костенко «Роль інститутів громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів України» (2020) [174], О. Ступак «Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства» (2021) [373] та ін.

Проблематику взаємодії органів публічної влади та інституті громадянського суспільства досліджували Д. Білокопитов «Розвиток взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в умовах глобалізації» (2017), О. Фоменко «Інституціональний механізм публічно-приватного партнерства в

Україні в контексті децентралізації влади» (2018), С. Ковальчук «Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави в Україні» (2019), С. Гололобов «Розвиток механізмів взаємодії громадських організацій у сфері культури з органами публічної влади України» (2020), Н. Клименко «Теоретико-методологічні засади механізму взаємодії органів публічної влади та недержавних інституцій у сфері національної безпеки» (2021), О. Хомей «Взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України в ЄС» (2021) та ін. [64; 87; 148; 151; 392; 396].

Також слід відзначити поодинокі напрацювання, що проведені у межах наукових статей, але їх положення мають важливе значення щодо різних аспектів нашого дослідження.

Воєнний стан сьогодні передбачає певне обмеження прав і свобод людини в інтересах національної безпеки та її фізичної безпеки, збереження життя. Водночас під час воєнного стану держава надає більшу підтримку своїм громадянам, які цього потребують, зокрема внутрішньо переміщеним особам, сім'ям із дітьми з особливими потребами. Соціальна політика Української держави в умовах воєнного стану щодо сімей із дітьми з особливими потребами, ВПО потребує постійної уваги, підтримки й оновлення, вдосконалення, глобальної зміни й швидкого реагування на потреби цих соціально уразливих категорій населення [269; 270; 383, с. 153-154].

Так, у роботі О. Замашкіна «Комплексна допомога з соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб» (2023) наголошує, що соціально-економічна складова розглядає проблему можливості працевлаштування, як найважливішого критерію успішності соціальної адаптації. У зв'язку з втратою соціального статусу, ВПО вимушена набути нових професійних навичок, тобто, перекваліфікуватися, переорієнтуватися і пристосуватися до нових вимог, пов'язаних з інфраструктурою місцевості, знайти школу, садочок для налагодження нового життя. Звісно, з цими обставинами, значна частина внутрішньо переміщених осіб працюють не за спеціальністю і перебудовується не тільки сфера професійної діяльності, але й сфера застосування праці, можливості самореалізації осіб неухильно знижуються.

Наприкінці зауважимо, що фактори ефективної соціальної адаптації виражаються в орієнтації розміщення ВПО, у наявності соціального та адаптаційного досвіду, стресостійкості й емоційно-вольової та мотиваційної сфери, характеру й умов трудової діяльності, вміння налагодити міжособистісні відношення у незнайомому соціокультурному середовищі [123, с. 206, 209].

Важливою є рекомендація, що при оцінці профілю потреб певних категорій варто звернути увагу на ситуації, при яких формуються ці потреби. Триваюча війна, криза довіри та чуже середовище та інші ситуації кардинальним чином впливають на населення шляхом розвитку психічних розладів. Ці стани серед інших проблем можуть включати посттравматичні стресові розлади (ПТСР), депресії, тривожність, черепно-мозкові травми та зловживання психоактивними речовинами тощо. Через травматичне середовище, в якому перебувають внутрішньо переміщені особи, які евакуювалися з зони бойових дій, вони мають значно більший ризик розвитку цих проблем зі здоров'ям. Ці проблеми можна подолати за умови зняття гостроти вказаних ситуацій, переходу в більш безпечне середовище та звернення до соціальних працівників та психологів [117, с. 55].

В. Химинець, А. Головка у роботі «Засади соціальної та економічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб» (2022) акцентують, що залишаються нез'ясованими питання, пов'язані з розробленням засад залучення потенціалу ВПО для цілей регіонального розвитку та наданням конкретних пропозицій для органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Передусім наголошено на необхідності встановлення безпосередніх контактів місцевої влади та місцевих центрів зайнятості з ВПО для інформування людей про поточні можливості працевлаштування. Задля надання інформації та роз'яснень доречно використовувати такі методи, як-от: проведення публічних заходів (семінарів), публікації відповідної інформації в соціальних мережах та на сайтах органів місцевого самоврядування тощо [395, с. 70-72].

Д. Белов та М. Белова у статті «Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб» (2023) наголошують, що політика діджиталізації спрямована на полегшення взаємодії людини та держави. Коли країна

стає «цифровою», вона привертає увагу інвесторів. Розбудова цифрової країни – це курс на економічний успіх. Поки що важко говорити про успіхи або невдачі у цій сфері, оскільки ми перебуваємо тільки на початку цього шляху. Однак вже зараз можна говорити, що Україна розвивається в напрямку Євросоюзу, достатньо активно впроваджуючи цифрові технології. В умовах війни з метою захисту прав біженців та ВПО саме цифровізація сприяє злагодженому функціонуванню механізму захисту прав вищевказаних осіб [55, с. 51].

На нашу думку однією із найболючіших тем в рамках механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є забезпечення прав дитини. Так, М. Менджул підкреслює, що однією із найуразливіших груп в умовах війни є діти, зокрема не тільки діти-ВПО, діти-біженців, діти, що перебувають на окупованих територіях, на територіях активних бойових дій, так і діти, що проживають на відносно безпечних територіях, але які вимушені ховатися від ракетних атак у сховищах, потерпають від ураження інфраструктури. Враховуючи військові дії питання значення принципу найкращих інтересів дитини набуває особливої актуальності. З офіційної преси повідомляється про факти зникнення дітей без батьківського піклування та навіть незаконного їх вивезення до держави-агресора. Безперечно вказані злочини не тільки офіційно засуджуються міжнародною спільнотою, але отримують належну правову кваліфікацію. В умовах війни діти потребують належного захисту, соціальної підтримки, гарантування якісної правової допомоги, реалізації права на житло, освіту, возз'єднання із сім'єю тощо. Військовий стан не є підставою для обмеження дії принципу найкращих інтересів дитини [219, с. 107, 108; 220].

Отже, підводячи підсумки пізнання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні слід констатувати таке.

1. Вивчення робіт у різних наукових сферах (філософії, соціології, історії, психології, юриспруденції, управлінської науки тощо) зумовило виокремлення таких ключових напрямів, що стали підґрунтям дослідження проблематики інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: 1) в яких досліджувалися загальні питання забезпечення прав і свобод

внутрішньо переміщених осіб в Україні (в межах цього напрямку основними є дослідження органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО); 2) в яких вивчаються питання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Цей напрям є основним й не отримав належної уваги у роботах українських науковців, особливо у рамках науки теорії держави і права, а також в умовах воєнного стану. Існуючі праці носять епізодичний характер, що не надає комплексного уявлення про інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

2. Наукові дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні запропоновано систематизувати: *за науковими сферами*: філософські, історичні, соціологічні, правові, управлінські, психологічні тощо; *в середині юридичної науки*: загальноправові та галузеві; *за часом*: до та після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України.

3. Аналіз відповідних досліджень і публікацій виявив своєрідну тенденцію, відповідно до якої інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні може стати більш ефективним через системне вдосконалення нормативно-правової бази, про цьому враховуючи положення міжнародних документів, а також практику їх реалізації. Серед головних завдань підвищення якості інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є встановлення комунікації: внутрішньо переміщені особи, органи публічної влади, інститути громадянського суспільства.

1.4. Методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні

Визначальними маркерами розвитку сучасних демократичних держав та України відповідно є забезпечення всього каталогу прав людини. Для Української держави, правова система якої знаходиться на етапі активної трансформації, що ускладнюється воєнним станом, а інститути публічної влади та інститути

громадянського суспільства на шляху демократизації та напрацювання власної індивідуальної моделі позиціонування себе як в середині держави, так і на міжнародній арені, важливим є проведення неупереджених й об'єктивних наукових правничих розвідок. Пошук інноваційних рішень у будь-якому дослідженні неможливий без використання сучасного методологічного інструментарію. Здатність творчо поєднувати різні методологічні підходи та слідувати певним правилам досліджень свідчить про вміння науковця створювати та розвивати ідеї й концепції у межах певної проблематики.

Розвиток теорії держави та права, історії політичної і правової думки в Україні повинен опиратися на наукову методологію, що є запорукою достовірності проведеного пізнання, об'єктивності отриманого нового знання, правильності прогнозу подальшого розвитку [176, с. 14]. Оскільки методологія виступає точкою сходження та взаємообміну досягнень різних наук. Помилковий вибір методів пізнання призводить до невірних висновків у роботі, що внаслідок цього втрачає свою цінність та значимість для суспільства. Такий підхід є недопустимим [172, с. 49]. Дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є проблематикою, що охоплює низку соціально-правових зв'язків. Тож лише якісний підхід до застосування тих чи інших методів, принципів, формування світогляду автора тощо уможливить проведення належного дослідження вказаної проблематики та визначення векторів вдосконалення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Вагомий внесок у формування на національному рівні методології пізнання здійснили представники різних наукових шкіл та напрямів – філософії, соціології, економіки, державного управління, психології, юриспруденції та ін. В основі дослідження виступили доктринальні напрацювання таких вчених як О. Балинська, О. Бандура, Ю. Барабаш, Х. Бехруз, С. Бобровник, Х.-Г. Гадамер, П. Гайденко, Я. Гаращенко, А. Грабченко, М. Дубина, В. Завальнюк, О. Зайчук, М. Кельман, М. Козюбра, М. Костицький, В. Костицький, О. Кравченко, О. Кресін, В. Лемак, Л. Луць, С. Максимов, М. Марчук, О. Мельничук, Л. Наливайко, Г. Незабитовський,

Ю. Оборотов, А. Овчиннікова, І. Омельчук, Н. Оніщенко, М. Орзіх, О. Петришин, П. Рабінович, М. Савчин, В. Селіванов, І. Сердюк, С. Степаненко, О. Стрижак, Т. Тарахонич, В. Федорович, Р. Циппеліус, Д. Щамбура, О. Ющик та багато ін. [18; 90; 110; 177; 222; 259; 351; 352; 380; 410]. Доробки вказаних вчених лягли в підґрунтя методології пізнання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Важливо акцентувати на дотичні дослідження у сфері інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, зокрема, у працях А. Коршун «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект» (2021) [169], Л. Наливайко, А. Коршун «Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика» (2023) [244] розкрито методологію пізнання правового статусу внутрішньо переміщених осіб. У наукових доробках Н. Ісаєвої «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика» (2021) [134], Л. Наливайко, Н. Ісаєвої «Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика» [243] присвячено увагу та розкрито поняття і систему методів дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. У науковій статті А. Марченко «Методологія дослідження механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2023) [214] пропонує визначення поняття «методологія дослідження механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», характеризує роль відповідних наукових підходів та методів у досліджуваній тематиці. Таким чином, у національній правничій науці закладено методологічний фундамент в окресленому напрямі, проте специфіка проблематики дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні вимагає уваги з метою здійснення комплексного та якісного дослідження обраної проблематики.

Методологічна невизначеність щодо напрямів системного вдосконалення українського суспільства призвела до негативних наслідків у багатьох сферах суспільно-політичного життя [376, с. 5]. Передумовою національного відродження

українського народу є ретроспективний аналіз усіх сторін історії його буття, серед яких особливе місце посідає висвітлення державних і правових систем в Україні, політичних доктрин українських мислителів, практики державно-правового будівництва [176, с. 12]. Одержання необхідного результату безпосередньо залежить від вихідної теоретичної позиції, від принципового підходу до постановки проблеми й визначення шляху дослідницького пошуку [90, с. 11]. Повноцінне обґрунтування є ключовою процедурою у науці, завдяки чому теорія визнається науковим співтовариством [255, с. 62]. Дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в межах теоретико-правової науки має не лише важливе теоретичне значення, а відзначається високою практичністю, адже сприятиме наповненню сучасної правової доктрини прикладними аспектами – вирішення проблем забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Для всебічного дослідження предмету пізнання, з'ясування його сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних та випадкових проявів, властивістю ефективно і швидко реагувати на зміни у сучасному швидкоплинному житті, юридична наука повинна розвивати й удосконалювати систему методологічних інструментів своїх досліджень [62, с. 25; 172; 245]. М. Дубина справедливо наголошує, що встановлення сутності методології є одним із найскладніших завдань науки на сучасному етапі. Концентрація уваги вчених лише на власному об'єкті дослідження призвела до існування багатьох концептуальних підходів до пізнання методології як окремої науки, за яких кожний науковець вкладає в ідентифікацію природи такої науки власне, не завжди точно сформульоване значення [109, с. 178]. У цьому зв'язку необхідно відзначити щодо теоретичного значення проведеного дослідження – своєчасність цієї роботи пояснюється не лише необхідністю напрацювання у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні загалом та інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб зокрема, а й потребою оновлення сучасної методології пізнання, враховуючи здобутки українських та зарубіжних вчених. Так, серед сучасних методологічних

підходів, наприклад, потребує окремої уваги з метою широкої імплементації у національні дослідження цивілізаційний підхід, плюралістичний підхід, синтетичний підхід та ін.

Відразу зауважимо на універсальності синтетичного підходу у дослідженні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Синтетизм впливає із розуміння права як сфери взаємодії природного та позитивного права, що зумовлює поєднання здобутків природно-правового та позитивістського підходів. Синтетичний підхід немає нічого спільного із змішуванням понять і методів наукового дослідження і пізнання [193, с. 86]. Синтез передбачає належне володіння науковим інструментарієм у залежності від результатів аналізу конкретної правової проблематики у її соціальному контексті. Така проблематика вирішується у контексті того, що людина розглядається саме як мета, а не засіб розвитку суспільства, що, власне, є стрижнем синтетизму [351, с. 29-30]. Такий підхід є основоположним у пізнанні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених та пронизує всю ідею створення цього державно-правового явища та відображається на кожній сторінці цієї роботи.

За всіх часів розвитку філософської думки ідея плюралізму турбувала мислителів. Поставши спочатку принципом осмислення метафізичних проблем, плюралістичний підхід набув далі поширення у найважливіших сферах людської свідомості – політичній, економічній, правовій, культурній, в тому числі й у філософії та методології науки. Попри накопичений досвід осмислення плюралізму не до кінця з'ясованим залишається його методологічний потенціал у науковому пізнанні [258, с. 3]. Так, методологічний потенціал у науковому осмисленні як різних соціально-правових явищ, так і інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є непереоціненим.

Історія правової науки свідчить, що найсприятливіші умови для її розвитку створює не моністичний підхід з однієї методологічної позиції, а їх плюралізм, який спирається на визнання не тільки можливості, а й доцільності багатьох шляхів до пізнання істини [120, с. 18]. Правовий плюралізм виступає методологічною основою

інтегративного праворозуміння [221, с. 34]. Плюралізм у юридичних наукових дослідженнях враховує субсидіарність, теорії соціальної взаємодії та теорію ігор. Субсидіарність дає змогу пояснити логіку певних ініціатив та вертикальні зв'язки між різними типами соціальної взаємодії, які ґрунтуються на різних рівнях ідентичності за схемою: індивід – спільноти – інститути – держава-нація. Прийняття оптимального рішення зумовлене урахуванням балансу ресурсів та засобів, адекватних до конкретної історичної обстановки і необхідних для досягнення певної легітимно покладеної мети в умовах конкуренції та боротьби за доступ до ресурсів [351, с. 29-30]. У цьому аспекті слід наголосити про недоцільність ідеалізації будь-яких державно-суспільних процесів, а також методологічних засобів; слід обов'язково враховувати реальні обставини, можливості в той чи інший період. Важливо надавати об'єктивну оцінку відповідним обставинам та подіям, без емоційного окрасу. Так, досліджуючи інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, важливо дотримуватися вказаного вище.

У спробі сформулювати авторське визначення «методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», слід звернутися як до загальних підходів у розумінні категорії «методологія», так і до досліджень, які мають близьке значення та, в яких пропонується визначення понять «методологія дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб», «методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Під методологією слід розуміти шлях дослідження, пізнання, вчення про методи пізнання та перетворення дійсності застосування принципів світогляду до процесу пізнання, до духовної творчості і практики, зазначає М. Костицький [176, с. 14].

Під методологією дослідження принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування пропонується розуміти логічну та аргументовану систему світоглядних концепцій, принципів, наукових підходів, методів та інших дослідницьких інструментів, спрямовану на комплексне узагальнення знань,

виявлення сучасного стану та визначення тенденцій і формування стратегій реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування [85, с. 79]. Методологія дослідження забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляє собою концептуальний план та мету дослідження, визначення змісту та практичного застосування методів і прийомів для розуміння процесів і явищ, що стосуються забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [214, с. 164]. Важливо, що у запропонованих визначеннях автори не обмежуються розумінням методології як сукупності методів.

Широкий підхід застосовують у визначеннях і наступні науковці.

Так, Л. Наливайко та А. Коршун наголошують, що зміст поняття «методологія» зазнає постійних трансформацій. Дослідники відзначають, що ретроспектива розвитку наукових підходів до розуміння категорії «методологія» має широкий спектр та характеризується багатоманітністю, враховуючи дослідження у сфері філософії, соціології, політології, юридичної науки та ін. Зважаючи на інтерпретацію поняття «методологія» в різні історичні періоди, автори методологію дослідження правового статусу внутрішньо переміщених осіб пропонують розуміти як сукупність взаємоузгоджених елементів (принципів пізнання, методологічних підходів, методів, гіпотез, вчень, закономірностей), використання яких надає можливість отримати істинні знання про правовий статус внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення [244, с. 29]. На думку Н. Ісаєвої, методологія дослідження соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це впорядкована система взаємоузгоджених та взаємопов'язаних принципів, методів, методологічних підходів та інших складових, використання яких у логічній єдності надає можливість дослідити та отримати істинні знання у сфері соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [134, с. 96].

Враховуючи проведений аналіз різних авторських визначень та власних напрацювань, вважаємо за можливе запропонувати таке формулювання поняття «методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: логічно взаємоузгоджена комбінація складових –

методологічних підходів, методів, вчень, закономірностей, принципів, використання яких надає можливість узагальнити та отримати об'єктивні знання про розвиток та сучасний стан інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення.

Особливістю методології соціального пізнання є те, що воно має ієрархічну структуру, включає методологію окремих соціальних наук і конкретних дисциплін [271, с. 82]. Сучасний стан розвитку суспільства та держави, вітчизняної юридичної думки, попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам методології, потребує пошуку нових наукових підходів, принципів та методів наукового пізнання, поглиблення та спеціалізації методології наукового пізнання [379, с. 119-120].

Методологія посідає особливе місце у системі наук. Зокрема, методологію пропонується розглядати як сферу наукового знання (в межах цього підходу вона характеризується міждисциплінарним характером), та як загальнонауковий феномен (методологія охоплює низку компонентів – систему методів і вчення про них, певну світоглядну позицію дослідника та загальнотеоретичні принципи) [379, с. 118]. Такий підхід з певними уточненнями можна покласти в основу дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. У цьому зв'язку слід охарактеризувати основні способи методології у їх системному взаємозв'язку, що було використано під час дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Для методології пізнання української історико-правової дійсності важливе значення мають принципи (під принципом розглядається центральне поняття, логічний вираз пізнання, основна ідея, яка пронизує систему знань і встановлює їх субординацію) [176, с. 15]. До основних принципів дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні слід віднести: принцип антропологізму, принцип детермінізму (причинності), принцип системності принцип об'єктивності, принцип історизму когнітивний (пізнавальний) принцип, принцип комплексності.

З метою пояснення, чому принципи в ієрархії методології дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні винесено на початок, необхідно навести таку авторську позицію.

Так, на думку вчених, принципи пізнання є ширшими за метод, адже є загальноприйнятою нормою-ідеєю професійного юридичного мислення найвищого авторитету та виступає основною для проведення дослідження. Принципи пізнання необхідні для забезпечення концептуальності наукових досліджень [355]. Виходячи з цього, маємо констатувати визначальне (основоположне) значення принципів пізнання у вивченні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Принцип антропологізму полягає у відстоюванні підходу, згідно з яким права людини наповнюють змістом і сенсом правову систему як таку. Людський, антропоцентричний вимір права зумовлений розумінням історії як певного процесу соціального прогресу в бік розширення свободи і вільностей, який на сучасному етапі втілюється у повазі до гідності та прав людини. Зокрема, сьогодні глобальний виклик правам людини насамперед пов'язаний із тероризмом як сукупністю методів. Захист прав людини при боротьбі із тероризмом не може розглядатися як універсальний, оскільки тут зачіпаються безпекові питання і вони можуть вирішуватися на засадах юридичної визначеності, субсидіарності та збалансованості у системі організації публічної влади [351, с. 25]. У межах дослідження прав та свобод внутрішньо переміщених осіб та інституційного механізму їх забезпечення цей принцип має очевидно високе значення, зважаючи на обставини, через які в Україні нині майже 5 млн внутрішньо переміщених осіб.

Принцип детермінізму (причинності). Причинність чи детермінізм полягає у генетичному зв'язку явищ, в яких одне /причина/ за певних умов породжує інше /наслідок/. Причинність дає змогу побачити загальний характер явищ, які на перший погляд мають суто український характер чи значення [176, с. 15]. Л. Коломієць пропонує детермінізм тлумачити як постійний та однозначний зв'язок між речами та подіями, а також між ідеальними об'єктами; події, що відбуваються в межах одного або декількох визначених (детермінованих) шляхів, які не є довільними, а

закономірними і що процеси, за допомогою яких кожен предмет отримує свої характерні риси, розвиваються із попередніх умов [152, с. 322]. Детермінізм у процесі дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні має вагоме значення, адже уможлиблює розкриття сучасної української дійсності, зумовленої воєнним станом та іншими чинниками.

Принцип системності у пізнанні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні зумовлює досліджувати цей науковий об'єкт крізь призму більш широкого явища: механізм забезпечення прав людини та громадянина в Україні та світі – інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Принцип об'єктивності. Оскільки обсяг інформації в залежності від об'єкта дослідження може бути недостатнім або існує потреба обробки значного масиву інформації, набуває значення принцип об'єктивності наукових досліджень у праві. Тут у нагоді стає інструментарій верховенства права, згідно з вимогами якого має існувати юридична визначеність у правовідносинах. Тому об'єктивність дослідження полягає у збалансованості аналізу наявних фактичних даних та їх співставленні у світлі основоположних цінностей і принципів права, які мають універсальний характер [351, с. 26]. Принцип об'єктивності у пізнанні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні першочергово уможливив обґрунтування утворення та розвитку досліджуваного явища як окремого елемента у сучасній національній державно-правовій дійсності, реальної та, більше того, нагальної суспільної потреби в розвитку інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Принцип об'єктивності під час дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виступив світоглядним орієнтиром для неупередженого вивчення його структури (інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; нормативно-правова основа забезпечення їх прав і свобод; мета, форми, способи та засоби, гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб).

Принцип історизму. Дотримання принципу історизму означає розгляд історичних явищ з моменту їх виникнення і простежити весь процес їх становлення в ретроспективі. Тобто допомагає виявити причини появи того чи іншого явища, розкрити якісні зміни на різних етапах, у взаємозв'язку і взаємообумовленості подій, зрозуміти, який шлях воно пройшло, які оцінки надавалися йому на тому чи іншому етапі розвитку, на що перетворилося певне явище в ході діалектичного формування [287]. Формування та розвиток будь-якого державно-правового явища характеризується періодичністю, наповненістю новаторством кожного етапу. Принцип історизму у пізнанні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні надав змогу відтворити особливості становлення всіх його компонентів в тому чи іншому періоді, і загалом визначити причини його появи та розвитку, на що особливо вплинули події 24.02.2022 р. Встановлено значення органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства (зокрема, розкрито зарубіжний досвід функціонування урядових та неурядових організацій) у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Когнітивний (пізнавальний) принцип пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук; особливо ефективний у вивченні динаміки науки та її співвідношення із суспільством. Для аналізу формування знання необхідне вивчення практичної і теоретичної діяльності людини у співвідношенні з її соціальним аспектом [286]. Когнітивний принцип посідає важливе місце у вивченні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, адже сприяє розкриттю взаємозв'язків інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб та їх комунікації – органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

Принцип комплексності у пізнанні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб зумовлює використовувати широку систему знань та наукових здобутків. Правнича наука має оперувати напрацюваннями як соціально-гуманітарних, так і точних наук. Тож, у дослідженні вказаного предмету

було використано як напрацювання правників, так і філософів, соціологів, істориків, представників технічних наук.

Результатом наукової творчості є вироблення систематизованого знання, обґрунтування напрямів вирішення актуальної проблеми, що є об'єктом і предметом дослідження, формування термінології та понятійно-категоріального апарату [137, с. 16]. Так, *термінологічний принцип* передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження. Визначення понять слід формулювати, базуючись на тлумачних та професійних словниках. Визначення обсягу і змісту поняття дають через родову ознаку і найближчу видову відмінність. Як правило, спочатку називають родове поняття, до якого поняття, що визначається, входить як складова. Дійсно наукове визначення складних явищ і фактів не може обмежуватися формально-логічними вимогами. Воно має містити оцінку фактів, об'єктів, явищ, що визначаються, органічно увійти в чинну терміносистему науки [286]. Для прикладу слід навести таке: перш ніж надати визначення поняття «інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», було проаналізовано поняття «забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та ін. Використано довідникові видання та інші праці з метою встановити зміст понять «забезпечення», «інституція», «механізм», «інституційний механізм», як окремо, так і у їх синергії.

Методологічні підходи та методи дослідження є наступними способами у дослідженні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

М. Костицький, будучи прихильником істинно діалектичного підходу до пізнання історико-правових явищ (а не методу матеріалістичної діалектики), акцентує, що слід чітко усвідомлювати, що застосування його вченими України є цілком доречним і закономірним. Діалектичний підхід до соціального, у тому числі державно-правового пізнання, характеризується баченням явищ, процесів державного і правового характеру у розвитку внутрішньої та зовнішньої взаємодії

[176, с. 14]. Діалектика є філософським вченням про всезагальний зв'язок і розвиток світу, про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення [84, с. 218]. Важливо відзначити, якщо, наприклад, цивілізаційний підхід є відносно новим методологічним підходом у науці, то діалектичний підхід характеризується традиційністю, оскільки має довготривалу історію свого розвитку та апробації у наукових дослідженнях різних наукових шкіл та напрямів.

Діалектика як методологічний підхід у вивченні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб уможливила його дослідження крізь призму конкретного історичного етапу, зокрема, визначено особливості формування та розвиток повноважень органів державно влади, у тому числі появи нових спеціалізованих державних інституцій, органів місцевого самоврядування та неурядових державних організацій.

Значення синергетичного підходу як методологічного орієнтиру наукового пізнання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні полягає у його міждисциплінарному потенціалі.

Поняття «синергетика» запропоноване німецьким фізиком Г. Хакеном, а як самостійна наука синергетика з'явилася в 70-х рр. ХХ ст. Значний внесок у розвиток синергетики зробив бельгійський учений І. Пригожий. Нині синергетика за останні роки вийшла за рамки однієї науки і стала надбанням міждисциплінарних досліджень. У стислому визначенні синергетику трактують як теорію самоорганізації. У більш розгорнутому визначенні – це наука, що досліджує процеси мимовільного переходу складних систем з менш упорядкованого, не рівноважного стану у більш впорядкований, що розкриває такі зв'язки між елементами цієї системи, при яких їхня сумарна дія в рамках системи перевищує по своєму ефекту просте додавання ефектів дій кожного елемента окремо [90, с. 34]. Синергетичний підхід розкривається у пізнанні взаємозв'язку інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з іншими складовими механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина та внутрішньо переміщених осіб зокрема.

Не дивлячись на складну соціально-політичну ситуацію у державі, воєнні дії, систематичні обстріли військами РФ різних регіонів України, українське суспільство продовжує духовно-культурно розвиватися. У цьому зв'язку важливим є бути відкрити та привносити нові якісні елементи культури в різних громадах з метою ефективної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Тож, необхідним видається застосування культурологічного підходу.

Людина містить в собі частину культури. Вона не тільки розвивається на основі освоєної нею культури, але і вносить у неї щось принципово нове, тобто людина стає творцем нових елементів культури. Тому, освоєння культури як системи цінностей є розвитком самої людини, становленням її як творчої особистості і суб'єкта культури. Процес глибинних змін у житті суспільства висуває як пріоритетну проблему виховання інтелектуальної, творчої особистості, яка здатна забезпечити вихід держави на рівень цивілізованих країн світу [372, с. 93]. За допомогою культурологічного підходу розкрито, зокрема, що основне навантаження щодо прийому та інтеграції ВПО лягло саме на громади. Громадяни, які вимушено перемістились із зони проведення бойових дій, очікують від органів місцевого самоврядування приймаючої громади активної участі у вирішенні їх проблем, а також підтримки від громади. Для інтеграції ВПО важливо протидіяти стереотипам та випадкам дискримінації, які з'являються у тому числі через інформаційно-психологічні операції держави-агресора та поширені нею наративи. Отримання освітніх та інших культурних послуг, встановлення соціальних зв'язків, серед іншого, визначено основними критеріями включеності/інтегрованості ВПО у громаді.

Цивілізаційний підхід синтезує системний і синергетичні підходи до аналізу суспільно-економічної системи; є загальнонауковими програмою та методом пізнання реальності [388, с. 30]. Застосування у дослідженнях цивілізаційного підходу не є систематичним та потребує більшої уваги науковців як можливість здійснити якісніше дослідження, разом із тим у наукових колах проблематикою цивілізаційного підходу представлені напрацювання В. Авер'янова, Г. Батищева, П. Крайнього, Т. Куна, М. Мастерман, Ю. Оборотова, П. Пацурківського,

С. Степаненка, Ю. Ущатовський та ін. [85, с. 87-88]. Цікаво, що дослідження репрезентовані вченими, які є представниками різних наукових шкіл та галузей знань.

Застосування цивілізаційного підходу у сучасному науково-методологічному дискурсі є свідченням широкої обізнаності вчених. Методологічний потенціал цивілізаційного підходу у дослідженні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні сприяв вивченню цього явища в його розвитку та унікальності на сучасному етапі розвитку Української державності, враховуючи воєнний стан.

Вчений-економіст Ю. Ущатовський акцентує, що теорія і методологія системного підходу як світоглядного й спрямовуючого принципу пізнавальної і практичної діяльності може розглядатися як важливий елемент у формуванні парадигми інституціоналізму як нового «мейнстріму» економічної науки. Методологічний апарат системного підходу в інституціоналізмі має забезпечити перехід від лінійного аналізу до нелінійного, від одновимірного – до багатомірного, від дослідження переважно явищ координації до вивчення субординації та інших складних форм взаємодії, а також сприятиме впорядкуванню в певну цілісність різнопланових наукових досліджень [387, с. 198]. Сформульоване авторське положення цілком доречно екстраполювати на дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Системний підхід ґрунтується на дослідженнях із загальної теорії систем, проведених ще на початку ХХ ст. А. Бергом, Л. Берталанфі, Н. Вінером, К. Боулдінгом та ін. Системний підхід є одним з важливих механізмів, що забезпечують інтеграцію наукових знань. Основними принципами системного підходу до дослідження є: підхід до досліджуваної проблеми як до цілого і уявлення, що впливають звідси, про середовище системи і її елементів; поняття системи конкретизується через поняття «зв'язки»; серед різних типів зв'язків особливе місце займають системоутворювальні зв'язки; стійкі зв'язки утворюють структуру системи, тобто забезпечують її впорядкованість; спрямованість цієї впорядкованості характеризує організацію системи; структура, у свою чергу, може

характеризуватися як по горизонталі (зв'язки між однотипними компонентами системи), так і по вертикалі; вертикальна структура припускає виділення різних рівнів системи і наявність ієрархії цих рівнів; зв'язок між різними рівнями реалізується за допомогою керування [90, с. 32-33; 273, с. 8]. Отже, метод системного аналізу полягає у пізнанні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні як цілісної сукупності компонентів у їх взаємозв'язку. Взаємозв'язок елементів відбувається як у середині досліджуваної системи, так і з зовнішніми елементами та іншими системами загалом.

Вагоме практичне значення для дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відіграє антропологічний підхід, оскільки цей методологічний підхід спрямований на вивчення явища крізь призму «людиновимірності».

Сучасна правова наука відчуває своєрідну методологічну кризу у зв'язку зі змінами наукової раціональності на постнекласичну, перехідним етапом розвитку суспільно-політичного життя та економіки в Україні й становлення нових європейських цінностей. Антрополого-комунікативний підхід має потенціал до вироблення взаємоузгодженої позиції з різних правових питань між людьми, суспільством, державою та поза її межами, тримаючи першочергово у фокусі людину, її права та цінність. Існує необхідність у з'ясуванні пізнавальних можливостей антрополого-комунікативного підходу як відповідного методологічного підходу в загальній теорії права, за допомогою якого можливо дослідити людиноцентризм у праві [251, с. 217]. Після зародження саме антропологія стала наукою про еволюцію людини, особи та суспільства. Нині антропологічне знання з успіхом застосовують у різноманітних практичних ситуаціях [65, с. 113]. Антропологічний підхід у вивченні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб сприяє пізнанню всієї інституційної системи (особливість цього дослідження полягає у вивченні ролі органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в єдиній системі) через людиноцентричність.

Функціональний метод відображається у виокремленні форм взаємодій різноманітних суб'єктів або елементів і визначенні їхнього місця та значення (функції) (сутнісний аспект). Функціональний метод є науковим дослідженням функцій державно-правових феноменів або через функції правових явищ, тобто права загалом, та його окремих інститутів з метою з'ясування ролі, значення, статусу тощо (змістовний аспект) [45, с. 34; 207, с. 30]. За допомогою методологічного потенціалу цього методу встановлено, що функції інституційного механізму – це основні напрями його впливу на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До них запропоновано відносити: функцію правового забезпечення, функцію охорони прав і свобод, правозахисну, компенсаційну (правовідновлювальну), контрольну, інформаційну, комунікаційну, координаційну функції, а також функцію матеріально-фінансового забезпечення. Здійснено детальну характеристику цих функцій.

Конкретно-соціологічний метод втілюється через спостереження, анкетування, інтерв'ювання, експерименту та інших заходів, що дають можливість встановити ступінь ефективності функціонування кого-, чого-небудь [75, с. 7]. Конкретно-соціологічний та статистичний методи корисні під час збирання, аналізу та узагальнення емпіричних матеріалів дослідження [149, с. 98]. Статистичні дані є невід'ємним елементом будь-якого дослідження, адже вони безпосередньо показують актуальність такого дослідження та необхідність його проведення загалом [165, с. 46]. Кожен підрозділ дослідження з метою комплексного та об'єктивного вивчення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб містить інформацію статистичного, емпіричного характеру. Наприклад, статистика про кількість внутрішньо переміщених осіб у Львівській області після широкомасштабного вторгнення.

Інституціональний метод у вивченні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб детально розкрито у підрозділі 1.1. Додатково зауважимо, що завдяки інституціональному методу встановлено та розкрито ефективність функціонування різних суб'єктів і механізми забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Вміння інтерпретувати різні державно-правові явища, а в контексті досліджуваної тематики встановлювати взаємозв'язки між елементами інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та на підставі цього формулювати ідеї є квінтесенцією сучасного правознавства. Вказане безпосередньо впливає із розумінням структури українського суспільства та національної правової системи. У цьому зв'язку важливо наголосити на герменевтичному методі.

Герменевтичний метод дозволяє дослідити те, як виникає і розвивається через вплив наукової традиції, історичного розуміння права, виховання, і подібних чинників механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Застосування цього методу в дослідженні дозволяє визначити ключові характеристики цих прав і свобод, механізму їх забезпечення, такі як історичний контекст, цілісність, духовний вимір, а також їх нерозривний зв'язок з іншими правами. Герменевтичний метод базується на розумінні та виокремленні суті з окремих фактів. Використання цього методу дає можливість пояснити, чому протягом тривалого часу в історії суспільства використовувалася назва «біженець», «притулок» замість «внутрішньо переміщена особа», дослідити інші поняття та категорії [214, с. 164].

Діяльнісний підхід використовується у дослідженнях інституційної частини правової системи суспільства, що дозволяє виявляти основні тенденції, загальні закономірності та особливості здійснення певного виду правової діяльності, а також цілеспрямованою реалізацією прав та юридичних обов'язків соціальних груп, які виступають як суб'єкти права або суб'єкти правових відносин тощо [62, с. 25]. І. Бех пов'язує діяльнісний підхід з когнітивною діяльністю людини та стверджує, що формування предметно-перетворювальних дій ґрунтується на мисленні та розглядає знання одночасно як результат та процес здобуття мислення. Науковець наполягав, що дидактика має базуватися на таких моделях засвоєння знань, що дадуть можливість бути процесом розвитку розуму та здатності мислити [54; 92, с. 134]. Запровадження діяльнісного підходу у національну правову систему передбачає, передусім, висвітлення правової проблематики у контексті суспільства в цілому, а не

лише його державно-владної організації, що тільки допоможе створити можливості для більш повного функціонування всіх елементів цієї системи [97, с. 35]. У цьому зв'язку важливість використання діяльнісного підходу полягає у дослідженні ролі інститутів громадянського суспільства у механізмі забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, розвиваючи таким чином державно-партнерські відносини.

Формально-юридичний метод у вивченні інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб надав можливість провести належний аналіз чинної нормативно-правової бази та запропонувати напрями удосконалення чинного законодавства щодо діяльності інституцій у сфері забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

До найпоширеніших методів пізнання, наукового дослідження належить порівняння. Порівняння дозволяє визначити подібність і відмінність предметів і явищ, теорій, точок зору, виявити те спільне, що властиво двом або декільком об'єктам, а виявлення спільного є шаблоном на шляху до пізнання закономірностей і законів. До порівняння, як методу пізнання, висуваються певні вимоги: порівнюватися повинні лише такі об'єкти і явища, між якими може існувати певна об'єктивна спільність; порівняння повинне здійснюватися за найбільш важливими, істотними ознаками. Для порівняння можна використовувати наступний алгоритм: розглянути кожен досліджуваний об'єкт або явище окремо; виокремити ознаки, за якими можна їх порівняти; порівняти об'єкти або явища по всіх ознаках відносно одного об'єкта або явища; визначити спільне; визначити відмінності [90, с. 17]. Порівняльно-правовий метод – це зіставлення юридичних понять, явищ, процесів одного порядку і з'ясування подібності та відмінності між ними [82, с. 57; 354; 355; 394]. Методологія порівняльно-правових досліджень правових явищ і процесів має базуватися на таких основних принципах їх компліментарності: додержання вимог наукової та професійної етики юриста, незаангажованість та неупередженість досліджень, функціоналізм, поєднання концептуалізму із конкретно-прикладними методами дослідження, синтетизм та поліваріантність робочих гіпотез, застосування інструментів формальної юридичної логіки та юридичної техніки, досягнення

академічної та прикладної прийнятності, а також коректності результатів дослідження [350, с. 72]. За допомогою компаративного методу, зокрема, зроблено висновок про те, що зарубіжний досвід у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб включає також розробку та впровадження освітніх програм для посадових осіб та представників неурядових організацій, що повинні включати: *програми для посадових осіб*, спрямовані на розвиток компетентностей посадових осіб у сфері внутрішнього переміщення, включаючи розуміння правового статусу ВПО, питань соціальної та економічної інтеграції, вивчення ефективних методів координації дій владних органів на різних рівнях та співпраці з неурядовими структурами; *програми для представників неурядових організацій*, що передбачають навчання аспектам психосоціального супроводу та конкретним потребам ВПО, навичок адвокації та правозахисту для підтримки прав ВПО на законодавчому рівні тощо.

Таким чином, проведений аналіз методології дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб надає можливість зауважити таке.

1. Сучасна наука, юридична зокрема, характеризується методологічною відкритістю, що позитивно впливає на проведення досліджень у різних сферах, у тому числі і щодо інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Пошук інноваційних рішень у будь-якому дослідженні неможливий без використання сучасного методологічного інструментарію. Здатність творчо поєднувати різні методологічні підходи та слідувати певним правилам досліджень свідчить про вміння науковця створювати та розвивати ідеї й концепції у межах певної проблематики.

2. Дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є проблематикою, що охоплює низку соціально-правових зв'язків. Тож лише якісний підхід до застосування тих чи інших методів, принципів, формування світогляду автора тощо уможливить проведення належного дослідження вказаної проблематики та визначення векторів

вдосконалення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

3. Розглянуті методологічні підходи, методи, принципи пізнання сприяли формуванню відповідного дослідницького мислення та світогляду у процесі дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Застосування традиційних та сучасних (плюралістичний, цивілізаційний підходи) методологічних підходів й методів дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, обумовлених поставленими у дослідженні завданнями, уможливило проведення об'єктивного та комплексного вивчення вказаного явища.

4. Методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – логічно взаємоузгоджена комбінація складових – методологічних підходів, методів, вчень, закономірностей, принципів, використання яких надає можливість узагальнити та отримати об'єктивні знання про розвиток та сучасний стан інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення.

5. Основними принципами дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є: принцип антропологізму, принцип детермінізму (причинності), принцип системності принцип об'єктивності, принцип історизму когнітивний (пізнавальний) принцип, принцип комплексності та ін. Зазначені принципи дослідження мають динамічний характер та визначаються специфікою предмету пізнання та особливостями державно-правового розвитку.

Висновки до першого розділу

1. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це цілісна система упорядкованих елементів, що визначають та реалізують державну політику з питань забезпечення та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Ознаки інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як складної системи: 1) включає в себе

взаємопов'язані структурні елементи; 2) організаційна єдність складових, упорядкованість; 3) наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків і складних відносини між інституціями; 3) правова регламентованість і впорядкованість; 4) спрямування на єдину мету, реалізацію специфічної системи функцій і завдань; 5) постійний характер дії, поєднання стабільності та динамізму; 6) наділений системою різних форм, засобів і способів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) забезпечується загальними (соціальними) і спеціальними (юридичними) гарантіями. Структура інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; 2) нормативно-правова основа забезпечення їх прав і свобод; 3) мета, форми, способи та засоби, гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Метою інституційного механізму є 1) створити належні юридичні і фактичні умови, зробити реальними і доступними закріплені права і свободи людини і громадянина для осіб, які набули правового статусу внутрішньо переміщеної особи; 2) збалансувати їх вразливе становище, що погіршилось внаслідок обставин, що спровокували вимушене переміщення; 3) поновити справедливість для внутрішньо переміщених осіб. На реалізацію вказаної загальної мети інституційний механізм реалізує низку конкретних завдань, що розкриваються через відповідні функції та повноваження.

2. Функції інституційного механізму – це основні напрями його впливу на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До них пропонується відносити: функцію правового забезпечення, функцію охорони прав і свобод, правозахисну, компенсаційну (правовідновлювальну), контрольну, інформаційну, комунікаційну, координаційну функції, а також функцію матеріально-фінансового забезпечення. Принципи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб поділяються на загальні (верховенство права та законність, демократизм, ефективність, прозорість, відповідальність, гуманізм, оперативність, системність, цілеспрямованість, гласність, результативність, професіоналізм) та спеціальні (рівне ставлення та недискримінація, толерантність, інклюзивність тощо).

3. Нині в Україні функціонує розгалужена система інституцій, які забезпечують права внутрішньо переміщених осіб. Міжнародна нормативно-правова база була основою для формування українського законодавства щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Разом із тим, положення міжнародних актів містять загальні положення щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб та закріплюють основний обов'язок і відповідальність за надання захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам покладатися на національні органи влади. Конституція України встановлює основоположні права громадян та принципи діяльності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Система законів, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є розгалуженою. Такі нормативно-правові акти пропонується поділити на групи: нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус внутрішньо переміщених осіб; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями.

4. Сучасна наука, юридична зокрема, характеризується методологічною відкритістю, що позитивно впливає на проведення досліджень у різних сферах, у тому числі і щодо інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є проблематикою, що охоплює низку соціально-правових зв'язків. Тож лише якісний підхід до застосування тих чи інших методів, принципів, формування світогляду автора тощо уможливить проведення належного дослідження вказаної проблематики та визначення векторів вдосконалення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Застосування традиційних та сучасних (плюралістичний, цивілізаційний підходи) методологічних підходів й методів дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, обумовлених поставленими у дослідженні завданнями,

уможливило проведення об'єктивного та комплексного вивчення вказаного явища. Методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – логічно взаємоузгоджена комбінація складових – методологічних підходів, методів, вчень, закономірностей, принципів, використання яких надає можливість узагальнити та отримати об'єктивні знання про розвиток та сучасний стан інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення. Всі складові методології дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб характеризуються взаємообумовленістю та взаємовпливом. Основними принципами дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є: принцип антропологізму, принцип детермінізму (причинності), принцип системності принцип об'єктивності, принцип історизму когнітивний (пізнавальний) принцип, принцип комплексності та ін.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ

2.1 Органи державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: система та проблеми функціонування

Актуальність інституційного забезпечення правового статусу внутрішньо переміщених осіб пов'язана з наслідками російської агресії, яка почалася у 2014 р. і триває досі. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24.02.2022 р. викликало нову масштабну хвилю переселення всередині держави осіб, які змушені переселятись до інших регіонів для пошуку безпеки. Внаслідок такого переміщення виникла значна кількість проблем, пов'язаних, зокрема, з організаційною неузгодженістю функціонування компетентних суб'єктів, до яких відносяться й органи державної влади. Це може бути пов'язано з недосконалістю повноважень щодо тимчасово окупованих територій, а також з відсутністю інституційних рамок.

До того ж, внаслідок нової хвилі масового внутрішнього переміщення загострились питання, пов'язані з інтеграцією таких осіб у приймаючих громадах, що обумовлює необхідність з боку органів державної влади забезпечити охорону, захист та гуманітарну підтримку внутрішньо переміщеним особам, які перебувають у межах їх юрисдикції та нести відповідальність за наслідки такої діяльності.

Наукову оцінку впливу органів державної влади на систему забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб здійснювали представники різних галузей юридичної науки в контексті окремих досліджень. Проблематику функціонування органів державної влади щодо захисту прав людини вивчали у роботах такі вчені, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, В. Гуляєв, В. Заславська, А. Заєць, О. Зайчук, А. Колодій, І. Левін, В. Лемак, Л. Наливайко, П. Недбайло, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, С. Рудницький, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Тодика, О. Фрицький, Ю. Фрицький, В. Цветков, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, К. Шундигов та ін. Роботи науковців мають фундаментальне значення для правового статусу органів державної влади у системі забезпечення прав людини,

проте сьогодні, у зв'язку з повномасштабною війною в Україні і, як наслідок, нової хвилі внутрішнього переміщення, особливої уваги потребує визначення участі органів державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, для вирішення первинних і поточних проблем у цій сфері.

Дослідження специфіки реалізації повноважень органів державної влади у механізмі реалізації, охорони та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб вивчали такі науковці, як: В. Антонюк, Б. Бабін, О. Бандурка, І. Беззуб, О. Білаш, С. Бурлеца, Є. Герасименко, Р. Голдмен, О. Гончаренко, І. Грицай, Г. Гудвін-Гілл, Ф. Денг, Н. Діденко, Т. Жванія, Г. Журавльова, М. Кобець, І. Козинець, А. Коршун, К. Крахмальова, М. Кобець, О. Котляр, Я. Лазур, Я. Ленгер, О. Малиновська, М. Менджул, В. Микитенко, Є. Микитенко, А. Монаєнко, Є. Мінакова, Л. Наливайко, О. Новікова, В. Олефір, О. Панькова, Б. Піроцький, О. Позняк, О. Рогач, М. Савчин, Я. Ступник, М. Сірант, І. Сухан, П. Трачук, Н. Тищенко, Г. Христова, Л. Шестак, А. Шевцов та ін. Результати досліджень вказаних науковців мали особливе значення для формування авторської позиції щодо діяльності органів державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, дозволили виявити основні недоліки та сформувати пропозиції щодо підвищення ефективності їхньої діяльності.

Метою роботи є теоретико-правова характеристика системи органів державної влади як основних суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та визначення проблем їх функціонування.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» *держава вживає всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб* [294]. Питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з боку держави набуло особливого значення в умовах повномасштабної війни в Україні, оскільки нова

масштабна хвиля вимушеного переміщення всередині держави вимагає від органів державної влади швидкого реагування та якісної реалізації у цій сфері.

У контексті дослідження необхідно визначитися з колом суб'єктів, які має на увазі законодавець, вказуючи на те, що держава вживає всіх можливих заходів щодо захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Адже держава включає у себе і органи державної влади як самостійні суб'єкти, і органи публічної адміністрації, і органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування [21, с. 135]. При цьому, кожна з названих інституцій має свій механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що є предметом розгляду інших підрозділів дисертаційного дослідження. У межах даного підрозділу дисертації ми звертаємо увагу саме на органи державної влади як основних суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які діють від імені держави та підлягають чіткому контролю, у тому числі й зі сторони громадянського суспільства.

Важливо чітко окреслити місце та значення кожного суб'єкта у системі органів державної влади у контексті забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та розмежовувати їх з суб'єктами державного управління, публічною адміністрацією чи органами виконавчої влади через змістовну різницю сутності цих інституцій.

Зокрема, І. Патерило, співвідносячи державне управління та публічну адміністрацію, дійшла висновку, що державне управління є вузькою категорією, яка відображає одну з форм діяльності органів виконавчої влади – суто управлінські відносини імперативного характеру. Більше того, забезпеченням публічних інтересів займаються й суб'єкти муніципального управління та суб'єкти делегованих повноважень, органи судової та законодавчої гілок влади, а також органи публічної влади, не віднесені до жодної з трьох гілок влади, які охоплюються терміном «публічна адміністрація» [266]. До того ж, публічна адміністрація включає органи, для яких публічно-управлінська діяльність є основною та органи, які виконують публічно-управлінську діяльність за певних обставин чи умов, або органи, для яких така діяльність не є основною.

Так, до першої групи відносяться: органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, центральні і місцеві органи виконавчої влади); органи влади Автономної Республіки Крим; юридичні особи публічного права, які не мають статусу органів публічної влади [240]. До другої групи належать: Верховна Рада України, Президент України, Вища рада правосуддя і Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо; органи державної влади, що не належать з жодної з гілок влади відповідно до конституційного принципу розподілу влади (Служба безпеки України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Національний банк України та ін.); суб'єкти делегованих повноважень.

Однак, поняття «публічна адміністрація» не точно відображає сутність досліджуваних нами питань, адже розглядає державну владу з точки зору адміністративного права, відносячи до публічної адміністрації найбільш широке коло суб'єктів, включаючи органи центральної і децентралізованої державної адміністрації [39]. У свою чергу, відповідно до Класифікації організаційно-правових форм господарювання (ДК 002:2004), який затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97, державна влада в Україні здійснюється на *засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову* [18]. А тому, аналіз діяльності органів державної влади шляхом висвітлення лише повноважень органів публічної адміністрації чи тільки органів виконавчої влади, без урахування законодавчої гілки влади у формі Верховної Ради України та судової гілки влади буде неповним.

При цьому, саме на органи виконавчої влади покладено найбільше повноважень, адже й їх система є найбільш розгалуженою і до неї входять міністерства, державні комітети та служби, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом [297]. Крім того, є місцеві органи виконавчої влади, до яких входять місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі, реалізуючи, крім основних, також делеговані відповідною радою повноваження.

В Україні система державних органів, які прямо чи опосередковано наділені повноваженнями щодо забезпечення прав і свобод ВПО не упорядкована на законодавчому рівні, тому під час практичної реалізації повноважень у цій сфері виникають проблеми ефективної комунікації та координації між ними [181]. Суб'єктам, що цілеспрямовано здійснюють вплив на певну сферу, безумовно, необхідна координація, відсутність якої в інституційній (організаційно-правовій) складовій механізми забезпечення прав і свобод ВПО призводить до того, що її суб'єкти не працюють на досягнення єдиної мети.

Між органами виконавчої влади, які наділені повноваженнями щодо реалізації повноважень у сфері забезпечення прав і свобод ВПО, спостерігається значне їх розосередження і сьогодні до системи органів виконавчої влади, які забезпечують права і свободи ВПО є наступні: Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади; місцеві органи виконавчої влади [201, с. 82]. Іншими суб'єктами у сфері забезпечення прав і свобод ВПО належать також Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, органи судової влади.

Умовою якісного забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є скоординована діяльність системи органів державної влади. Основою формування національної інституційної складової є чітке розуміння, які суб'єкти можуть до неї входити та здійснювати забезпечення прав і свобод ВПО ефективно [248]. Їх систематизація є необхідною умовою для чіткого визначення та удосконалення законодавчого закріплення конкретних функцій і повноважень у цій сфері.

До того ж, систематизація органів державної влади має на меті зниження рівня їх розосередження, що, на думку Т. Проценка, негативно впливає на стан забезпечення прав і свобод ВПО [331]. Тож, для з'ясування змісту та умов ефективності забезпечення прав та свобод ВПО з боку органів державної влади необхідно проаналізувати діяльність її елементів.

Так, органи державної влади, які забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб, можна поділити на п'ять груп: 1) орган законодавчої влади та відповідні інституції (ВРУ, Комітет ВРУ з питань прав людини, деокупації та

реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, Уповноважений ВРУ з прав людини); 2) Глава держави (Президент України); 3) органи виконавчої влади (КМУ, центральні та місцеві органи виконавчої влади, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб); 4) органи судової влади (суди системи судоустрою); 5) контрольно-наглядові органи влади (Конституційний суд України, прокуратура, Служба безпеки України) тощо.

У структурі органів державної влади, діяльність яких спрямована на забезпечення прав і свобод ВПО в будь-якій демократичній державі основне місце належить парламенту.

Конституція України наділила **Верховну Раду України** низкою виключних повноважень, завдяки яким парламент формує правові та організаційні засади механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає обсяг прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, визначено права та обов'язки органів публічної влади у сфері здійснення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб (ст. 10, 11, 16); встановлено відповідальність у разі порушення вимог Закону (ст. 19); передбачено внесення змін до правових актів, що складають зміст прав і свобод внутрішньо переміщених осіб тощо [294]. Тож, лише парламент має право на законодавчому рівні забезпечувати права і свободи ВПО.

В Україні на парламентському рівні функціонують комітети та підкомітети з прав людини і гендерних питань. Так, до предмета відання **Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин**, до відання якого відносяться наступні питання: реінтеграція населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях України; реалізація прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання; відновлення та розвиток деокупованих територій; захист прав і свобод осіб, які порушено внаслідок тимчасової окупації частини території України або втрати контролю над її частиною тощо [318]. Відповідно до Закону України «Про комітети Верховної Ради України»

передбачено, що для забезпечення основних напрямів своєї діяльності комітет створює із свого складу підкомітети [308]. До Комітету, серед інших, входить *підкомітет з питань прав і свобод осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях України та внутрішньо переміщених осіб* [318]. Як зазначає О. Зозуля, підкомітети дозволяють досягти більшої спеціалізації комітетів та цілеспрямованості їх діяльності [130, с. 44]. Особливий статус підкомітетів обумовлений його похідним характером та спрямованістю на забезпечення основних напрямів роботи комітету, зокрема, забезпеченням прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Нормотворча діяльність Верховної Ради України у сфері реалізації, охорони і захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не є лінійною, що не сприяє комплексному їх забезпеченню у законодавстві України. Не здійснюється реальне прогнозування впливу нормативно-правових актів на забезпечення прав і свобод ВПО в умовах війни в Україні.

Органічною частиною інституційної складової механізму забезпечення прав людини в правовій державі є інститут омбудсмена. Так, До системи органів державної влади, які здійснюють свої повноваження в інтересах внутрішньо переміщених осіб або за запитом останніх, або за ініціативи інших суб'єктів, у разі порушення, обмеження чи відновлення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відноситься **Уповноважений Верховної Ради з прав людини**.

Як зазначає О. Майданник, у діяльності Верховної Ради України щодо забезпечення прав людини в Україні, найефективнішим інструментом є парламентський контроль» [208, с.25], який здійснює Уповноважений [327]. Він є одним з найважливіших суб'єктів, який може забезпечувати реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб завдяки своїм широким повноваженням. Так, відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений має право призначати своїх представників отримує відомості щодо порушення прав і свобод людини і громадянина і має можливість реагувати на них двома видами актів: конституційним поданням або конституційним зверненням [327]. Крім того, Уповноважений з метою захисту прав

і свобод людини і громадянина особисто або через свого представника має право звертатися до суду, брати участь у судовому розгляді справ за своїми позовами і вступати у справи за позовами інших осіб на будь-якій стадії судового розгляду, а також ініціювати перегляд судових рішень.

З початку 2022 р. до Уповноваженого надійшли звернення, якими повідомлено про 2 087 порушень прав ВПО, а саме: 852 – права на соціальний захист, 214 – на звернення, 70 – на житло, 75 – на свободу пересування, 64 – на пенсійне забезпечення, 38 – на освіту, 34 – щодо захисту дітей, 32 – щодо поновлення документів, 32 – на охорону здоров'я, 564 – інші звернення з проханнями допомоги в реалізації прав ВПО [365]. До того ж, після початку повномасштабної війни в Україні, до Уповноваженого надходять непоодинокі скарги від ВПО щодо відмови у прийомі їхніх заявок для призначення та виплати грошової допомоги на підставі заяв, сформованих за допомогою засобів мобільного додатка Порталу «Дія».

Важливе місце в системі органів державної влади, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб в Україні відноситься **Президент України**, у якого, відповідно до ст. 93 Конституції України, є право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, а законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово, що також надає повноваження щодо формування державної політики у забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб [160]. Крім того, у своїй діяльності Президент України повинен реагувати на звернення громадян, зокрема й у сфері порушення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, громадяни України мають право шляхом подання пропозицій, зауважень та скарг звернутися на Офіційному сайті інтернет-представництва Президента України щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [248]. Гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є предметом особливої уваги Президента України через необхідність їх якісного забезпечення в умовах війни та небезпек для життя і здоров'я, спровокованих нею.

З метою вдосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні, Указом Президента затверджена

Національна стратегія у сфері прав людини, що зумовлена необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також окремих категорій, до яких відносяться внутрішньо переміщені особи [315]. Результатом реалізації Стратегії має стати запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженість дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини [249 с. 90]. Тож, стратегічною ціллю Стратегії у цій сфері є створення умов для рівноправної реалізації, охорони, захисту та відновлення прав в свобод ВПО та їх інтеграції, враховуючи гендерний та віковий аспекти.

На органи виконавчої влади покладено основні повноваження щодо виконання чинного законодавства, формування і реалізації державної політики та захисту прав і свобод людини та громадянина, у тому числі внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», уряд вирішує питання державного управління, зокрема, у сфері соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти і науки, забезпечення прав і свобод людини та громадянина та ін. [307]. Отож уряд є основним суб'єктом реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод ВПО.

Так, **Кабінет Міністрів України** як вищий орган у системі органів виконавчої влади України, який, відповідно до ч. 3 і 9 ст. 4, ч. 2 ст. 4-1, п. 2 ч. 1, ч. 8 і 9 ст. 7, ст. 10 і 17 Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [294] координує і контролює діяльність інших органів виконавчої влади на предмет вжиття заходів із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, спрямовує їх діяльність на захист їх прав і свобод, на усунення обставин (умов), що сприяли внутрішньому переміщенню тощо.

Крім загальних повноважень, Кабінет Міністрів України також встановлює порядок отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, забезпечення засобами реабілітації та надання

внутрішньо переміщеним особам-інвалідам реабілітаційних послуг, порядок фінансування навчання внутрішньо переміщених осіб за рахунок коштів державного бюджету, а також разом з Національним банком України розробляє механізми рефінансування витрат з будівництва або повернення відсотків за кредитами на придбання і будівництво житла для найбільш уразливих категорій внутрішньо переміщених осіб [186, с. 39]. Зауважимо, що перелік повноважень не є вичерпним.

З метою реалізації своїх повноважень Кабінет Міністрів України, відповідно до ч. 1 ст. 117 Конституції України, видає постанови та розпорядження [160]. У більшості випадків ці функції мають відповідне правове забезпечення, але є і ряд проблем. Наприклад, наразі не існує крім судового порядку, поновлення виплат переселенцям у разі втрати такого права через тимчасову відсутність працевлаштування, що значно обмежує права та свободи ВПО.

До центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб належить **Міністерство з питань реінтеграції окупованих територій**. Так, Міністерство є основним органом виконавчої влади, що на загальнодержавному рівні формує та реалізує політику щодо інтеграції та захисту внутрішньо переміщених осіб. Відповідно Положення про Міністерство, воно має бути головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, одним з основних завдань якого є «забезпечення формування і реалізація державної політики з питань... внутрішньо переміщених осіб...» [105]. Для якісного забезпечення прав і свобод ВПО, у структурі Міністерства функціонує *Директорат у справах внутрішньо переміщених осіб та тимчасово окупованих територій*. До основних повноважень Директорату входять: сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання; доступу внутрішньо переміщених осіб, цивільного населення, що проживає вздовж лінії розмежування та на тимчасово окупованих територіях України до адміністративних та публічних послуг [231]. Завданнями Директорату є також ведення державної політики щодо соціальних та житлових питань, а також реінтеграція осіб, які проживають на

тимчасово окупованих територіях у єдиний правовий, соціально-економічний, інформаційний, освітній та культурний простір України.

Особливої уваги у системі забезпечення прав і свобод ВПО потребує інститут **Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб**, який є посадовою особою Мінреінтеграції, основним завданням якого є участь у формуванні та реалізації державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок збройного конфлікту або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон, сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання [103]. Станом на січень 2023 р., на гарячу лінію Уповноваженого надійшло більше 45 тисяч звернень [118]. Проте, у публічному доступі предмет звернень та рішення щодо них не знаходяться у відкритому доступі. Іншою проблемою функціонування Уповноваженого є відсутність веб-порталу, на якому було б розміщено інформацію щодо його діяльності, звіти та інші аспекти, які забезпечили б комунікацію між ВПО та Уповноваженим, а також підвищили рівень довіри до нього з боку інститутів громадянського суспільства.

Міністерство соціальної політики України, повноваження якого передбачені п. 2 ч. 3 ст. 4, п. 2 ч. 2 ст. 4-1, ч. 3 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», мають повноваження щодо затвердження форми заяви для отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб, формування і ведення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб та захист їх персональних даних, надання їм гуманітарної допомоги, сприяння у працевлаштуванні внутрішньо переміщених осіб, розробка державних програм з підтримки та вирішення соціально-побутових питань внутрішньо переміщених осіб, подання до Кабінету Міністрів України пропозицій про необхідні заходи, а також як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань усиновлення та захисту прав дітей – координація та

забезпечення соціального захисту дітей-внутрішньо переміщених осіб [294]. Повноваження Міністерства деталізуються у Положенні про Міністерство соціальної політики України де у його підп. 28-30, 52 і 53 п. 4 деталізуються такі повноваження, міністерства, як розробка та внесення пропозицій щодо надання державної соціальної допомоги «особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції», організація роботи з призначення та виплати такої державної соціальної допомоги та контроль за правильністю її надання, спрямування діяльності інших центральних та місцевих органів виконавчої влади на «усунення обставин (умов), що сприяли внутрішньому переміщенню осіб, захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, сприяння поверненню таких осіб до залишеного місця проживання та їх реінтеграції» [278]. Одним з пріоритетних завдань Міністерства є виявлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, в тому числі дітей, осіб без громадянства та внутрішньо переміщених осіб; Розроблення проектів програм для внутрішньо переміщених осіб тощо.

Вивчення звернень ВПО до правозахисних організацій дає змогу констатувати, що станом на кінець 2022 р., головними проблемами для переселенців були: евакуація із зони конфлікту; недостатня кількість місць для транзитного тимчасового поселення; отримання довідки ВПО та психологічні травми. Тож, незважаючи на нормативне закріплення повноважень Міністерства соціальної політики України у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, практична реалізація цих положень та контроль за їх виконанням є недостатньо ефективним.

На **Міністерство охорони здоров'я України** покладається забезпечення надання медичної допомоги та медичного обслуговування за місцем фактичного перебування внутрішньо переміщених осіб, а також забезпечення санітарно-епідеміологічної безпеки і проведення, в разі потреби, карантинних заходів (ч. 2 ст. 11 Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб») [294]. Також, в умовах воєнного стану, Міністерство гарантує прощений доступ ВПО до первинної медичної допомоги. Так, ці особи можуть звернутись за

медичною допомогою без заключення декларацій та безпосередньо за місцем проживання.

Міністерство освіти і науки України, відповідно до ч. 4 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» створює умови для здобуття громадянами дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної освіти, професійно-технічної, вищої освіти з урахуванням відомостей щодо внутрішнього переміщення осіб; здійснює в межах повноважень координацію діяльності органів виконавчої влади, у тому числі органів управління освітою місцевих державних адміністрацій з метою забезпечення реалізації права на освіту внутрішньо переміщених осіб; координує діяльність місцевих органів управління освітою в частині формування оптимальної мережі дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів та забезпечує формування оптимальної мережі професійно-технічних навчальних закладів, експериментальних навчальних закладів для задоволення освітніх потреб населення з урахуванням потреб внутрішньо переміщених осіб; формує щороку пропозиції та доводить до підпорядкованих навчальних закладів державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб з урахуванням кількості внутрішньо переміщених осіб [127]. У період дії воєнного стану на Міністерство покладено обов'язок гарантування права внутрішньо переміщених осіб на освіту за місцем їх перебування.

Наприклад, для вступників-випускників 2014 р., які переселилися з тимчасово окупованої території України та за результатами конкурсного відбору у державні та комунальні заклади освіти не потрапили на місця державного замовлення, був розроблений і досі є чинним механізм, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 450 [281]. Відповідно до нього, керівник закладу вищої освіти, в разі наявності таких вступників, має можливість звернення з пропозицією про внесення відповідних змін до обсягу державного замовлення до компетентного центрального органу виконавчої влади для надання додаткових місць

за державним замовлення з урахуванням напряму підготовки або спеціальності, яку обрав вступник – ВПО.

Крім того, відповідно до Наказу МОН № 271 від 01.03.2021 р. розроблено «Порядок прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України». Відповідно до Порядку, діти з тимчасово окупованих територій мають змогу отримати атестати про повну загальну середню освіту та вступити на їх основі до вищих навчальних закладів на території України [302]. З цією метою на базі закладів вищої освіти при приймальних комісіях створені освітні центри «Донбас-Україна», «Крим-Україна», завдяки чому до закладів вищої освіти України у 2021 р. вступили 2 004 особи з тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а у 2022 р. майже 11 тисяч осіб [407]. Проте, у зв'язку з веденням війни в Україні, діяльність Міністерства ускладнена багатьма факторами.

Незважаючи на гарантування з боку Міністерства права ВПО на освіту, на місцевому рівні відсутні програми освітнього спрямування, не заплановано заходи підтримки внутрішньо переміщених осіб. До того ж, незважаючи на значну кількість студентів-ВПО, конкретні програми чи заходи щодо забезпечення можливості пільгового проживання у більшості закладів вищої освіти відсутні.

До системи органів державної влади, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб належить також **Державна міграційна служба України**, яка реалізує державну політику у сферах міграції, у тому числі протидії нелегальній її формі, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, діяльність якої спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ [293]. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» за Службою закріплено наступні повноваження: реалізація державної політики у сфері міграції; оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус; припинення самозайнятості внутрішньо переміщеної особи

[294]. У зв'язку з тим, що через початок повномасштабної війни в Україні, частина ВПО втратила документи, які підтверджують особу, чи не мали можливості забрати їх з місця попереднього проживання / перебування, Державною міграційною службою України, спільно з Мінреінтеграції та Мінсоцполітики ініційовано можливість отримувати соціальні послуги та виплати на підставі довідки від ДМС України або Є-Документу, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 01.07.2022 р. № 755 [291]. Відповідно до Постанови, ВПО мають можливість на реєстрацію, взяття на облік та отримання допомоги від держави без наявності паспорта.

Іншим суб'єктом забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є **Державна служба України з надзвичайних ситуацій**, яка реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій тощо [277]. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», на Державну службу України з надзвичайних ситуацій покладено обов'язок евакуації населення і надання екстреної медичної допомоги у зоні надзвичайної ситуації на найбільш ранніх етапах вимушеного переміщення внутрішньо переміщених осіб.

До системи забезпечення прав і свобод ВПО належить також **Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану**, який є *тимчасовим* консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України і утворюється з метою сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану [329]. Одним з напрямів діяльності Штабу є моніторинг випадків проявів насильства щодо дітей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Детальний аналіз положень вищевказаних центральних органів виконавчої влади показав, що у них міститься перелік їх завдань і функцій у загальних формулюваннях, не визначаючи ті, що безпосередньо спрямовані на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що не сприяє ефективності їх захисту.

Враховуючи те, що реалізація прав і свобод внутрішньо переміщеними особами відбувається за місцем проживання, найбільш активно відбувається взаємодія з **місцевими органами державної влади**. Місцеві державні адміністрації є суб'єктами виконання Конституції, законів України, підзаконних нормативно-правових актів, державних і регіональних програм, а отже мають повноваженнями у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, у ст. 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [313] до питань, що вирішуються місцевими державними адміністраціями, віднесено забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян [398, с. 210]. Незважаючи на загальне формулювання, цей напрям діяльності місцевих державних адміністрацій є комплексним і включає в себе гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Місцеві державні адміністрації забезпечують тимчасове проживання (перебування) і надання в тимчасове користування житла внутрішньо переміщеним особам, надання медичних та психологічних послуг, набуття внутрішньо переміщеними особами прав на земельну ділянку, допомогу з переміщенням рухомого майна внутрішньо переміщених осіб, влаштування дітей в навчальні заклади, забезпечення соціального захисту дітей-внутрішньо переміщених осіб і здійснення в повному обсязі повноважень органу опіки і піклування, виявлення дітей-внутрішньо переміщених осіб без батьків, надання житла дитячим будинкам сімейного типу [191, с. 115; 239, с. 27]. Крім того, додатково місцеві державні адміністрації забезпечують надання безоплатної первинної правової допомоги з питань взяття на облік внутрішньо переміщених осіб, тимчасове безоплатне харчування, внесення даних до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, надання гуманітарної та благодійної допомоги, додаткових соціальних послуг тощо.

Місцеві органи виконавчої влади мають право призначити уповноважену особу (координатора), утворювати консультативно-дорадчі органи, призначати радників з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [186; 250]. При місцевих державних адміністраціях цим питанням займаються спеціальні структурні

підрозділи – департаменти соціального захисту населення. До того ж, на регіональному рівні створено систему позаштатних **радників з питань внутрішньо переміщених осіб**, метою діяльності яких є у налагодження комунікаційної взаємодії між ВПО, Міністерством соціальної політики, місцевими органами виконавчої влади та громадськими організаціями щодо вирішення різноманітних проблем ВПО.

Крім того, у зв'язку з дією воєнного стану в Україні, в областях, разом з місцевими державними адміністраціями, діють обласні військово-цивільні адміністрації, які сформовані відповідно до Указів Президента України «Про утворення військово-цивільних адміністрацій» [328]. А. Коршун дійшов висновку, що військово-цивільні адміністрації виконують усі функції життєзабезпечення населення на відповідній території, у тому числі і внутрішньо переміщених осіб [169, с. 192]. Відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 р. [328], такі адміністрації не мають на меті зміни та/або скасування конституційно закріпленого права територіальних громад на місцеве самоврядування, але при цьому в місцях, де вони утворені, виконують і повноваження місцевих органів виконавчої влади, і органів місцевого самоврядування.

Система органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим є ієрархічною, автономною, централізованою системою органів, які «в масштабах України можуть вважатися різновидом місцевих органів влади» [120, с. 140]. Внаслідок збройної агресії РФ проти України, територія АР Крим є тимчасово окупованою.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [295], тимчасово окупована внаслідок збройної агресії Російської Федерації територія (сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя

континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; повітряний простір над цими територіями) є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, але там встановлюється особливий правовий режим.

Оскільки діяльність органів влади Автономної Республіки Крим поширюється на територію автономії, вони з об'єктивних причин на даному етапі не можуть здійснювати забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

При цьому, враховуючи те, що окупація Автономної Республіки Крим є тимчасовою у жодному разі не можна виключати її державні органи з суб'єктів, які забезпечують права та свободи внутрішньо переміщених осіб. Більше того, після повернення окупованих територій до складу України, саме на ці органи буде покладено основний обов'язок щодо реінтеграції та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб з Криму, що повертатимуться.

Ефективність забезпечення прав і свобод ВПО зумовлена, насамперед, недосконалістю механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина. В Україні основну роль у захисті прав і свобод людини відіграють органи судової влади.

Призначення судової влади у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб обумовлене її правозахисним потенціалом [187; 247, с. 77]. Суди системи судоустрою, виступаючи гарантом стабільності суспільних відносин, та, сприяючи тим самим сталому розвитку, відіграють важливу роль, реалізуючи функцію правосуддя у адміністративних, кримінальних, цивільних та господарських справах, тим самим забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Вони є неодмінним елементом інституційної складової механізму забезпечення принципу гендерної рівності.

Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [325] передбачає, що суди захищають та відновлюють, зокрема права і свободи внутрішньо переміщених осіб. Зважаючи на те, що практика Європейського суду з прав людини є частиною національного законодавства, на думку, як науковців, так і правозахисників для українських судів саме вона має бути основним взірцем та джерелом, зокрема у

сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [397, с. 146]. У судовій практиці позови вимушено переміщених осіб, пов'язані із соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб, є типовими і стосуються здебільшого таких проблем ВПО, як встановлення фактів народження чи смерті особи на тимчасово окупованій території; державна реєстрація народження чи смерті особи; адресна допомога ВПО для покриття виплат на проживання; виплата соціальної допомоги, пенсій; захист права власності на тимчасово окупованій території тощо.

Слід зауважити, що українські суди виявили значну результативність у вирішенні питань захисту порушених прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, успішно користуючись міжнародним судовим досвідом. Зокрема, Попаснянський районний суд Луганської області 24.02.2016 р. ухвалив принципове рішення, яке підтверджувало факт смерті особи на окупованій території [1]. Під час аналізу свідчення про смерть, виданого медичним закладом на тимчасово окупованій території, суд базувався на ключових принципах, викладених у висновку Міжнародного суду ООН, а також на рішеннях Європейського суду з прав людини. Застосування Консультативного висновку Міжнародного суду ООН у справі Намібії також було враховано в ухвалі Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 17.10.2017 р. № 644/4407/17 щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок неправомірних дій (бездіяльності) держави України під час проведення Антитерористичної операції. Іншим прикладом є постанова у справі № 214/2976/17 від 10.08.2017 р., суддя Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області розглядав адміністративну справу, визнавши дії Управління праці та соціального захисту населення протиправними та зобов'язавши вчинити певні дії. Суд обґрунтував своє рішення, використовуючи міжнародну судову практику [1], аргументуючи його Консультативним висновком Міжнародного суду ООН у справі Намібії та рішеннями ЄСПЛ. Нагадаємо, що у Консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі Намібії 1971 р. встановлено неправомірність анексії Республікою Південною Африкою території Намібії. Суд, засуджуючи ці дії, визнав їх суперечливими принципу самовизначення

народів, визнавши процес анексії незаконним. Суд також закликав держави утриматися від визнання чи надання підтримки анексованій території.

Цей судовий прецедент вказує на прогалини у законодавчій та виконавчій гілках влади, щодо регулювання соціальних відносин в умовах конфлікту. Верховна Рада України повинна оперативно та гнучко реагувати на проблеми у цій сфері та оновити законодавство відповідно до викликів, що було б спрямоване на ефективне забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб [23, с. 414]. Уряд повинен гарантувати надання достатніх ресурсів, зокрема фінансових, для реалізації соціальної адаптації та реінтеграції громадян, які зазнали переміщення з тимчасово окупованих територій та районів активних бойових дій.

Роль судової гілки влади у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб проаналізовано у виданні «Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи (2020 р.). Так, зроблено огляд підходів та кращих практик держав-учасниць правозахисного механізму Ради Європи щодо застосування європейських стандартів національними судами, а також запропоновано загальний огляд міжнародних стандартів з питань внутрішнього переміщення [397]. Результати дослідження підтвердили змістовне, а не формальне використання Конвенції та міжнародних стандартів під час ухвалення судових рішень, про що згадувалось вище. Проте, значний обсяг судової практики не віднайшов суттєвого відображення та впливу на формування відповідного законодавства та його вдосконалення.

Серед контрольно-наглядових органів державної влади, особливе місце належить **Конституційному Суду України**, який є органом конституційної юрисдикції в Україні [160] та здійснює конституційне судочинство, об'єктом якого є, наприклад, конституційно-правовий статус людини і громадянина, в тому числі внутрішньо переміщених осіб.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Суду належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових

актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [310]. Так, реалізуючи функцію конституційного контролю, Конституційний Суд України безпосередньо впливає на гарантування у національному законодавстві прав і свобод ВПО.

Основним завданням Конституційного Суду є оцінка конституційних скарг на відповідність Конституції України та законам України, які використовуються в остаточному судовому рішенні (згідно зі змінами від 30.09.2016 р.). У виконанні цієї функції Конституційний Суд України досягає двох головних результатів: відновлення конституційних прав і свобод особи та визнання неконституційним законодавства чи окремих його положень [389, с. 492]. Ці дії спрямовані на посилення та утвердження захисту та відновлення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

В рамках цього, **прокурор** відіграє важливу роль у захисті прав і свобод цієї вразливої групи населення. Його повноваження включають подання адміністративних позовів до суду, участь у розгляді справ за такими позовами, вступ в інші справи, ініційовані адміністративними позовами інших осіб, подання апеляційних, касаційних скарг та заяв про перегляд судових рішень, пов'язаних з рішеннями Збройних Сил України на будь-якому етапі процесу. Це підтверджує важливість ролі прокурора як ключового учасника у забезпеченні правового захисту і захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Додатково, прокурор може вступати в інші справи, ініційовані адміністративними позовами інших осіб, що надає юридичну підтримку та посилює захист прав цільової групи. Подача апеляційних, касаційних скарг та заяв про перегляд судових рішень представляє стратегічний інструмент для впливу прокурорів на правовий процес і усунення можливих порушень, які можуть виникнути у зв'язку з рішеннями Збройних Сил України. Зазначені повноваження підкреслюють значення прокурорів у забезпеченні справедливого правового захисту внутрішньо переміщених осіб, зокрема в умовах конфлікту чи воєнного стану.

Важливим органом державної влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є **Служба безпеки України**, що є державним правоохоронним органом спеціального призначення відповідно до Закону України

«Про Службу безпеки України» [323]. Зокрема, Служба безпеки України, спільно з Міністерством соціальної політики України, підрозділами Центрального управління СБУ та регіональними органами СБУ є суб'єктом інформаційної взаємодії щодо отримання СБУ інформації з Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб [301]. Така взаємодія є особливо необхідною в умовах війни та нової масштабної хвилі внутрішнього переміщення осіб, що можуть провокувати загрозу безпеці населення.

До того ж, у зв'язку з тим, що отримати статус внутрішньо переміщеної особи можливо лише звернувшись до відповідних державних адміністрацій на підконтрольній території, всі особи, що планують його отримання, мають перебувати на території, підконтрольній Україні [299]. А крім того, вже після отримання статусу і довідки внутрішньо переміщеної особи в'їзд на тимчасово окуповану та виїзд з неї можливий як для внутрішньо переміщених осіб, так і для інших осіб тільки в порядку, передбаченому вищезгаданим нормативно-правовим актом. На Службу безпеки України покладено завдання контролювати в'їзд та виїзд осіб, у тому числі внутрішньо переміщених, з тимчасово окупованих територій.

Крім центральних органів державної влади, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб здійснюють і інші державні юридичні особи [22, с. 202]. Зокрема, до таких суб'єктів належить Державна спеціалізована фінансова установа «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву», яку визначено співвиконавцем завдання з внесення змін до нормативно-правових актів щодо можливості участі переселених громадян у програмах забезпечення доступним житлом, разом з Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Крім того, в Україні діяв Фонд соціального страхування України. Проте з початку 2023 р. функції та завдання Фонду за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, передаються Пенсійному фонду України.

Тож, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюють кілька десятків органів державної влади, діяльність яких регулюється

понад сотнею нормативно-правових актів, що провокує виникнення великої кількості проблем під час правозастосування. Разом з тим, якщо у 2014, 2015 чи навіть у 2016 рр. такі проблеми пояснювали новизною умов, в яких опинилися державні органи, що ускладнювало регулювання суспільних відносин, які виникли через тимчасову окупацію території України, то у 2023 р. такі аргументи не є виправданням та потребують негайного реагування.

При цьому, безперечним позитивним організаційним чинником, який дозволяє стверджувати, що успішне вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні є можливим принаймні в середньостроковій перспективі, є потужна підтримка міжнародної спільноти, яку наша держава отримує в якості гуманітарної допомоги для задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб від Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), Офісу Управління координації гуманітарних питань Організації Об'єднаних Націй в Україні, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні», Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), Фонду народонаселення Організації Об'єднаних Націй (UNFPA), Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (UNICEF), Виконавчої ради Всесвітньої продовольчої програми (ВПП), Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Норвезької Ради у справах біженців, Міжнародного благодійного фонду «Карітас України», ряду дипломатичних представництв, національних інституцій іноземних держав, благодійних фондів та організацій (абз. 19 і 20 Рекомендацій) [340]. Крім того, за інформацією Департаменту координації міжнародних програм Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, було зареєстровано чотири проекти міжнародної технічної допомоги Європейського Союзу, що стосуються забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, бенефіціарами яких були Київська, Полтавська, Миколаївська та Донецька обласні державні адміністрації (щодо територіальної громади м. Маріуполь) [330]. Міжнародні проекти здійснюють фундаментальний вклад у вдосконалення

діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Одним з таких є проєкт Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень».

Проєкт Ради Європи «Стійкість, відновлення та реконструкція» на період 2023-2026 рр. для України передбачає системний підхід до усунення недоліків у функціонуванні державних інституцій. Один із пріоритетних напрямків цього проєкту полягає в оптимізації принципів демократичного управління та верховенства права. Це передбачає активне впровадження механізмів громадської участі в управлінні та удосконалення правових структур для гарантування прав та свобод громадян. Особлива увага приділена захисту фундаментальних прав громадян, охоплюючи сфери прав і свобод людини, гарантій правосуддя [30]. Окремий акцент здійснено на підтримці програми реформ в Україні, з урахуванням призначення України кандидатом в ЄС. Це передбачає активне впровадження заходів для адаптації національного законодавства до європейських стандартів, сприяючи тим самим взаєморозумінню та співпраці між Україною та Європейським Союзом. Результати громадського обговорення Плану визначили необхідність реалізації ряду заходів для підвищення спроможностей національних та місцевих органів влади. Зокрема, слід акцентувати увагу на гарантуванні соціальних прав осіб з уразливих груп та розвитку ефективних механізмів їх захисту з активною участю громадськості.

Заходи щодо удосконалення діяльності органів державної влади в умовах збройного конфлікту з Російською Федерацією є важливим етапом для забезпечення ефективної реакції на сучасні виклики та збереження стабільності в Україні. Розглянемо основні напрями цих заходів.

У контексті збройного конфлікту з Російською Федерацією в Україні проводяться заходи для удосконалення діяльності органів державної влади. Це включає *побудову цілісної системи державного управління, ефективний фінансовий менеджмент та підвищення кваліфікації державних службовців*. Побудова цілісної системи державного управління передбачає реформу адміністративної структури та впровадження стратегічного планування для визначення пріоритетів у умовах

конфлікту. Щодо фінансового менеджменту, важливо провести бюджетну реформу та впровадити контроль за витратами та розподілом бюджетних коштів. Окремий акцент робиться на підвищенні кваліфікації державних службовців через систему навчання, тренінгів та залучення міжнародних експертів для обміну найкращими практиками. Усі ці заходи спрямовані на створення ефективної та гнучкої системи управління, яка здатна адаптуватися до змін у політичному та соціальному середовищі, забезпечуючи стійкість та безпеку в умовах військового конфлікту. Ці заходи спрямовані на створення ефективної та гнучкої системи управління, здатної адаптуватися до змін в політичному та соціальному середовищі, що допомагає забезпечити стійкість та безпеку в умовах військового конфлікту.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки та узагальнення:

1. В Україні система суб'єктів, які здійснюють забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, не упорядкована на законодавчому рівні, не скоординована, що створює підґрунтя для конфліктів між ними та знижує якість забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. не визначає чітку систему суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО, зокрема, органів державної влади. Для усунення недоліків у розумінні змісту і сутності діяльності органів державної влади у цій сфері доцільним буде передбачення у тексті Закону повний, чіткий, комплексний систему компетентних суб'єктів.

2. Для усунення недоліків у розумінні змісту і сутності діяльності органів державної влади у цій сфері, органи державної влади можна поділити на п'ять груп: *орган законодавчої влади* (ВРУ, зокрема, Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, Уповноважений ВРУ з прав людини); Президент України; *органи виконавчої влади* (КМУ, центральні та місцеві органи виконавчої влади, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб); *органи судової влади*; *контрольно-наглядові органи влади* (Конституційний Суд України, прокуратура, Служба безпеки України) тощо.

Відсутність координації діяльності органів державної влади у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб призводить до того, що вони діють відокремлено, неузгоджено та не виконують єдиної мети. Враховуючи специфіку їх правового статусу, встановити єдиний орган чи посадову особу для координації забезпечення прав і свобод ВПО складно. Тому, наразі доцільним є чітке та усестороннє нормативне закріплення повноважень цих органів, а також розробка механізму реалізації цих повноважень, які мали б реальний, а не формальний характер. Крім того, важливим напрямом удосконалення діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є використання міжнародного досвіду через відповідні проекти. З метою уникнення формалізму у співпраці України з міжнародними організаціями, у чинному законодавстві необхідно передбачити санкції за невиконання органами державної влади міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Власне ж вивчення проблем забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні та результати проведених раніше досліджень, що згадувались вище, дозволили нам виділити основні: 1) невизначеність компетенції та відсутність узгодженості в діяльності органів державної влади у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні; 2) недосконалість обліку внутрішньо переміщених осіб та їх потреб; 3) відсутність стратегії щодо фінансового забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб з боку органів державної влади.

2.2 Органи місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: теоретико-прикладні аспекти

Україна, як цивілізована правова держава несе відповідальність за долю осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ефективність підтримки внутрішньо переміщених осіб є індикатором оцінки соціальної спрямованості України як для українського суспільства, так і для міжнародної спільноти.

У системі органів публічної влади, органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб, оскільки громада найближча до їх проблем та потреб. Актуальність дослідження місця органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на сучасному етапі обумовлена тим, що в результаті масштабного вимушеного переміщення, спровокованого воєнним наступом РФ, основне навантаження щодо прийому та інтеграції ВПО лягло саме на громади. Громадяни, які вимушено перемістились із зони проведення бойових дій, очікують від органів місцевого самоврядування приймаючої громади активної участі у вирішенні їх проблем, а також підтримки від громади. Отож, дослідження повноважень муніципальної влади надасть можливість виробити пропозиції щодо удосконалення їх діяльності у цій сфері.

Різну проблематику інтеграції, захисту, підтримки внутрішньо переміщених осіб досліджували такі вчені-правники як Н. Анісімов, М. Баглай, Ю. Бисага, А. Георгіца, Ю. Дмитрієв, І. Жаровська, Н. Ісаєва, В. Лазарєв, Є. Лібанова, В. Потапова, П. Рабінович, Т. Семигіна, Г. Христова, В. Шаповал, Т. Юдіна та ін. Політичні права внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні досліджували такі вчені як Р. Бичай, С. Закірова, Д. Ковриженко, Я. Ленгер, О. Ніжарадзе, К. Павшук, Н. Пашкова, С. Савелій та ін. Дослідження специфіки реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод ВПО проводили О. Бочковий, Н. Ісаєва, А. Коршун, Є. Мінакова, Л. Наливайко та ін.

Всі наукові дослідження правового статусу ВПО, в тому числі і діяльності органів публічної влади щодо вирішення їх проблем, слід поділяти на дві умовні групи – ті, що проведені до початку повномасштабної війни і ті, що проведені та проводяться після її початку. Третій, відносно автономний етап дослідження цієї проблематики, припадатиме на повоєнний період та буде стосуватися вирішення вже існуючих правових проблем ВПО з акцентом на реальні політичні та економічні, соціальні обставини у суспільстві.

Перша група досліджень утворює важливе теоретичне та методологічне підґрунтя для вивчення правових проблем вимушеного переміщення, але за своїм

змістом вони лише частково задовольняють вирішення сучасних проблем. Нові ж наукові розвідки неможливо проводити абстрагуючись від попереднього досвіду, але акценти мають бути спрямовані саме на активізм інституційної системи щодо вирішення первинних та поточних проблем ВПО. І у цьому контексті слід зосереджувати увагу саме на діяльності органів місцевого самоврядування, які в результаті децентралізації влади отримали достатні повноваження для цього.

Мета наукової розвідки – обґрунтувати місце органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на сучасному етапі.

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24.02.2022 р. спричинило нову, масштабну хвилю вимушеної зміни місця проживання мільйонами українських громадян, які рятуючи своє життя і членів сім'ї змушені були переміститися в пошуках безпеки та адаптуватися в нових реаліях сьогодення. Дослідження правового статусу ВПО в Україні проводяться починаючи з 2014 р., але нова хвиля вимушеного переміщення спровокувала численні зміни і трансформації цього спеціального статусу [195, с. 61]. Вирішення проблеми внутрішнього вимушеного переміщення відбувається в умовах триваючого воєнного конфлікту та неможливості прогнозувати подальшу безпекову ситуацію в державі.

Перш за все, слід акцентувати, що повноцінне, на основі чинного національного законодавства, забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод населення, а також внутрішньо переміщених осіб, неможливе (рідше частково неможливе) на тимчасово непідконтрольній та окупованій території України. Отож, у цьому дослідженні йтиметься про діяльність органів місцевого самоврядування, які функціонують на підконтрольній території України і приймають ВПО.

Органам місцевого самоврядування доводиться працювати в умовах невизначеності, нестабільності. Постійне коригування чинного законодавства та приведення його у відповідність до поточних умов є виправданим та необхідним, але це, також, призводить до дестабілізації роботи органів публічної влади. Особливо це стосується місцевого самоврядування, яке не характеризується таким рівнем професіоналізму та компетентності, як державна влада. Отож, це дослідження важливою розпочати з характеристики чинного нормативно-правового

забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод ВПО.

Відповідно до ст. 3 Конституції України від 1996 р. людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Відповідно до ст. 24 громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [160]. Ці конституційні положення покладають низку важливих завдань на всю систему органів публічної влади щодо забезпечення і гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до ст. 7 Основного Закону в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування [160]. Правовий статус та повноваження органів місцевого самоврядування врегульовано у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. [312]. Цим законом визначено власні та делеговані повноваження органів місцевого самоврядування у різних сферах, які стосуються життєдіяльності громади та дозволяють впливати на становище ВПО. Спеціальні повноваження щодо сприяння реалізації прав і свобод ВПО закріплені у Законах України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р.

Так, у ст. 18 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. громадянам України, які виїхали за межі тимчасово окупованої території гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території [295].

У ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. визначено основні спеціальні права і свободи ВПО, до забезпечення яких мають долучатись органи місцевого самоврядування, зокрема: *сімейні права* (возз'єднання членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок

внутрішнього переміщення); *соціальні права* (право на отримання соціальних та адміністративних послуг, право на безоплатне тимчасове проживання, на безпечні умови життя і здоров'я, на отримання належних умов для постійного чи тимчасового проживання, на забезпечення лікарськими засобами та медичною допомогою); *економічні та майнові права* (право на компенсацію вартості комунальних послуг, право на сприяння у переміщенні рухомого майна, на отримання гуманітарної та благодійної допомоги); *культурні права* (влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади) та ін. У п. 9. ст. 11 Закону [183: 294] деталізовано повноваження органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема: з інформування; із забезпечення житлових потреб та земельних прав ВПО; із забезпечення та надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я; із забезпечення доступу ВПО до права на освіту; із забезпечення соціального захисту, опіки і піклування стосовно внутрішньо переміщених дітей та ін. Незаконні дії чи бездіяльність органів місцевого самоврядування чи їх посадових осіб, а також неналежне виконання відповідних повноважень можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Важливо відзначити задекларовані у ст. 16 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. засади взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями з надання допомоги ВПО. Органи місцевого самоврядування можуть залучати громадські об'єднання до процесу формування і реалізації політики щодо вирішення питань внутрішньо переміщених осіб. Цим правом активні муніципальні органи користуються з 2014 р., але після початку повномасштабного вторгнення саме взаємодія органів місцевого самоврядування з неурядовими правозахисними, волонтерськими, благодійними організаціями стала дієвою формою забезпечення прав та інтересів ВПО.

Найактивнішими неурядовими організаціями, які надають підтримку ВПО та взаємодіють з муніципальною владою є: ГО «Українська Гельсінська спілка з прав людини», ГО «Донбас СОС», ГО «Крим СОС», ГО «Кримська правозахисна група»,

Благодійний фонд «Карітас Донецьк», Благодійний фонд «Восток SOS», Благодійний фонд «Право на захист» та багато інших. Перевагою співпраці органів місцевого самоврядування з такими інститутами громадянського суспільства є її прозорість, результативність і ефективність для ВПО.

Отже, законодавче закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відбувається непослідовно, починаючи з 2014 р. Але закони, що їх закріплюють є переважно рамковими, тому підзаконні акти деталізують і сприяють органічній та послідовній реалізації повноважень муніципальної влади у цій сфері.

Так, орган місцевого самоврядування керуються у своїй діяльності Постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» та затвердженням нею Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; Постановою Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»; Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 р. № 1364-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року»; Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» та затвердженням нею Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам; Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб»; Постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 р. № 740 «Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб»; Постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 р. № 784 «Деякі питання фінансування соціальних послуг під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» та ін. Важливим підзаконним локальним нормативно-правових актом є місцева програма, що дозволяє органам місцевого самоврядування розвивати певну сферу життєдіяльності громади, в тому числі в інтересах ВПО.

Органи місцевого самоврядування в інтересах громади затверджують місцеві бюджети, програми соціально-економічного та культурного розвитку, цільові програми для провадження певної важливої для громади діяльності чи вирішення проблем її розвитку. Цільова (галузева) програма — це не лише підстава для фінансування з місцевого бюджету тих чи інших витрат, але й цілеспрямований короткостроковий план дій з розвитку певної сфери життєдіяльності громади [180: 368]. Прийняття цільової програми може бути здійснено з метою підтримки та інтеграції ВПО, які прибули до громади.

Право органів місцевого самоврядування приймати на власний розсуд місцеві програми є одним із проявів їх дискреційних повноважень. Саме це право уможлиблює реалізацію будь-яких ефективних і корисних ініціатив на підтримку ВПО.

Основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод, потреб та інтересів внутрішньо переміщених осіб від функціоналу органів державної влади – це їх широка дискреція. Органи місцевого самоврядування забезпечені умовами для виявлення ініціативи та застосування нестандартних підходів, свободою вибору форм і засобів підтримки ВПО. Такі можливості, за умови їх реалізації у відповідності до принципу верховенства права, майже не обмежені. Ця теза потребує деталізації у контексті впливу дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування на забезпечення прав і свобод, а також законних інтересів ВПО.

Принципи верховенства права та демократизму обумовлюють для утворених громадою органів місцевого самоврядування правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність в межах повноважень, визначених законами.

Органи місцевого самоврядування наділені мандатом безпосередньо територіальною громадою, тому розпоряджаються ресурсами громади на її користь. Вони також наділенні встановленими законодавством повноваженнями і гарантіями. Органи місцевого самоврядування формуються і наділяються повноваженнями громадянами для забезпечення власних інтересів та інтересів територіальних громад в цілому. В той же час, органи місцевого самоврядування перебувають у певній

залежності від держави (від організаційної, регулятивної підтримки, захисту тощо), яка також є залежною від муніципальних органів у частині реалізації ними державної політики на місцях [184; 229]. Реформа децентралізації влади покликана зробити самостійність і автономність органів місцевого самоврядування реальними, а також розширити межі дискреції муніципальних органів, гарантуючи при цьому верховенство права.

В результаті децентралізації влади розширюється нормативний масив конституційних та законодавчих повноважень органів місцевого самоврядування. На основі зазначених повноважень об'єктивно виникає дискреція – спочатку, у вигляді потреби в деталізації, конкретизації наведених повноважень, з метою їх подальшого більш повного і належного виконання органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, так і з метою врегулювання нових видів суспільних відносин, що виникають в процесі життєдіяльності територіальної громади та її членів в межах відносин, що вже склалися та є сталими. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування є детермінованими, тобто вони виникають та здійснюються під впливом телеологічної домінанти місцевого самоврядування – вирішення широкого кола питань місцевого значення в інтересах територіальної громади та її членів [50, с. 32; 242, с. 129]. Інтеграція ВПО, як одне з питань місцевого значення, з 2014 р. обумовила низку нових повноважень органів місцевого самоврядування.

В умовах децентралізації влади органи місцевого самоврядування були наділені широкими повноваженнями щодо управління територією та необхідним ресурсом для їхнього забезпечення. Для реалізації цих повноважень повною мірою необхідним є формування ефективної та гнучкої структури управління, що зможе адаптуватись як до місцевих умов та особливостей території, так і до умов динамічного зовнішнього середовища [110, с. 61]. Децентралізація влади створила умови для забезпечення прав ВПО й осіб, які постраждали від конфлікту, але недостатньо ефективні. При цьому, децентралізація влади не вплинула на мотивацію органів місцевого самоврядування щодо створення умов для інтеграції ВПО, допомоги у вирішенні їх проблем. Причиною цього вбачається відсутність

державних дотацій і власних фінансових ресурсів. Зокрема, делегування повноважень від державних органів органам місцевого самоврядування з надання базових адміністративних послуг розширює їх можливості забезпечувати інтереси ВПО, але серед проблем які відзначають у цій сфері – брак фінансових ресурсів та бюрократичні процедури на рівні органів державної влади. Неоднозначною є проблема формування місцевих бюджетів, оскільки відсутній баланс між обсягом повноважень і ресурсами для їх реалізації [242, с. 136]. Але активізувалась та набула нових підходів діяльність органів місцевого самоврядування щодо підтримки ВПО після 24.02.2022 р.

Бойові дії на території одразу 9 областей України спровокували вимушене переміщення понад 8 млн. осіб, а перелік проблем і правопорушень, з якими вони зіткнулись, є значно масштабнішим і складнішим. Вирішення переважної більшості первинних проблем ВПО є відповідальністю органів місцевого самоврядування, що виправдано впливає на розширення їх дискреції. Дискреція органів місцевого самоврядування, в свою чергу, є обмеженою і завжди реалізується відповідно до закону – це один з принципів децентралізації влади.

Так, у зв'язку з повномасштабним вторгненням та новою хвилею вимушеного переміщення до питань місцевого значення, що вирішуються органами місцевого самоврядування в інтересах територіальної громади як приймаючої ВПО, увійшов блок нових завдань щодо забезпечення їх прав і свобод. Це, зокрема розширення обсягу повноважень щодо надання адміністративних та соціальних послуг ВПО, повноваження у сфері вирішення житлових проблем та оцінки збитків, спричинених бойовими діями, вирішення питань, що пов'язані з безпекою та правопорядком у громаді та ін.

Війна суттєво впливає і на подальше проведення реформи децентралізації влади в Україні – витісняючи низку другорядних питань, на перше місце виносить забезпечення безпеки та життєздатності громад в надзвичайних умовах. На сьогодні, першочерговими на порядку денному реформи є мобілізація, розширення, удосконалення та гармонізація тих повноважень органів місцевого самоврядування,

що уможливлюють реагування на виклики, що з'явилися у наслідок воєнної агресії РФ.

Відповідно до Звіту за результатами дослідження потреб та запитів громад, пов'язаних із викликами, які з'явилися внаслідок повномасштабного вторгнення РФ, що підготували експерти ГО «Український кризовий медіа-центр» найвищого рівня акумуляції ресурсів громади та її партнерів досягнуто в питанні допомоги ЗСУ та територіальній обороні. Наступною у забезпеченні консолідації зусиль стала допомога ВПО, яка включала консультаційні послуги, зокрема супровід з питань отримання житла та субсидій, і гуманітарну підтримку: видачу продуктів харчування, гігієнічних наборів тощо. Ці дві сфери стали основними у фокусі діяльності органів місцевого самоврядування і громад в цілому. Найменше громади приділяли увагу допомозі з відкриттям та підтримкою бізнесу, хоча потреба наповнення бюджету, забезпечення працевлаштування є однією з ключових проблем [128]. Особлива увага держави до безпеки регіонів стимулює відповідні повноваження органів місцевого самоврядування у частині національного супротиву та підготовки громадян України до національного спротиву.

У ст. 14 Закону України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 р. визначено повноваження обласних та районних рад, сільських, селищних та міських рад у сфері національного спротиву. Так, місцеві ради здійснюють сприяння та беруть участь у підготовці та виконанню завдань національного спротиву в мирний час та в особливий період; забезпечують у межах відповідних видатків місцевих бюджетів належне фінансування заходів територіальної оборони місцевого значення та підготовку громадян України до національного спротиву; сприяють створенню добровольчих формувань територіальних громад; забезпечують життєдіяльність населення і функціонування об'єктів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сприяють популяризації участі в заходах національного спротиву. А місцеві голови, відповідно до Закону сприяють підготовці територіальної громади та відповідної території до національного спротиву; взаємодіють з питань територіальної оборони з органами державної влади, органами управління, сили і засоби яких залучаються до виконання завдань територіальної

оборони у відповідній адміністративно-територіальній одиниці; сприяють створенню добровольчих формувань територіальних громад; сприяють реалізації заходів національного спротиву [317]. Отож, питання децентралізації влади в Україні та організації системи цивільного захисту й безпеки громад на базовому рівні місцевого самоврядування вже мають свою історію, в регіонах накопичено певний досвід цієї роботи, визначено ряд пріоритетних напрямів. Крім того, буде внесено відповідні корективи і у зв'язку з тривалим функціонуванням системи цивільного захисту в умовах воєнного стану [66, с. 99]. Це дає підстави констатувати, що реалізація повноважень у сфері підтримки ВПО та у сфері національного супротиву є і залишатимуться ключовими, наскрізними завданнями для громад, які не постраждали від бойових дій, на період воєнного стану та у повоєнний період. А для тих громад, які постраждали від воєнної агресії РФ, окрім зазначених завдань, першочерговим є подолання та ліквідація її наслідків.

За час війни органи місцевого самоврядування у співпраці зі своїми громадами продемонстрували надзвичайно високий рівень відповідальності та самоорганізації у різних аспектах діяльності: а) протистояння агресору в місцях окупації та злагоджена евакуація мешканців із зони ведення бойових дій б) своєчасна переорієнтація економіки на воєнні рейки; в) прийом та розміщення ВПО і релокованого бізнесу в тилкових регіонах держави. Система організації публічної влади продемонструвала значну організаційну стійкість [197]. Це свідчить про результативність проведеної реформи децентралізації, що посилена високим рівнем консолідації громад та усього суспільства загалом.

Наразі питання інтеграції ВПО не стоїть так гостро, як у випадку з першими хвилями переміщення до 24.02.2022 р., оскільки очікується, що вимушене переселення матиме тимчасовий характер [195, с. 63]. При цьому, не слід очікувати швидкого повернення ВПО до попереднього місця проживання через непередбачувану тривалість воєнного вторгнення, масштабні руйнування українських міст і сіл та через інші наслідки. Також, слід враховувати, що частка ВПО не повернеться до місць попереднього проживання через об'єктивні та

суб'єктивні причини. Отож, важливо сформувати стратегію інтеграції ВПО в громадах для потенційних потреб.

Для нормалізації тимчасового перебування ВПО в громадах та потенційної їх інтеграції, органи місцевого самоврядування мають орієнтуватися, перш за все, на забезпечення доступності адміністративних та соціальних послуг, а також на створення економічних, соціальних, побутових умов для перебування внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді.

До основних критеріїв включеності/інтегрованості ВПО в громаді відносимо: наявність стабільного житла та роботи; отримання освітніх та інших культурних послуг; отримання адміністративних, соціальних, медичних послуг; встановлені соціальні зв'язки; доступ до підтримки від органів місцевого самоврядування або місцевих суб'єктів надання необхідної допомоги; відсутність штучних перешкод у реалізації прав та основоположних свобод; доступ до інструментів місцевої демократії та ін. Для інтеграції ВПО важливо протидіяти стереотипам та випадкам дискримінації, які з'являються у тому числі через інформаційно-психологічні операції держави-агресора та поширені нею наративи.

Однією з умов евакуації мирного населення із зони бойових дій та територій, які заблоковані є упевненість у підтримці та захисті від держави і суспільства. Важливою є мінімізація бюрократичних процедур, спрощення доступу до адміністративних та соціальних послуг [196, с. 63]. Цю тезу справедливо застосовувати і до органів місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим доцільно зупинитись на розкритті деяких повноважень органів місцевого самоврядування, що суттєво сприяють забезпеченню прав і свобод ВПО та їх інтеграції в громади.

1. Забезпечення органами місцевого самоврядування адміністративних, соціальних та медичних послуг для ВПО. У результаті децентралізації влади громади отримали ширші повноваження, ресурси та відповідальність у сфері надання адміністративних і соціальних послуг. Перелік таких послуг змінюється і розширюється залежно від потреб населення, тому у більшості громад вже створені

Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), центри соціального захисту населення та портали електронних послуг.

Найважливішою адміністративною послугою для осіб, які вимушено переміщуються є взяття на облік як внутрішньо переміщеної особи. Наразі майже вся відповідальність за надання такої послуги покладено на органи місцевого самоврядування приймаючої громади. Реєстрація внутрішньо переміщеної особи – внесення інформації про неї до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб здійснюють або управління соціального захисту населення, або уповноваженої особи виконавчого органу місцевої ради, або ЦНАПи. Після отримання довідки про взяття на облік ВПО, особа отримує можливість користуватися підтримкою держави, приймаючої громади та міжнародного співтовариства.

Отримання статусу ВПО не призводить до автоматичного призначення статусу особи, яка опинилася у складних життєвих обставинах. Відповідно до ч. 15 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» та Постанови Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 587 «Про організацію надання соціальних послуг», ВПО відносяться до осіб/сімей, які мають найвищий ризик потрапити у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників (вразливі категорії населення) [324]. Органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за надання основних соціальних послуг громадянам, які опинилися у складних життєвих обставинах, з урахуванням їх потреб. Враховуючи високий ризик зазнати несприятливих наслідків через вимушене переміщення, ВПО заслуговують до себе посиленої уваги, хоча обсяг соціальної допомоги, яку мають право отримати ВПО, обмежено вирішує їхні соціальні проблеми.

Відповідно до ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. органи місцевого самоврядування наділені власними та делегованими повноваженнями у сфері соціального захисту населення. Органи місцевого самоврядування, використовуючи делеговані повноваження, реалізують державну політику з питань соціального захисту населення. Їх завданнями, серед іншого є підтримка ВПО, підтримки сім'ї, призначення та виплата соціальної допомоги,

компенсацій та інших соціальних виплат, надання пільг та субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг тощо.

Для реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з надання соціальних послуг, у громадах створюються структурні підрозділи – управлінні соціального захисту населення та різноманітні комунальні центри соціальної підтримки. Варто акцентувати, що надання соціальних послуг здійснюється виключно за стандартами Міністерства соціальної політики України.

Соціальні та адміністративні послуги органів місцевого самоврядування спрямовані на задоволення усіх категорій населення, зокрема ВПО. Соціальні та адміністративні послуги надаються вразливим категоріям населення, хоча фахівці констатують на недостатньому регулюванні цієї діяльності на державному рівні. ВПО отримують соціальні та адміністративні послуги на загальних засадах та за допомогою загальних підходів. Органи місцевого самоврядування майже не застосовують індивідуального підходу до ВПО, послуги надаються без урахування специфіки їх становища [242, с. 133]. Наразі, ВПО є активними користувачами адміністративних та соціальних послуг в приймаючих громадах, тому важливо зосереджувати увагу на їх територіальній, організаційній, інформаційній доступності та інклюзивності.

Медичні послуги для ВПО є важливим фактором інтеграції і нормалізації процесу перебування у приймаючих громадах. Особливо це стосується сімей з дітьми, літніми особами та особами, які мають хронічні захворювання тощо. Доступність медичних послуг в деяких випадках є визначаючим фактором вибору ВПО приймаючої громади. Важливість доступного медичного обслуговування ВПО обумовлює і те, що велика частка громадян переміщується з «гарячих точок» з пораненнями та іншими ушкодженнями, які потребують екстреного медичного втручання.

Внутрішнє переміщення у нову громаду не позбавляє особу права на медичну допомогу та не може бути підставою позбавлення особи доступу до такої допомоги. Медична система на загальнодержавному рівні гарантує ВПО можливість звернутися за власним вибором до будь-якого медичного закладу, незалежно від

місця фактичного проживання. Тут слід позитивно оцінити медичну реформу, яка уможлиблює мобільність споживачів медичних послуг та вільний вибір і зміну, зокрема сімейних лікарів. Саме сімейний лікар в умовах воєнного стану забезпечує доступність отримання ВПО більшості медичних послуг, а організація дистанційної системи комунікації пацієнта з лікарями суттєво спрощує їх надання. Також слід позитивно оцінювати практику ведення лікарями власного обліку пацієнтів-ВПО під час воєнного стану.

В результаті децентралізації влади більшість медичних закладів переведено у комунальну власність та під управління органів місцевого самоврядування. Медичне обслуговування ВПО прямо залежить від громади, що є доцільним, враховуючи те, що облік переселенців також є компетенцією місцевої влади. Водночас передача повноважень у сфері охорони здоров'я до органів місцевого самоврядування ще не завершена. Це викликає труднощі з забезпечення медичних послуг в окремих територіальних громадах.

2. Забезпечення освітніх та інших культурних послуг органами місцевого самоврядування для ВПО. Традиційно з 2014 р. питання забезпечення культурно-духовних прав і свобод ВПО мало другорядне значення, порівняно з пріоритетними соціально-економічними правами, свободами та інтересами цієї категорії осіб. До того ж, така тенденція зберігалась як серед науковців, так і серед практиків. Активність органів публічної влади зосереджувалась на наданні ВПО освітніх послуг.

В умовах воєнного стану, з 24.02.2022 р. провадження освітньої діяльності на всіх рівнях стало одним із індикаторів життєздатності суспільства, якому приділяється не менше уваги ніж, наприклад, підтримці бізнесу і наповненню бюджету податками.

Право на освіту є одним з провідних прав ВПО, оскільки доступ до освіти є важливим для економічного, соціального і культурного розвитку особи і держави. Право на освіту сприяє інтеграції ВПО до територіальної громади, до якої вони переселились. Істотним духовно-культурним правом є право ВПО на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Держава гарантує

зазначеним особам можливість займатися будь-яким видом творчості з метою самовираження, вдосконалення та задоволення власних моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. До духовно-культурних прав і свобод ВПО також традиційно відносять право на інформацію, яке має визначальне значення [169, с. 132-133]. Право на освіту гарантують для ВПО як державні органи, так і органи місцевого самоврядування.

Одним із надскладних завдань для територіальних громад у ході процесу децентралізації є управління освітою. Органам місцевого самоврядування усіх громад разом з отриманням бюджетних преференцій та управлінських повноважень необхідно буде взяти на себе складне завдання та відповідальність за створення ефективного управління системою освіти [344]. Передача повноважень з управління освітою та освітніми закладами на місцевий рівень в ході децентралізації влади сприяє посиленню уваги до освіти ВПО, які прибули до громад. Органам місцевого самоврядування необхідно відстежувати особливі освітні потреби вимушено переміщених дітей, забезпечувати їх доступ до додаткової підготовки [134, с. 166]. Органи місцевого самоврядування мають хоч і обмежені, але дієві повноваження щодо забезпечення доступу ВПО до освіти на всіх її рівнях – до дошкільної освіти, загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, фахової передвищої освіти та навіть частково вищої освіти.

Діти-ВПО мають право на першочергове зарахування до дошкільного закладу освіти, відповідно до п. 10 Положення «Про заклад дошкільної освіти» від 12.03.2003 р. До державних (комунальних) закладів дошкільної освіти зараховуються діти з числа внутрішньо переміщених осіб чи діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Довідка про взяття на облік ВПО є підставою для першочергового зарахування до дошкільного закладу [184, с 13]. Орган місцевого самоврядування повноважний ухвалити рішення про надання додаткових пільг для дітей, зокрема, на безоплатне харчування, підвезення з місця проживання тощо.

З метою гарантування доступу до шкільної освіти ВПО забезпечується право на власний розсуд приймати рішення про продовження дистанційного навчання у

своєму навчальному закладі (якщо така форма навчання організована), або продовжити навчання у закладі приймаючої громади. Зарахування дитини-ВПО також здійснюється першочергово.

Що стосується шкільної освіти, яка здійснюється за державними стандартами, то органи місцевого самоврядування приймають рішення про очне чи дистанційне провадження освітнього процесу, оцінюючи безпекову ситуацію в громаді та готовність загальноосвітніх закладів до очної роботи.

Впливати на покращення становища дітей-ВПО, органи місцевого самоврядування можуть через застосування позитивних дій (безкоштовний відпочинок, пільговий або безкоштовний проїзд у громадському транспорті, організація позашкільного освітнього простору, наданням навчальної літератури та приладь, забезпечення інтернет-зв'язком тощо). Відповідно до ст. 7 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р., встановлення актами законодавства спеціальних правил та/або вжиття заходів, що забезпечують можливість здобуття повної загальної середньої освіти, у тому числі забезпечення розумного пристосування, не вважається дискримінацією [319]. На практиці, ВПО не має повного доступу до освіти. Застосування індивідуального підходу в закладах освіти та позитивних дій органами публічної влади (створення для внутрішньо переміщеної родини більш сприятливих умови реалізації права на освіту) є виправданими засобами вирішення цієї проблеми [134, с. 157]. Отож, підтримка дітей-ВПО у доступі до шкільної освіти не є дискримінацією та перевищенням повноважень.

Для реалізації права на вищу освіту ВПО не отримали спеціальних пільг, але процес вступу до закладів вищої освіти був суттєво спрощений та доступний.

Органи місцевого самоврядування не мають прямого чи опосередкованого впливу на провадження освітніх послуг у закладах вищої освіти, але вони уповноважені вчиняти позитивні дії щодо забезпечення доступності вищої освіти для ВПО. Зокрема, органи місцевого самоврядування можуть активно інформувати ВПО про можливості у сфері отримання вищої професійно-технічної, передвищої та

вищої освіти, а також долучатися до організації профорієнтаційних заходів на рівні громади тощо.

Культурні послуги на рівні громади під час воєнного стану надаються обмежено з мотивів гарантування безпеки громадян. Низка закладів культури призупинили свою діяльність та переформатувались у волонтерські штаби та центри підтримки і розміщення ВПО. Але навіть в умовах воєнного стану у громадах відбуваються культурні, духовні, патріотичні та спортивні заходи нового формату, пристосовані до воєнних реалій. Організація органами місцевого самоврядування благодійних творчих заходів, зокрема, на підтримку ВПО стало поширеною практикою в Україні, що дозволяє вирішити низку проблем адаптації та соціальної інтеграції цієї категорії осіб в приймаючі громади.

Отже, повноцінному забезпеченню культурних послуг ВПО органами місцевого самоврядування мають передувати вирішення соціальних, економічних та побутових проблем. Культурні права і свободи дозволяють ВПО інтегруватися до життя громади, нормалізувати життя дітей-ВПО, здобути нові соціальні зв'язки, які подекуди більш важливі для гармонійного життя людини, ніж матеріальні блага.

Окремі органи місцевого самоврядування вдаються до засобів і способів підтримки ВПО, що не стосуються виконання їх прямих повноважень, демонструючи ініціативність, відкритість та небайдужість. Органи місцевого самоврядування виявляють ініціативу щодо пошуку житла та роботи для ВПО; сприяють соціальній інтеграції через культурні заходи; налагоджують комунікацію з благодійними та волонтерськими організаціями в інтересах ВПО; розподіляють та надають гуманітарну допомогу, допомагають з вирішенням побутових проблем тощо. Така практика демонструє повноцінну сформованість в Україні місцевого самоврядування на основі цивілізаційних правових принципів та принципів моралі.

Варто привести деякі приклади активізму органів місцевого самоврядування Дніпропетровської області та м. Дніпра, м. Запоріжжя та м. Харкова, що заслуговують уваги. Зокрема такими є: збір та передача гуманітарної допомоги громадами для регіонів, які потерпіли від бойових дій; прийом і підтримка в Дніпропетровській області переміщених підприємств з Луганської, Донецької,

Запорізької та Харківської областей; сприяння працевлаштуванню ВПО в приймаючих громадах Дніпропетровської обл. та підтримка у створенні бізнесу; створення комунальних центрів надання правової та психологічної допомоги, активізація діяльності центрів підтримки сімей та дітей (Центр соціальної підтримки дітей «Довіра» Дніпровської міської ради, Комунальний заклад соціального захисту «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Обійми» Дніпровської міської ради, Комунальний заклад «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Затишна домівка» Запорізької міської ради», Комунальний заклад «Харківський обласний центр соціальної підтримки дітей та сімей «Гармонія» Харківської обласної ради); передача від органів місцевого самоврядування м. Дніпра територіальній громаді м. Харкова атрибутики та гуманітарної допомоги для відзначення свят з метою підтримки населення; проведення на станціях метро творчих заходів на підтримку ВПО; перевезення до м. Дніпра травин на утримання з метою захисту, а також створення і забезпечення Дніпровською міською радою притулку для тварин з регіонів, які постраждали від бойових дій та багато ін.

Отже, підводячи підсумки аналізу діяльності органів місцевого самоврядування з надання підтримки та основних послуг ВПО з метою забезпечення їх прав і свобод, слід зазначити, що особлива, індивідуалізована увага муніципальної влади має бути зосереджена на таких категоріях осіб, як: 1) ВПО, які перемістились після 24.02.2022 р.; 2) ВПО, які переміщувались з 2014 р. до повномасштабного вторгнення; 3) ВПО, які зазнали повторного переміщення через подібні обставини; 4) особи які на законних підставах представляють/підключаються про ВПО. Підходи, що можуть бути застосовані органами місцевого самоврядування мають базуватися саме на специфіці правового статусу та практичного становища таких осіб.

Але, помилково залишати без особливої уваги і ті категорії осіб, на яких вимушене переміщення має прямий і не прямий вплив: 1) особи, які приймають у себе ВПО чи допомагають ВПО особисто; 2) волонтери, представники неурядових та благодійних організацій, які надають допомогу ВПО; 3) представники закладів, установ та організацій, які надають послуги та підтримку ВПО (заклади освіти, культури, медичні заклади, система безоплатної допомоги тощо); 4) представники

приймаючої громади. Для таких осіб важливою є організаційна, інституційна, освітня, психологічна та інша нематеріальна підтримка.

Також, слід констатувати, що значний обсяг відповідальності та навантаження на об'єднані територіальні громади у сфері забезпечення прав і свобод ВПО має компенсуватись відповідними субвенціями з державного бюджету. Не менш важливим є підвищення професіоналізму службових та посадових органів місцевого самоврядування в умовах суттєвого, специфічного навантаження, про що далі буде йти мова.

Не зважаючи на те, що підтримка ВПО є так, чи інакше тягарем для органів місцевого самоврядування, територіальна громада зацікавлена в їх інтеграції. Тому наступним питанням, яке заслуговує уваги є політична інтеграція ВПО у приймаючих громадах та її вплив на діяльність органів місцевого самоврядування.

3. Забезпечення політичного представництва ВПО на місцевому рівні та інтеграція ВПО до системи локальної демократії. У приймаючих громадах ВПО потребують не тільки належної підтримки, але й політичного представництва від осіб, яких вони можуть обирати на місцевих виборах у випадку інтеграції в громаду та проживання на постійній основі. Загалом, ідентифікатором інтегрованості ВПО в громаду є активний інтерес до її життя, участь у її розвитку та вирішенні проблеми місцевого значення.

Але, не всі ВПО мають намір інтегруватися у приймаючій громаді, оскільки планують повернення до попереднього місця проживання. Проте, поточна участь ВПО у прийнятті управлінських рішень з питань місцевого значення уможливорює вирішення їх особистих проблем та забезпечення їх прав і свобод органами місцевого самоврядування, а також можливе і без інтеграції в громаду.

ВПО можуть привертати увагу до своїх проблем та отримувати зворотній зв'язок від органів місцевого самоврядування через доступні і оперативні форми партисипативної демократії. Це – електронні петиції, консультації з громадськістю та громадські слухання, місцеві ініціативи, громадський медіа контроль, громадські експертизи, Інтернет-голосування і опитування, загальні збори громадян, публічні демонстрації і протести тощо.

Участь ВПО у локальній демократії через використання її партисипативних форм сприяє вирішенню органами місцевого самоврядування значущих для ВПО проблем, а також підвищенню ефективності діяльності органів місцевого самоврядування із забезпечення їх прав і свобод.

В свою чергу, проблеми забезпечення прав і свобод ВПО на місцевому рівні виникають через те, що місцеві політики та програми не орієнтовані на їх потреби та інтереси. Лише шляхом стабільного та постійного діалогу з ВПО можна забезпечити обізнаність органів місцевого самоврядування про специфічні потреби цієї категорії громадян. З метою створення умов для широкої безпосередньої та повноцінної участі ВПО у місцевому самоврядуванні важливо адаптувати впроваджені в громадах форми партисипаторної демократії до їх використання вимушеними переселенцями. Важливим є інформування ВПО про наявні форми участі у локальній демократії.

Позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення доступу ВПО до політичних прав не можуть бути скасовані у випадку конфлікту і вимушеного переміщення. Така позиція закріплена в низці міжнародних актів та резолюцій у сфері забезпечення політичних прав і свобод [169, с. 85]. Отож, окремо слід зупинитися і на участі ВПО у майбутніх місцевих виборах.

Відсоток, який складають ВПО від загальної кількості виборців, можливо припустити лише умовно. Доступність реалізації виборчих прав ВПО на місцевих виборах залежить від таких умови як: належне правове забезпечення; інформування ВПО про доступні можливості у сфері виборчого процесу, реалізації їх виборчих прав; організація виборчого процесу та механізму зміни виборчої адреси; доступ до судового та позасудового захисту порушених прав та інтересів ВПО у сфері виборчого процесу; інклюзивність виборчого процесу та його безпечність в умовах пандемії COVID-19 [246, с. 34]. Після нової хвилі масштабного внутрішнього вимушеного переміщення, така статистична інформація також відсутня. Але це не слід вважати нагальною проблемою, оскільки на період воєнного стану проведення виборів не допускається.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» 12.05.2015 р. в умовах воєнного стану забороняється проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування [320]. Проте, після припинення чи скасування дії режиму воєнного стану буде відновлено перебіг виборчого процесу та будуть призначені чергові вибори загальнодержавного та місцевого рівня. Отож, питання політичної участі ВПО на місцевому рівні актуалізується, а її реалізація суттєво ускладниться.

Протягом 2019 та 2020 рр. виборче законодавство було суттєво удосконалено у питаннях забезпечення реалізації громадянами своїх виборчих прав на місцевому рівні. Практичне підвищення доступу ВПО до виборчих прав на місцевих виборах забезпечене як через можливість безпосередньо звернутися до відділів ведення Державного реєстру виборців, так і завдяки можливості подати заяву в електронній формі на сайті Державного реєстру виборців або ж на сайті ЦВК з використанням цифрового електронного підпису. Саме останній спосіб звернення – дистанційна подача заяви засобами електронного кабінету виборця став більш популярним у 2020 р., що обумовлено організаційною зручністю, доступністю та безпечністю в контексті пандемії від COVID-19 [246]. Цей досвід вкрай важливий для прогнозування проблематики потенційної участі ВПО у місцевих виборах в післявоєнний період.

Досвід проведення місцевих виборів у 2020 р. довів, що попри важливість забезпечення доступу ВПО до місцевих виборів, ця процедура не повинна бути примітивною. Необхідно передбачати ризики та не допускати маніпулювань зі зміною виборчої адреси. Місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування важливо інформувати громадськості про доступність виборчих прав та про процедуру зміни виборчої адреси для ВПО. Перед проведенням виборів, необхідне комплексне опитування ВПО в регіонах з метою цілісної оцінки їх потенційного доступу до виборчих прав та визначення потреб у політичній сфері. [246]. Доступність виборчих прав ВПО залежить від якісної правової основи, завчасного і комплексного їх інформування, забезпечення доступного та

інклюзивного виборчого процесу, спрощення механізму зміни виборчої адреси тощо [169, с. 94]. Органи місцевого самоврядування безпосередньо можуть впливати на доступність реалізації виборчих прав ВПО через забезпечення їх інформаційної підтримки.

Отже, наявність політичного представництва ВПО в громаді гарантує, що їх законні інтереси та потреби не залишаться без уваги громади. Однак констатуємо на ефективності, дієвості та доцільності використання партисипативних форм локальної демократії в умовах воєнного стану.

В умовах воєнного стану та подолання наслідків воєнної агресії РФ актуалізується та загострюється питання професіоналізму та професіоналізації органів місцевого самоврядування, зокрема у питаннях забезпечення прав і свобод ВПО.

Закріплення успіхів децентралізації вимагає посилення спроможності українських громад, що дасть їм змогу утвердитись у системі публічного управління, на якому базуватися успішна повоєнна відбудова України. Передусім це стосується впровадження європейської адміністративно-управлінської моделі, відмова від рудиментів пострадянського авторитаризму та олігархії, заміна філософії соціального утримання та патерналістських настроїв на підприємницьку активність та індивідуальну ініціативу [197]. В цьому контексті професіоналізація місцевого самоврядування так само важлива, як і розвиток міжмуніципальної консолідації, співробітництва з державою та громадянським суспільством.

Метою професіоналізації служби в органах місцевого самоврядування є підвищення якості надання управлінських послуг; запровадження ключових принципів управління, кодексу етики та професіоналізму; впровадження сучасних кадрових технологій; забезпечення відповідного матеріально-фінансового забезпечення кадрової роботи [43]. В умовах воєнного стану важливим в подолання як загальних проблем місцевого самоврядування, такі і нових, пов'язаних із сучасними реаліями функціонування муніципальної влади.

Зокрема, важливе підвищення знань та формування досвіду вирішення поточних проблем застосування законодавства в умовах воєнного стану, посилення

відповідальності та мотивації муніципальних службовців, зміцнення їх морально-етичних і патріотичних переконань. Важливо забезпечити отримання спеціальних знань з питань у сфері підтримки ВПО та осіб, які постраждали від бойових дій безпосередньо в громаді.

Важливе подальше вирішення загальних проблем муніципальної служби. Так, необхідне створення правових передумов для підвищення престижності служби в органах місцевого самоврядування, урегулювання статусу службовця органу місцевого самоврядування, рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування виключно на основі заслуг, прозорого прийняття на службу до органів місцевого самоврядування, стимулювання кар'єрного зростання службовців органів місцевого самоврядування, деполітизації, нової моделі оплати праці, що мінімізує суб'єктивізм керівника, впровадження ефективного механізму запобігання корупції, підвищення рівня соціального та матеріального захисту службовців органів місцевого самоврядування [205]. Професіоналізація органів місцевого самоврядування хоч і спроможна вирішити низку нагальних проблем, але наразі не всі недоліки забезпечення прав і свобод ВПО залежать від професіоналізму посадових осіб місцевого рівня.

Українське суспільство вимагає від держави забезпечення громадянам соціальних гарантій, незалежно від їх статі, віку, національності, місця проживання. В умовах воєнного стану, Українська держава і громадянське суспільство мають вирішувати надзвичайно нагальні проблеми внутрішньо переміщених осіб, а органи місцевого самоврядування

До основних проблем реалізації повноважень та відповідальності органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних із ВПО і особами, які постраждали від конфлікту дослідники відносять наступні: органи місцевого самоврядування не реалізують свої можливості у сфері інтеграції ВПО у повному обсязі; фахівці недостатньо обізнані у можливостях органів місцевого самоврядування загалом, бракує ініціативи та розуміння мети інтеграції ВПО; домінує тенденція перекладання відповідальності за інтеграцію ВПО на державу (державні органи) та нерозуміння своєї відповідальності; ВПО сприймаються як додаткове навантаження

на вирішення якого, держава не надає фінансування, а не як перспектива для громади; проблематика реалізації проєктів та програм на користь ВПО зосереджується на браці фінансових ресурсів та неготовності вживати заходів, якщо держава не здійснюватиме дотації до місцевого бюджету; не застосовується індивідуальний підхід та майже не застосовуються позитивні дії з метою збалансування становища ВПО в громаді [242]. Але ці проблеми були обґрунтовані вченими до повномасштабного воєнного вторгнення РФ та нової хвилі вимушеного переміщення, отож слід констатувати на їх розширенні та трансформації.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. ВПО має право, зокрема, на створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання [294]. На сьогодні ВПО мають різні умови для забезпечення їх житлом. Так, одні переїжджають з районів проведення активних бойових дій, рятуючи своє життя та життя родини, і у яких в результаті воєнної агресії РФ втрачено усе майно і житло. Інші переміщуються з населених пунктів, де бойові дії не ведуться, але є потенційна загроза їх життю і здоров'ю, і у такої категорії ВПО власне постійне житло не втрачене. В залежності від цих умов у кожному конкретному випадку ВПО потребує різного житла (тимчасового короткострокового/тимчасового довгострокового чи постійного) і на різний строк [40]. Якщо виявлення житлових потреб ВПО органами місцевого самоврядування може здійснюватися при взятті на облік, то пошук і забезпечення для неї житла – це складна проблема, враховуючи, що інвентаризація житлового фонду, придатного для проживання ВПО, не проводилась і в довоєнний період.

Інфраструктура, що наявна у невеликих громадах, часто недостатня для повноцінного забезпечення потреб і вирішення проблем ВПО, в тому числі житлових. Органи місцевого самоврядування не можуть впливати на інтенсивність переміщення та вибір вимушено переміщеною особою громади для переміщення, тому навантаження на деякі громади непропорційне.

Збір та узагальнення потреб ВПО передбачає комплексний аналіз впливу їх проживання у громаді на соціально-економічні показники громади (навантаження на

відповідну соціальну, освітню, медичну, культурну та іншу інфраструктуру, залучення у місцевий розвиток тощо) [40]. Така аналітика проводиться, переважно, у великих міських громадах та обласних центрах, але важливою вона є саме для малих (сільських, селищних ОТГ), де вплив є відчутним. Володіння реальними висновками про вплив проживання ВПО у громаді дозволить гармонізувати різні напрями їх інтеграції.

Системною є проблема відсутності підтримки ВПО місцевими органами влади, які не розробляють програми для інтеграції ВПО та не передбачають у місцевих бюджетах фінансування їх соціальних потреб [98]. Ця проблема була актуальною до початку повномасштабного вторгнення, і залишається актуальною після нього.

Одним із ключових питань є вирішення проблем економічної інтеграції ВПО в приймаючій громаді та адаптація переміщеного бізнесу. Не всі приймаючі громади можуть забезпечити економічну інтеграцію ВПО через працевлаштування, а відсутність роботи для ВПО є чи не основною перешкодою для унормування та нормалізації їх життя. Для вирішення цієї проблеми важливою є розробка і прийняття програм місцевого економічного розвитку.

Соціальна адаптація на новому місці перебування, серед іншого, передбачає зміни в діяльності особистості та її соціальному оточенні. Набуття статусу «внутрішньо переміщеної особи» часто пов'язане зі зміною соціального статусу. На малозабезпечених осіб, які не можуть працевлаштуватися чи потребують допомоги від держави повинні бути зорієнтовані першочергові зусилля місцевого самоврядування. У зв'язку з переміщенням із територій, де відбувалися чи продовжуються бойові дії, більшість внутрішньо переміщених осіб втратили джерела для матеріального забезпечення та роботу, тому можна говорити про виникнення феномена раптової бідності та підвищення ризику кардинального зниження соціального статусу представників цієї групи [6, с. 24]. Часто громадяни переміщуються в екстремальних умовах без елементарних засобів для життя. Проблемою є те, що органи місцевого самоврядування не володіють достатнім рівнем фінансових, організаційних, кадрових ресурсів для врегулювання цієї проблеми.

Слід визнати, що діяльність органів місцевого самоврядування в умовах невизначеності не впливає на покращення їх ефективності, в тому числі щодо підтримки ВПО. Враховуючи те, що управлінські рішення, які приймають структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, мають базуватися на використанні всього обсягу інформації про поточну та планову діяльність, важливим у цьому разі може бути застосування, поряд з існуючими традиційними методами організаційного проектування (експертними, структуризації цілей, аналогій, організаційного моделювання) інструментарію моделювання технологічної зрілості організації, що застосовується у практиці організування діяльності бізнес-структур [110; 111, с. 50]. При цьому, рівень консолідації, мобілізації і зібраності, який демонструє українське місцеве самоврядування заслуговує високої оцінки.

Отже, пропонуємо виділяти такі проблеми органів місцевого самоврядування у забезпечення прав і свобод ВПО: 1) правові (відсутність належної і достатньої правової основи для вжиття заходів, локальних правових актів тощо); 2) організаційні та інституційні (брак повноважень, кваліфікації і досвіду співробітників, брак професійних кадрів, структурних підрозділів тощо); 3) ресурсні або матеріально-фінансові (брак інфраструктури, житлового фонду, фінансів тощо); 4) культурно-етичні (низька професійна культура та правосвідомість, відсутність мотивації, стереотипне чи упереджене ставлення до ВПО тощо).

Отже, на основі проведеного комплексного дослідження забезпечення прав і свобод ВПО органами місцевого самоврядування, можемо зробити наступні висновки:

1. Власні та делеговані повноваження органів місцевого самоврядування у різних сферах, які стосуються життєдіяльності громади та дозволяють впливати на становище ВПО. Спеціальні повноваження щодо сприяння реалізації прав і свобод ВПО закріплені у Законах України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. Органи місцевого самоврядування наділені спеціальними повноваженнями з питань

забезпечення прав і свобод ВПО, зокрема: з інформування; із забезпечення житлових потреб та земельних прав ВПО; із забезпечення та надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я; із забезпечення доступу ВПО до права на освіту; із забезпечення соціального захисту, опіки і піклування стосовно внутрішньо переміщених дітей та ін. Законодавче закріплення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод ВПО відбувається непослідовно, починаючи з 2014 р. Але закони, що їх закріплюють є переважно рамковими, тому підзаконні акти деталізують і сприяють органічній та послідовній реалізації повноважень муніципальної влади у цій сфері. Важливим підзаконним локальним нормативно-правових актом є місцева програма, що дозволяє органам місцевого самоврядування розвивати певну сферу життєдіяльності громади, в тому числі в інтересах ВПО.

2. Основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод, потреб та ВПО від функціоналу органів державної влади – це їх широка дискреція. Органи місцевого самоврядування забезпечені умовами для виявлення ініціативи та застосування нестандартних підходів, свободою вибору форм і засобів підтримки ВПО. Право органів місцевого самоврядування приймати на власний розсуд місцеві програми є одним із проявів їх дискреційних повноважень. Саме це право уможливорює реалізацію будь-яких ефективних і корисних ініціатив на підтримку ВПО. Дискреція органів місцевого самоврядування, в свою чергу, є обмеженою і завжди реалізується відповідно до закону – це один з принципів децентралізації влади.

3. Війна суттєво впливає і на подальше проведення реформи децентралізації влади в Україні – витісняючи низку другорядних питань, на перше місце виносить забезпечення безпеки та життєздатності громад в надзвичайних умовах. Реалізація повноважень у сфері підтримки ВПО та у сфері національного супротиву є і залишатимуться ключовими, наскрізними завданнями для громад, які не постраждали від бойових дій, на період воєнного стану та у повоєнний період.

4. Для нормалізації тимчасового перебування ВПО в громадах та потенційної їх інтеграції, органи місцевого самоврядування мають орієнтуватися на забезпечення

доступності адміністративних та соціальних послуг, а також на створення економічних, соціальних, побутових умов для перебування внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. До основних критеріїв включеності/інтегрованості ВПО в громаді відносимо: наявність стабільного житла та роботи; отримання освітніх та інших культурних послуг; отримання адміністративних, соціальних, медичних послуг; встановлені соціальні зв'язки; доступ до підтримки від органів місцевого самоврядування або місцевих суб'єктів надання необхідної допомоги; відсутність штучних перешкод у реалізації прав та основоположних свобод; доступ до інструментів місцевої демократії та ін. Для інтеграції ВПО важливо протидіяти стереотипам та випадкам дискримінації, які з'являються у тому числі через інформаційно-психологічні операції держави-агресора та поширені нею наративи.

5. Особлива, індивідуалізована увага муніципальної влади має бути зосереджена на таких категоріях осіб, як: 1) ВПО, які перемістились після 24.02.2022 р.; 2) ВПО, які переміщувались з 2014 р. до повномасштабного вторгнення; 3) ВПО, які зазнали повторного переміщення через подібні обставини; 4) особи які на законних підставах представляють/підключаються про ВПО. Підходи, що можуть бути застосовані органами місцевого самоврядування мають базуватися саме на специфіці правового статусу та практичного становища таких осіб. Заслужують особливої уваги і ті категорії осіб, на яких вимушене переміщення має прямий і не прямий вплив: 1) особи, які приймають у себе ВПО чи допомагають ВПО особисто; 2) волонтери, представники неурядових та благодійних організацій, які надають допомогу ВПО; 3) представники закладів, установ та організацій, які надають послуги та підтримку ВПО (заклади освіти, культури, медичні заклади, система безоплатної допомоги тощо); 4) представники приймаючої громади. Для таких осіб важливою є організаційна, інституційна, освітня, психологічна та інша нематеріальна підтримка.

6. Значний обсяг відповідальності та навантаження на об'єднані територіальні громади у сфері забезпечення прав і свобод ВПО має компенсуватись відповідними субвенціями з державного бюджету. В умовах воєнного стану та подолання

наслідків воєнної агресії РФ актуалізується та загострюється питання професіоналізму та професіоналізації органів місцевого самоврядування, зокрема у питаннях забезпечення прав і свобод ВПО. Важливе підвищення знань та формування досвіду вирішення поточних проблем застосування законодавства в умовах воєнного стану, посилення відповідальності та мотивації муніципальних службовців, зміцнення їх морально-етичних і патріотичних переконань. Важливо забезпечити отримання спеціальних знань з питань у сфері підтримки ВПО та осіб, які постраждали від бойових дій безпосередньо в громаді.

2.3 Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: структура та характеристика елементів

Розвиток інститутів громадянського суспільства в Україні є актуальним завданням як у сфері наукового та суспільного, так і у сфері професійного дискурсу. Розповсюдження технологій, правова інтеграція та ряд інших чинників впливають на динаміку сучасного соціально-політичного життя, наслідком чого є виникнення цілої групи інститутів, покликаних підвищувати ефективність комунікації держави та суспільства на основі постійно діючих організаційних форм співпраці державних структур та інститутів громадянського суспільства. Формування правової держави та громадянського суспільства в Україні відбувається у виключно складних та суперечливих умовах демократичного реформування та модернізації національної правової системи, посилення євроатлантичної інтеграції, що вимагає більш гнучких підходів до дослідження такого феномену як громадянське суспільство.

Основними показниками розвиненості громадянського суспільства є гарантоване забезпечення прав людини, рівень свободи, демократії, захищеності приватної власності, розвиток підприємницького сектора [391, с. 1]. На тлі зовнішніх викликів і появи в Україні чисельного прошарку внутрішньо переміщених осіб у громадянського суспільства з'явилася «додаткова» функція – забезпечення прав та інтересів ВПО у партнерстві із державою та міжнародними організаціями. Протягом 2014-2016 рр. роль конструктивної громадянської самоорганізації в

процесах допомоги постраждалому від збройного конфлікту населенню, створенні захищеного простору та інтеграції внутрішньо переміщених осіб до приймаючих територіальних громад у нових місцях переміщення стала визначальною [263 с. 55]. В умовах ускладнення форм взаємодії держави та громадянського суспільства, інтенсифікації міжнародних зв'язків у напрямку захисту прав ВПО, актуалізується і проблема визначення правових форм самоорганізації соціальних інститутів, структури та практики їх діяльності як об'єктивного підґрунтя для оцінки реальної ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав громадян зі статусом внутрішньо переміщених осіб.

Наявні світові дослідження останніх років у галузі права відображають кореляцію між діяльністю інститутів громадянського суспільства та правовим розвитком держави, формуванням позитивного міжнародного іміджу країни. Владні структури держави, безперечно, мають значні людські, економічні, організаційно-правові, природні, дипломатичні ресурси для вирішення нагальних завдань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. При цьому роль суб'єктів із просування інтересів ВПО, вирішення їх соціальних проблем, формування іміджу України на міжнародній арені як суб'єкта міжнародного права, що виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання із захисту прав людини, можуть брати на себе і інститути громадянського суспільства, виступаючи альтернативою діяльності держави та гарантом соціальної стабільності. Разом із тим, з точки зору створення міцної соціальної платформи та суспільної стабільності у питаннях забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, інститути громадянського суспільства володіють власними інструментами, які можуть кардинально відрізнитися від механізмів, що використовуються державою.

Громадянське суспільство як соціальний і правовий феномен утворювалося протягом усього розвитку суспільства та держави. Громадянське суспільство в сучасній Україні є невід'ємним елементом демократичного існування у внутрішній та міжнародній політиці. Як зауважує В. Кравчук, незважаючи на розмаїття думок і підходів до цього поняття, до його складових елементів, співвідношення з державою тощо, світова теорія громадянського суспільства в цілому сформувалася [190, с. 41].

Складена вченими сучасна теоретико-правова модель громадянського суспільства, що знайшла своє відображення у чисельних наукових працях та нормах національного права, спрямована на організацію усвідомленої взаємодії між особистістю, суспільством та державою. Проте в історичному вимірі ця модель схильна до змін у міру розвитку суспільних відносин, філософських та правових знань. Сьогодні спектр проблем формування громадянського суспільства в Україні може бути зведений до трьох концептуальних показників:

- системно-правового – показник, який відбиває процес закріплення прав і свобод людини у законодавстві, утвердження базових цінностей громадянського суспільства у правовій системі;

- структурно-інституційного – показник, що відображає реальний стан інституціоналізації елементів громадянського суспільства;

- ціннісно-культурного – показник, що відображає зв'язки між системними цінностями ідеї громадянського суспільства в правовому та культурному просторі та їх проєкційною моделлю, що отримує закріплення у правосвідомості громадян.

Громадянське суспільство – одне із найважливіших понять сучасної юриспруденції, в межах якої досліджуються процеси виникнення, розвитку та функціонування суспільства, форми його взаємодії із органами публічної влади, громадськими організаціями та окремими особами, вектори розвитку громадянського суспільства та інститутів. У механізмі взаємодії громадян з державою інститути громадянського суспільства в демократичних країнах є важливими суб'єктами забезпечення прав і свобод людини, тому розвиток цього процесу завжди має наукову та законодавчу перспективу. У питаннях забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні інститути громадянського суспільства постають одним з трьох фундаментальних елементів сучасної політико-правової системи: держави як форми представництва громадських інтересів, громадянського суспільства (його незалежних інститутів) та прав громадян зі статусом внутрішньо переміщених осіб.

Розвиток громадянського суспільства, під яким розуміється функціонування та взаємодія організацій різного призначення, між якими складається система

соціальних відносин поза державою відповідно до громадянських ініціатив, веде до корінної зміни способу життя людей, даючи їм можливість виявляти соціальну та громадянську активність. Призначення громадянського суспільства полягає у тому, щоб активізувати та реалізувати ініціативи громадян, дати можливість застосувати гарантовані конституцією владні повноваження, спільно захистити свої права і свободи. В процесі розбудови правової держави питання якісного забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є важливим показником реальних змін, тому захист інтересів ВПО пов'язано із розвитком самостійних, стійких, таких, що користуються підтримкою широких верств населення, інститутів громадянського суспільства. У ході реформ, що проводяться в останні десятиліття, спрямованих на демократичне оновлення та модернізацію країни, створено усі необхідні умови для їх ефективного функціонування.

Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема громадські об'єднання та фонди, неприбуткові (некомерційні) організації утворюють основу громадянського суспільства, визначають його зміст. У науковій думці та законодавчих положеннях інститути громадянського суспільства покликані сприяти зростанню національної правосвідомості громадян, їхньої політичної і правової культури, прагненню реалізувати свій потенціал, самим будувати своє майбутнє. Однак в своїй діяльності стосовно забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інститути громадянського суспільства не ставлять перед собою високі цілі – їх першочергове завдання полягає у захисті базових прав ВПО, допомозі у вирішенні нагальних соціально-економічних питань, проблем асиміляції на новому місці, політичної інтеграції з метою доступу до місцевих ресурсів. Як зазначають О. Панькова і О. Касперович, у певному сенсі йдеться про зміну місії громадянського суспільства відносно ВПО – необхідним є перехід від ситуативного реагування на гострі проблеми, пов'язані з виживанням ВПО у критичній ситуації, до систематичної комплексної діяльності, спрямованої на повноцінну та гармонійну інтеграцію ВПО у приймаючі територіальні громади на довгостроковій та постійній основі [263, с. 58; 15]. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод

внутрішньо переміщених осіб повинні демонструвати реальні результати із забезпечення законних інтересів ВПО, які на сьогодні складають одну із самих незахищених верств населення та є предметом особливої уваги з боку держави та міжнародних організацій. Інститути громадянського суспільства разом із ВПО мають виробляти цілі та досягати їх – або безпосередньо спільними зусиллями, або у діалозі з державою, іншими громадськими структурами, бізнесом. Людина є найвищою цінністю, тому вся діяльність таких організацій має бути спрямована на захист прав внутрішньо переміщених осіб, розвиток їхніх ініціатив, надання різного виду допомоги.

Розглядаючи інститути громадянського суспільства з точки зору забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як правової категорії, доречно відзначити, що у науковому просторі питання інституціоналізації громадянського суспільства не є популярним предметом дослідження учених-правознавців. Переважно предмет даних досліджень перебуває у веденні таких галузевих наук як політологія, економіка, соціологія тощо. З посиленням соціального фактору щодо ВПО, євроатлантичної інтеграції, ці питання у вітчизняному науковому дискурсі та на рівні законодавчих ініціатив актуалізуються та потребують більшої уваги. Постійна співпраця між владою та інститутами громадянського суспільства на всіх рівнях упровадження європейської інтеграційної політики є передумовою успішного досягнення стратегічних цілей нашої країни [174, с. 22]. Сьогодні громадянське суспільство продовжує перебувати актуальним об'єктом досліджень соціальних наук, міжнародних неурядових організацій, волонтерства у всьому світі, але проблематика забезпечення громадянським суспільством прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на професійному науковому рівні потребує більшої уваги, про що свідчить і незначна кількість праць на цю тему, зокрема з теорії права.

Аналіз наявних наукових підходів дозволяє констатувати, що розуміння інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у системі правових наук не можна вважати однозначним. Інститути громадянського суспільства діють у різноманітних площинах свого буття – політичного, культурного, економічного, соціального. У

широкому розумінні елементами громадянського суспільства виступають: 1) первинні самоврядні угруповання людей, сформовані добровільно (сім'я, клуби за інтересами, різні асоціації, господарські корпорації тощо); 2) господарська й приватна частина життєдіяльності людей, їх традиції та звичаї 3) сукупність недержавних суспільних відносин; 4) сфера самоврядних організацій індивідів [159, с. 187]. До основних елементів громадянського суспільства можна віднести і форми власності, ідеологічне різноманіття та свободу інформації, свободу праці та підприємництва, непорушність прав людини, місцеве самоврядування, правову владу. Саму структуру суспільного устрою можна уявити як велику конструкцію, що складається з блоків – держава, суспільство, бізнес тощо, де одним із таких блоків і буде громадянське суспільство. При цьому слід зазначити, що кожен з цих блоків є самостійними та водночас взаємопов'язаними секторами, які залучають у свої взаємозв'язки інші правові явища. Виходячи з цих міркувань, наукове дослідження інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має відбуватися комплексно, із застосування широкого спектру методів, притаманних для пізнання явищ з різних галузей правової науки.

Вирішення питання про правові властивості інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб залежить насамперед від того, що ми розуміємо під громадянським суспільством взагалі. Так, С. Соляр об'єднує погляди на природу громадянського суспільства за наступними підходами: 1) широкий підхід, згідно з яким громадянське суспільство розглядають як етап розвитку суспільства в цілому, що включає в себе державу як один зі структурних елементів; 2) підхід, згідно якого громадянське суспільство визначають через протиставлення державі, причому воно охоплює усю сферу позадержавних відносин; 3) підхід, за яким основними сферами суспільного життя виступає публічна сфера (сфера реалізації загальносуспільного інтересу, а тому – сфера діяльності публічної влади), економічна сфера (де реалізуються суто економічні інтереси і розвиток якої стає можливим як за наявності громадянського суспільства, так і за його відсутності чи слабкості), сімейна сфера і, нарешті,

громадська сфера, – сфера вільної комунікації членів суспільства, спрямована на реалізацію певного спільного інтересу, громадських свобод; 4) підхід, за яким громадянське суспільство розглядається не тільки як сфера відносин, що існує в межах національної держави, а й як глобальніша сфера, так звана сфера глобального громадянського суспільства; 5) підхід, згідно якого громадянське суспільство становлять різноманітні форми комунікації членів суспільства з метою реалізації певних спільних інтересів – громадських, економічних, політичних та ін. [179; 362, с. 15].

В Національній стратегії державної політики розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 рр. громадянське суспільство розглядається як сфера суспільної діяльності громадян, що об'єднуються з метою прийняття спільних рішень, а також захисту прав, інтересів, досягнення спільного блага, у тому числі у взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, бізнесом та політичними інституціями [188; 252]. В енциклопедіях і словниках громадянське суспільство тлумачиться як суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права [410, с. 143]; асоціація вільних громадян, що взаємодіють між собою виключно на ґрунті власних інтересів, правових норм та спільно погоджених чи вироблених регуляторів (компроміс тощо) [364].

Більш широко і різнобічно поняття «громадянське суспільство» визначається на науково-дослідному рівні. Так, В. Московець розглядає громадянське суспільство як історичний тип в процесі розвитку людського суспільства; це сфера самовиявлення й реалізації потреб, інтересів вільних індивідів через систему відносин (національних, економічних, соціальних, релігійних, духовних, культурних) [233, с. 38]. Громадянське суспільство, за думкою В. Корнієнко, – це сукупність громадян, їх вільних об'єднань, асоціацій, що пов'язані суспільними відносинами, які характеризуються високим рівнем політичної культури та суспільної свідомості, перебуваючи за межами регулювання державою, проте гарантуються та охороняються нею, це суспільство, для якого властиве самоврядування вільних індивідів і добровільно створених ними організацій [163, с. 4; 179]. Під

громадянським суспільством М. Орзіх розуміє, по-перше, асоціацію людей, де кожна людина вільна, має невідчужувані права, рівноправна з іншими членами асоціації, самостійна при виборі громадянського стану; по-друге, це позадержавні (у формі громадських об'єднань) асоціації людей за соціальною, релігійною, етнічною та іншою належністю, політичними, професійними, економічними та іншими інтересами; по-третє, це реалізація на зазначених засадах суспільних (позадержавних) відносин, які розвиваються та функціонують на самоврядних засадах, а також шляхом самостійного виявлення інтересів і волі окремих індивідів та їх асоціацій, що діють у вільному (вільному від державно-правового впливу) просторі суспільства [261, с. 67-68].

В. Корнієнко зауважує на тому, що більшість існуючих наразі підходів до визначення громадянського суспільства, не дивлячись на певні розбіжності між ними, мають загальний недолік: у них суспільство, яке підлягає аналізу, пов'язується з певними інститутами держави або їх сукупністю. Автор розглядає громадянське суспільство як сукупність неполітичних відносин (національних, економічних, релігійних, духовно-моральних та ін.), галузь спонтанного самовиявлення інтересів та волі вільних індивідів і їх асоціацій [163, с. 211]. Наведемо ще одне із визначень, яке корелюється з цією позицією: громадянське суспільство – це «позитивна, конструктивна соціальна сила, співвідносна і порівняна з державою, здатна обмежувати її у сутнісних проявах своєю самостійністю» [359, с. 214; 393, с. 197]. Водночас ми дотримуємося більш розповсюдженого у наукових колах «інституціонального» підходу до визначення громадянського суспільства.

У наявній науковій літературі існують також інші визначення поняття «громадянське суспільство». Цю проблематику в свій час під різним кутом зору досліджували В. Авер'янов, В. Андрейцев, В. Бабкін, О. Батанов, Є. Головаха, М. Козюбра, А. Колодій, В. Кравченко, В. Кравчук, М. Михальченко, Л. Наливайко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, С. Тимченко, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко, В. Шаповал та багато інших авторів. Однак велика кількість робіт на цю тему не є гарантуванням ефективного

функціонування інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та являє переважно наукову цінність як теоретичні знання з приводу конкретного соціально-правового явища. Більш вірним підходом в цьому плані буде визначення різних методологічних установок, які так чи інакше співвідносяться між собою, для того, щоб окреслити законодавчі перспективи впровадження елементів громадянського суспільства у практичну сферу. З цього приводу формується і більш комплексне уявлення про інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав ВПО.

При визначенні різних методологічних установок щодо громадянського суспільства та його інститутів як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб слід використовувати підхід, що передбачає поєднання принципів та особливостей теоретичного та історико-правового аналізу. Історико-правовий аналіз відображає динаміку у становленні інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, тоді як теоретичний аналіз більш консервативний, він передбачає визначення відповідних понять і категорій. Можливий також і аксіологічний підхід, відповідно до якого інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб виступають індикатором позитивного стану суспільства, яке поділяє загальносвітові та європейські цінності, в основі яких перебуває людина, її права і свободи.

Згідно одного з визначень, громадянське суспільство – це самоорганізована і саморегульована, автономна сфера суспільного життя, в якій функціонують добровільні некомерційні недержавні об'єднання, що діють у межах законодавства і втілюють цінності свободи і солідарності [53, с. 6]. Водночас, на думку О. Лотюк, яку ми розділяємо, громадянське суспільство – це утворення, яке не може повністю бути саморегульованим. Завжди виникає потреба у правовому регулюванні [206, с. 39]. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, виступаючи теоретико-правовою категорією, безумовно, мають свій законодавчий вираз. Правові засади державної політики сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства закладені у Конституції

України, законах України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про громадські об'єднання», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про професійних творчих працівників та їх творчі спілки», «Про органи самоорганізації населення» «Про свободу совісті та релігійні організації» тощо. На рівні чинного національного законодавства України С. Соляр виділяє три групи актів, що врегульовують діяльність інститутів громадянського суспільства: 1) акти, якими встановлюються загальні засади діяльності як політичних, так і неполітичних (прибуткових, так і неприбуткових) формалізованих інституцій громадянського суспільства; 2) акти, якими врегульовується діяльність формалізованих неполітичних інституцій громадянського суспільства. Вони, у власну чергу, поділяються на: а) ті, що врегульовують діяльність неприбуткових неполітичних інституцій (відмінною рисою норм, що врегульовують діяльність названих інститутів є їх публічно-правовий характер; саме цим правове регулювання в цій сфері відрізняється від регулювання в інших сферах громадянського суспільства, де переважають приватно-правові відносини); б) акти, якими регулюється діяльність формалізованих прибуткових інституцій громадянського суспільства; 3) акти, за допомогою яких регулюється діяльність політичних формалізованих інституцій громадянського суспільства [362, с. 12].

Якісне забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інститутами громадянського суспільства напряму залежить від вчасного та правильного застосування норм міжнародних угод, зокрема Загальної декларації з прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні, Конвенції про статус біженців, Керівних принципів з питань переміщення осіб всередині країни, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших актів. На сьогоднішній день Україна є членом практично всіх міжнародних організацій, які проголосили права людини як найвищу цінність; протягом останніх років в країні створено національну систему захисту прав людини, яка значною мірою відповідає світовим стандартам. Однак недостатньо високий рівень забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, що об'єктивно демонструє держава, стало одним із маркерів, що позначили багато

проблем у правовому регулюванні цього процесу. Проведений аналіз нормативно-правових актів щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інститутами громадянського суспільства звертає увагу на необхідність більш широкого застосування міжнародних актів в цій сфері та модернізації національного законодавства, що регулює питання взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою у питаннях захисту прав людини.

Дослідження *структурних особливостей* інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб постає не менш важливим завданням. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є елементом структури громадянського суспільства, у зв'язку із чим доцільно звернутися до самого поняття «структура». Структура – це взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова; устрій, організація чого-небудь [357], а система громадянського суспільства – це сукупність елементів, що його становлять і взаємозв'язок між ними. Проблема визначення системи громадянського суспільства актуальна у зв'язку із необхідністю виявлення механізму функціонування окремих його суб'єктів, які діють у напрямку забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Значення і складність цього питання полягає в тому, що на даний момент відсутня єдина законодавча та науково-дослідницька позиція щодо того, що відноситься до системи громадянського суспільства, і яким чином вони пов'язані між собою. У дослідницькій літературі можна виділити три основні підходи до структурування (систематизації) громадянського суспільства: інституційний, системний та комплексний.

В інституціональному розрізі громадянське суспільство становить собою мережу незалежних добровільних об'єднань громадян, метою діяльності котрих є вираження різноманітних інтересів, прав, сприяння самовираженню громадян, їх колективній участі у прийнятті та здійсненні рішень. Одночасно створені інститути визначають і встановлюють рівень відносин громадян із державою [192, с. 62]. На відміну від юридичних інститутів, які є сукупністю встановлених законом норм і правил поведінки відповідних суб'єктів, соціальні інститути – це форми існування

соціальних спільнот, що створюються з метою організації та управління процесами спільної життєдіяльності людей в різних сферах. У науковій літературі переважно виділяють чотири основні групи соціальних інститутів: соціальні інститути сфер матеріального та духовного виробництва, політичної та побутової сфер.

Перевагою інституційного підходу слід визнати те, що він дозволяє виділити окремі інститути громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, описати кількісно-якісні показники конкретної допомоги особам, які мають відповідний статус. Однак цього явно недостатньо для комплексного аналізу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО. Запропоновані представниками інституційного аналізу схеми будови соціального інституту не відображають його структури і дуже часто являють собою довільний набір елементів.

Також разом із інституційним підходом значного поширення набув системний підхід до структуризації громадянського суспільства. Слід зазначити, що найчастіше саме поняття «структура» використовується як синонім «система». Структуризація громадянського суспільства має всі ознаки системності: подільність, складність, наявність взаємозв'язків, наявність мети функціонування. Громадянське суспільство складається з різноманітних систем та підсистем, що утворюють структуру суспільства. Принаймні можна виділити п'ять основних систем у структурі громадянського суспільства: соціальна, економічна, політична, духовно-культурна, інформаційна. Соціальна система охоплює сукупність спільностей людей, що об'єктивно сформувалися, і взаємовідносин між ними. Економічна система є сукупністю економічних інститутів та правовідносин, що виникають та функціонують у сфері власності, виробництва, споживання та ін. Політичну систему становлять політичні партії, об'єднання та ін. Духовно-культурна система репрезентується через об'єднання людей та їх відносин, з іншою частиною суспільства, представниками держави з питань освіти, культури, релігії тощо. Основою інформаційної системи виступає інформація та взаємовідносини між людьми щодо неї. Однак і цей підхід теж не можна визнати досконалим, оскільки системність не дозволяє виявити основні якості громадян, такі як самодіяльність,

ініціатива, свобода, співробітництво, солідарність тощо, а в процесі забезпечення прав і свобод ВПО ці показники також мають вагоме значення.

Також існує комплексний підхід, відповідно до якого в системі громадянського суспільства виділяється політична, економічна, соціальна, духовно-культурна та правова підсистеми. Аналізуючи вищевикладене, ми можемо зробити висновок, що при дослідженні структури громадянського суспільства кожен з цих підходів має свої плюси і мінуси, але так як структура схильна до видозміни в залежності від рівня свого розвитку, від цілей і завдань, що стоять перед суспільством, від відносин, що складаються всередині, то для того, щоб оцінити поточний стан інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідний аналіз кількісно-якісних параметрів, що є найважливішим показником ефективності їх діяльності у цьому напрямі.

Система інституцій громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у структурі громадянського суспільства достатньо широкий та корелюється із усталеними моделями. Так, в енциклопедичних словниках до інститутів громадянського суспільства переважно відносять політичні партії, котрі не представлено у владі, громадські рухи, благодійні, релігійні, громадські, молодіжні та дитячі організації, творчі та професійні спілки, об'єднання роботодавців, недержавні ЗМІ [114, с. 282]. У законодавстві України відсутнє чітке визначення поняття «інститут громадянського суспільства», як і переліку таких інститутів. Однак аналіз деяких законів, указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України [289; 292; 296; 303; 314; 321; 322] дає змогу окреслити основні види інститутів громадянського суспільства, що стали об'єктом правового регулювання: громадські об'єднання; благодійні організації; організації роботодавців; професійні та творчі спілки; релігійні організації; саморегулюючі організації та організації, що здійснюють професійне самоврядування; органи самоорганізації населення; недержавні ЗМІ; інші непідприємницькі товариства та установи, що функціонують у відповідності з чинним законодавством.

Набагато комплексніше це питання розробляється на рівні наукових досліджень, хоча потрібно зауважити, що дослідницькі праці є лише теоретичним поглядом і не можуть виходити за межі установлених законодавцем форм громадянського суспільства. Так, В. Московець до структурних елементів громадянського суспільства відносить організації (політичні партії, асоціації, громадські об'єднання) та різні об'єднання (професійні, конфесійні, творчі, спортивні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя та є своєрідним регулятором свободи людини [233, с. 38]. До числа невід'ємних складових громадянського суспільства В. Кравчук відносить органи самоврядування, соціальні, культурні, релігійні та етнічні організації, студентські братства, любительські клуби, тобто різноманітні недержавні громадські об'єднання, котрі в той чи інший спосіб сприяють розвитку громадянської самосвідомості та залученню громадян до суспільного життя [190., с. 41-42]. Громадянське суспільство, зазвичай, охоплює широкий спектр сфер діяльності, акторів та інституційних форм з різними рівнями формалізації, такі як зареєстровані благодійні організації, місцеві громадські групи, неурядові організації розвитку, жіночі організації, професійні асоціації, профспілки, групи взаємодопомоги, соціальні рухи, бізнес-асоціації, коаліції та адвокаційні групи [253, с. 248]. Інститутами громадянського суспільства, які можуть бути носіями чи суб'єктами владних відносин, виступають: 1) добровільні громадські організації, громадські рухи, неурядові організації, політичні партії на початкових стадіях діяльності, доки вони ще не залучені до механізмів здійснення влади; 2) громадська думка як соціальний інститут; незалежні ЗМІ, які виражають та обслуговують громадські інтереси та потреби, визначають та пропонують громадську думку; 3) вибори та референдуми, якщо вони виступають засобом виявлення та формування громадської думки, захищають групові інтереси; 4) залежні від громадськості елементи правоохоронної та судової системи (народні загони правопорядку, суди присяжних та ін.); 5) розподільчо-регулятивні інституції сучасної держави загального добробуту [94, с. 25-26].

Як можна помітити, кількість інститутів громадянського суспільства та їх види у науковій думці обмежені лише певними суб'єктивними критеріями, які

формуються деякими авторами виходячи з їх уявлення про зміст громадянського суспільства. Так, спірним є, наразі, питання можливості віднесення органів місцевого самоврядування до інститутів громадянського суспільства. Найбільш прийнятно розглядати як інститут громадянського суспільства не органи місцевого самоврядування, а територіальну громаду, тобто сукупність громадян, які проживають на певній території. Віднесення партій до інститутів громадянського суспільства теж виглядає дискусійною позицією. В деяких сталих міркуваннях про зміст громадянського суспільства, до нього має бути віднесено все те, що не має політичного характеру. Проте з такою точкою зору важко погодитись, оскільки громадські об'єднання та організації за певних умов також можуть бути політизовані. Дискусійним залишається і питання віднесення до інститутів громадянського суспільства структур, які діють під егідою держави та під її безпосереднім контролем, таких як Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Уповноважений ВРУ з прав людини, бізнес-омбудсмен.

Спираючись на зазначене, можемо надати власне визначення *інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб*: це добровільні, саморегульовані об'єднання громадян у певні групи, співтовариства, спілки, організації, що створюються і діють відповідно до чинного законодавства, не залежать від держави, але тісно взаємодіють з нею з метою забезпечення громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб, реалізації ініціатив, що виходять від ВПО та їх осередків. З метою повного дослідження інститутів громадянського суспільств як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також основних напрямів державно-правового механізму їх формування та функціонування, інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод ВПО можна класифікувати на такі *види*:

1) інститути громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої юридичної допомоги ВПО – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат;

2) інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав ВПО – політичні партії;

3) інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав ВПО – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, заклади освіти, інститути місцевого самоврядування (громади), а також релігійні організації;

4) інститути громадянського суспільства, що захищають права ВПО, які відносяться до спеціальних категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо).

В процесі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб інститути громадянського суспільства реалізують *правозахисну функцію громадянського суспільства*, яку О. Косілова визначає як окремий напрям діяльності інститутів громадянського суспільства; використання правових, інформаційних, фінансових ресурсів інститутів громадянського суспільства для надання кваліфікованої юридичної допомоги фізичним та юридичним особам (без можливості прямого примусового покарання чи застосування штрафних санкцій до суб'єкта правопорушення інститутами громадянського суспільства) [173, с. 11]. Тому у структурі громадянського суспільства інститути, які професійно займаються захистом прав людини, є вкрай важливими суб'єктами. Як реакція інститутів громадянського суспільства на необхідність захищати права внутрішньо переміщених осіб, в Україні з 2014 р. з'являються приватні ініціативи в цьому напрямку з боку правознавців-практиків. Так, юристи Чернігівського громадського комітету захисту прав людини в останні роки безкоштовно надають повний спектр юридичної підтримки для внутрішньо переміщених осіб в Чернігівській та Сумській областях в межах проекту «Захист прав, зниження ризиків та посилення гуманітарної допомоги ВПО та населенню, постраждалим внаслідок конфлікту в Україні» [74]. Основними напрямками такої допомоги є встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території, оскарження відмови Пенсійний фонд України у

призначенні пенсії на пільгових умовах за віком, розірвання шлюбу з особою, що мешкає на непідконтрольній Україні території, тощо.

Розвиток нашої країни як європейської, демократичної, правової держави неможливо уявити без функціонування незалежних громадських об'єднань. Як підкреслює О. Мороз, за останнє десятиліття в Україні спостерігається значна активізація громадських об'єднань у процесі суспільного і державного реформування. Вони сприяють вирішенню важливих завдань і функцій держави, беруть участь у відпрацюванні, моніторингу та формулюванні суспільної думки про механізми і напрями реалізації державної політики у різних сферах: молодіжній, соціальній, культурній, екологічній, освітній, охорони здоров'я, організації дозвілля тощо [232, с. 3]. Не слід забувати і про таку важливу функцію як захист прав людини, адже права людини складають базовий фундамент феномену громадських об'єднань [67, с. 3]. Серед видів інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО громадські об'єднання є одними із визначальних інститутів, насамперед, у соціально-економічній та культурній сферах.

Наразі в Україні функціонує велика кількість різноманітних об'єднань громадян, зазвичай усі вони охоплюються загальною дефініцією «громадські організації та об'єднання». Класифікація громадських об'єднань та організацій досить складна через їхнє різноманіття. У відповідності із Законом України «Про громадські об'єднання», останні за організаційно-правовою формою утворюються як громадська організація або громадська спілка (ст. 1) [292]. Водночас дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини за участі: 1) політичних партій; 2) релігійних організацій; 3) непідприємницьких товариств, які утворюються актами органів державної влади або інших державних органів, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування; 4) асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань; 5) саморегульованих організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування; 6) непідприємницьких товариств (що не є громадськими об'єднаннями), створених на підставі інших законів (ст. 2) [292]. Громадські організації, відповідно до законодавства, повинні бути зареєстровані, мати фіксоване членство, керівні органи, які обираються на зборах, статут,

практикувати організаційно-правові форми некомерційних організацій. Громадські спілки – це громадське об'єднання, засновниками якого виступають юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) – юридичні особи приватного права, а також фізичні особи [292]. Законодавством допускаються і інші форми об'єднань, наприклад, громадські рухи, які або не мають фіксованого членства, або складаються з колективних членів – інших громадських об'єднань та (або) організацій, які нерідко доповнюються індивідуальними членами (лідерами), якими можуть бути відомі громадські та державні діячі. Громадські рухи можуть мати статут, керівні органи, які зазвичай складаються з лідерів і призначених на паритетних засадах представників колективних членів.

Як інститут громадянського суспільства із захисту прав внутрішньо переміщених осіб громадські об'єднання є формою забезпечення балансу публічних, корпоративно-групових, приватних та інших інтересів ВПО на основі динамічної взаємодії з владними інститутами. Роль держави у цьому процесі зводиться до функції незалежного та незацікавленого арбітра, покликаного слідкувати за дотриманням норм чинного законодавства, забезпечувати рівний доступ громадських об'єднань до процесів вироблення політики та фіксувати у своїх рішеннях досягнутий баланс інтересів, що дозволяє громадським об'єднанням стати гарантом забезпечення, реалізації та захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Важливість ролі громадських об'єднань у процесі захисту прав внутрішньо переміщених осіб вимірюється і через кількісні показники. Наприклад, протягом 2020 р. територіальними органами Міністерства юстиції України зареєстровано 4285 громадських об'єднань, проведено державну реєстрацію змін до відомостей щодо 3672 громадських об'єднань та зареєстровано 14 всеукраїнських громадських організацій [364]. Внутрішньо переміщені особи для забезпечення захисту власних прав та інтересів можуть як заснувати громадську організацію, так і приєднатись до вже функціонуючих організацій. Так, відповідно до реєстру громадських об'єднань, з початку проведення АТО/ООС на Сході України на контрольованих владою територіях Донецькій області було започатковано кілька громадських організацій, які, як слідує з їх назв, займаються здебільшого питаннями захисту переселенців.

Це, наприклад, громадські організації «Об'єднання переселенців Донбасу» (м. Маріуполь), «Захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб «Право на життя» (м. Слов'янськ), «Союз переселенців «Промінь надії» (сmt. Ярова Лиманського району), «Об'єднання переселенців «Спільна справа» [336] та ін.

Варто зазначити, що в науковій літературі [173, с. 13] громадські правозахисні об'єднання небезпідставно вважаються основним суб'єктом реалізації правозахисних функцій громадянського суспільства. Як вірно зауважує з цього приводу Ю. Разметаєва, права людини є підставою утворення і дії деяких інститутів громадянського суспільства [335, с. 312], однак для громадських організацій та об'єднань притаманна універсальна проблема, яка відбивається і на якості забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – багато з цих організацій існує лише «на папері», а інтереси соціальних груп та їх захист часто лише декларуються у програмах та гаслах або ж для ідеологічного впливу на свідомість людей, або ж для задоволення власних амбіцій окремих лідерів.

Також до системи інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можна відносити і політичні партії. Їхня мета – через вибори потрапити до органів державної влади та набути можливостей щодо безпосереднього впливу на прийняття важливих для держави рішень. Лише у 2020 р. Міністерством юстиції України проведено державну реєстрацію 16 політичних партій (станом на 01 січня 2021 р. зареєстровано 365 політичних партій, що є одним із найвищих показників у Європі) та проведено державну реєстрацію змін до відомостей щодо 228 політичних партій [346]. Водночас представництво внутрішньо переміщених осіб у політичних партіях залишається на низькому рівні, і у динаміці забезпечення прав і свобод ВПО політичними інститутами з точки зору підвищення якості цього процесу дана проблематика має стати окремим питанням, що підлягає вирішенню шляхом застосування широкого спектру правових засобів.

У механізмі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб важливим напрямком є діяльність інститутів громадянського суспільства, що захищають права внутрішньо переміщених осіб, які відносяться до спеціальних

категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо). Дійсно, для окремих ВПО існує проблема «подвійної соціальної вразливості» – окрім офіційно наданого статусу, деякі з них належать до груп населення, які за міжнародним і національним правом потребують додаткового захисту із застосуванням спеціальних правових засобів та інструментів. Так, В. Мельник, досліджуючи процес становлення недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю через призму діяльності інститутів громадянського суспільства, пов'язує це з такими факторами: 1) відсутність єдиної концепції розвитку недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю; 2) застарілість та неефективність законодавства про соціальний захист, яке надає переваги державному соціальному захисту; 3) відсутність механізмів адаптації міжнародних соціальних стандартів; 4) відсутність належної мотивації інститутів громадянського суспільства; 5) відсутність партнерства та підтримки у взаєминах держави та інститутів громадянського суспільства; 6) недосконалість, застарілість та неефективність системи соціальних прав осіб з інвалідністю; 7) низький рівень державних соціальних стандартів та гарантій; 8) відсутність єдиного реєстру осіб з інвалідністю, який би враховував нозологічні, медико-реабілітаційні, соціальні та інші адаптаційні чинники; 9) відсутність державного нагляду та контролю [217 с. 66]. Ці та інші фактори актуальні у питаннях якісного забезпечення громадянських, соціальних та інших прав жінок, дітей, людей з інвалідністю, людей похилого віку зі статусом внутрішньо переміщених осіб.

На тлі різноманітних теоретичних конструкцій щодо функціонування інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб проблемним питанням залишається удосконалення їх діяльності в цьому напрямку. Більш точне уявлення про характер інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО дає їх практична діяльність, але і вона буває суперечливою, особливо на тлі багатьох проблемних ситуацій, з якими стикаються інститути громадянського суспільства на шляху реалізації їхніх стратегій та ініціатив. Сутність громадської організації (об'єднання) визначається тим, як насправді вона вирішує конкретні питання, що

зачіпають життєві інтереси різних соціальних верств та груп, зокрема внутрішньо переміщених осіб. Назва, програма, чисельний та соціальний склад, персональний лідерів, інші параметри та характеристики інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є лише додатковими критеріями щодо сутності цих утворень.

Вважаємо, що головним критерієм дієвості та ефективності забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інститутами громадянського суспільства є мотивація представників цих інститутів та їх взаємодія з державою. Як зауважує С. Ковальчук, проблема взаємодії громадянського суспільства й органів публічної влади є однією з найголовніших, від чого залежить політична і правова стабільність демократичного режиму в країні [151, с. 16]. Механізми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства науковці розглядають у декількох аспектах [95, с. 46]: по-перше, громадянське суспільство розглядається як загальний елемент людського суспільства, який домінує над державою. Інший напрямок розглядає безпосередньо взаємодію і висуває концепції переважаючої ролі держави, рівного партнерства, пасивної ролі громадянського суспільства. Наступний підхід – це відведення громадянському суспільству ролі посередника між державою та особою. З четвертої точки зору, громадянське суспільство – елемент суспільної структури, що за своїм значенням займає таке ж місце як і держава. З позицій ще однієї точки зору, держава має тимчасовий характер. Утвердження постулату про швидке відмирання функцій держави з поступовою заміною її суспільним самоврядуванням призвело б до знищення громадянського суспільства [265, с. 56]. З юридичної точки зору, громадянське суспільство – є необхідною передумовою формування правової держави [206, с. 38].

Отже, *взаємодія інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою* являє собою правовий механізм, сукупність нормативних засад (принципів) забезпечення прав ВПО, а також нормативно-правових засобів та загально-соціальних умов реалізації різних форм взаємовідносин держави та інститутів громадянського суспільства, за допомогою яких здійснюється правове регулювання зазначених взаємовідносин,

основною метою яких є ефективне забезпечення гарантованих законами України і міжнародними угодами прав ВПО. Взаємодія інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО із державою відбувається за встановленими формами, до яких відносять:

1. Участь інститутів громадянського суспільства в нормотворчій діяльності держави, що забезпечується участю у розробленні та обговоренні проектів регулятивних актів.

2. Участь інституцій громадянського суспільства у правозастосовній діяльності держави, що забезпечується шляхом громадського контролю та передачі повноважень державних органів повністю або частково.

3. Участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній діяльності держави, що забезпечується через:

- реалізацію права складати протоколи про адміністративні правопорушення;
- участь інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ стосовно забезпечення охорони громадського порядку;
- реалізацію права вживати спільно з працівниками правоохоронних органів заходів, спрямованих на припинення адміністративних правопорушень і злочинів;
- участь інститутів громадянського суспільства з органами ДПСУ в охороні державного кордону [73; 188]. Під концепцією взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою слід розуміти засновану на національному законодавстві та державній соціально-економічній і правовій політиці систему державних гарантій та механізмів діяльності органів державної влади, спрямованих на реалізацію наступних концептуальних завдань: ефективне забезпечення гарантованих міжнародними угодами і Конституцією України прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; розвиток підприємницької та іншої не забороненої законом економічної діяльності за участі ВПО, підвищення соціальних стандартів життя; створення сприятливого законодавчого режиму для реєстрації громадських об'єднань, діяльність яких спрямована на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; розробка та реалізація державою програм фінансової, методичної

та організаційно-правової підтримки інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО; забезпечення участі інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у правовій реформі, антикорупційній діяльності, експертизі проєктів законодавчих актів.

Окрім форм взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО із державою, ми можемо виділити наступні *моделі* такої взаємодії.

Модель державної підтримки. Ця модель заснована на фінансуванні діяльності неприбуткових (некомерційних) організацій, громадських об'єднань та соціально значущих проєктів та суспільно корисних програм у напрямку забезпечення прав і свобод ВПО за заявками у формі державних грантів або заявок на отримання субсидії. В Україні НПО розглядаються державою як рівноправні партнери, суб'єкти правовідносин, які можуть бути конкурентоспроможними як з державними установами, так і комерційним сектором. Дана модель ґрунтується на наступних нормативно-правових актах: Цивільний кодекс України, Податковий Кодекс України, Закони України «Про освіту», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та ін. При цьому нормативно-правова база у цій сфері постійно оновлюється, враховуючи сучасні соціально-економічної та політичної умови і вимоги.

Модель відкритих діалогових майданчиків. Зазвичай майданчиками взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО із державою виступають відкриті форуми за участю рівноправних партнерів – співробітників НПО, експертів-викладачів освітніх організацій, державних і місцевих службовців, політиків, громадських працівників. Подібні форуми стають і об'єктами уваги органів місцевого самоврядування, органів виконавчої влади на місцях. На ефективність роботи подібних діалогових майданчиків впливають: наявність експертного потенціалу для участі в діалогових майданчиках, професійна «зрілість» НПО; відкритість влади та готовність йти на контакт із представниками

громадського сектору, готовність виявляти, бачити та цінувати експертний потенціал НПО регіону; готовність НПО йти на контакт із владою. Ця модель пов'язана і із застосуванням сучасних комунікативних технологій. Діяльність інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб об'єктивно відбувається у глобальному інформатизованому суспільстві за нових умов його розвитку. При глобальній інформатизації на перший план виходять інформаційно-телекомунікаційні технології, засоби інформації, різні інформаційні майданчики у мережі Інтернет. Вони виступають інструментом донесення власної позиції до конкретних органів державної влади, сприяють формуванню суспільної думки щодо необхідності підтримки внутрішніх переселенців, якісного захисту їх прав і свобод.

Модель взаємодії у вигляді інклюзивно-ресурсних центрів. Ця модель зорієнтована на забезпечення прав дітей зі статусом ВПО. Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ) – установа, створена для забезпечення реалізації прав дітей у віці від 2 до 18 років з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, у т. ч. в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, а також інших навчальних закладах, що забезпечують здобуття загальної середньої освіти. За станом на травень 2020 р. в Україні працювало 627 інклюзивно-ресурсних центрів. Такі центри є у всіх областях України (за виключенням тимчасово окупованих територій), тож діти, що мають особливі освітні потреби та їх батьки можуть отримати потрібні послуги за місцем проживання [131]. Для підвищення якості забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інститутами громадянського суспільства в Україні доцільно впроваджувати ресурсні центри для інших груп ВПО. Ресурсні центри відносяться до інфраструктурних організацій, що спеціалізуються на правовому, фінансовому забезпеченні неприбуткових (некомерційних) організацій, досліджують та прогнозують соціально-економічний розвиток, сприяють удосконаленню взаємин між державою та суспільством на партнерських засадах. До ресурсних центрів, наприклад, можна відносити державні та місцеві установи, центри інновацій у соціальній сфері, волонтерські центри, корпоративні центри тощо. Впровадження ресурсних центрів стане додатковим

фактором підвищення якості захисту прав ВПО на місцях, в конкретних територіальних громадах з високою концентрацією розміщення громадян зі статусом ВПО.

За результатами проведеного дослідження інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можна зробити наступні висновки.

1. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інститутами громадянського суспільства в сучасному науковому і політичному дискурсі є однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем. Без становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб неможливо розраховувати на виведення країни з кризи та швидку інтеграцію до європейських спільнот на паритетних основах. Розвинена система інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб забезпечує баланс інтересів у суспільстві, вони стають найважливішим інструментом соціального контролю над роботою органів державної влади, які опікуються захистом прав ВПО. Діяльність інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має правовий характер та ґрунтується на принципах добровільності, паритетності, гласності, самоврядування та законності.

2. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це добровільні, саморегульовані об'єднання громадян у певні групи, співтовариства, спілки, організації, що створюються і діють відповідно до чинного законодавства, не залежать від держави, але тісно взаємодіють з нею з метою забезпечення громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб, реалізації ініціатив, що виходять від ВПО та їх осередків. З метою повного дослідження інститутів громадянського суспільств як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також основних напрямів державно-правового механізму їх формування та функціонування, інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод ВПО можна класифікувати на такі види: інститути

громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої юридичної допомоги ВПО – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат; інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав ВПО – політичні партії; інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав ВПО – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, заклади освіти, інститути місцевого самоврядування (громади), а також релігійні організації; інститути громадянського суспільства, що захищають права ВПО, які відносяться до спеціальних категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо).

3. До проблем функціонування інститутів громадянського суспільства під час воєнного стану можемо віднести наступні: *в інформаційно-комунікаційній сфері* – відсутність відповідей на запити з боку органів публічної влади, обмежений доступ до електронних баз даних з публічною інформацією; *у сфері використання інструментів громадської участі* – відсутність компенсаторних механізмів помилок при реалізації проєкту «Бюджет участі», обмежена можливість застосування інструментів е-демократії; *у сфері взаємодії з органами місцевого самоврядування* – формальний характер звітів голів органів місцевого самоврядування; відсутність ефективної взаємодії волонтерських організацій з органами місцевого самоврядування тощо.

2.4 Зарубіжний досвід функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Переміщені особи стають одним із найбільших викликів сучасного світу, а проблема вийшла за рамки локальної й додалася до переліку глобальних проблем людства [115, с. 96]. Внутрішні переміщення відбуваються через різні причини: війну, окупацію територій, масові порушення прав людини, стихійні лиха, проєкти оновлення великих міст, а також екологічні катаклізми. Внутрішні переміщення, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не є новими темами у

світовій історії, але для України ці явища набули практичних форм після здійснення акту агресії з боку Росії та, як наслідок, різкого збільшення кількості вимушених переселенців. Якщо Чорнобильська катастрофа 1986 року супроводжувалася переміщенням понад 162 000 осіб із заражених територій [361], то після анексії Криму, окупації частини Сходу у 2014 р. та повномасштабної агресії у 2022 р. сьогодні в Україні тільки офіційно зареєстровано майже 5 млн внутрішньо переміщених осіб.

У зарубіжній правовій науці проблематика, пов'язана із внутрішнім переміщенням, давно трансформувалася в актуальний предмет досліджень багатьох авторів. Так, в дисертації Б. Грайні здійснюється юридичний аналіз зв'язку між захистом ВПО та міжнародним правом щодо біженців. У цьому відношенні авторка обговорює п'ять ключових викликів: по-перше, проблема звернення уваги міжнародної спільноти до становища ВПО; по-друге, проблема розробки належної основи для захисту ВПО; по-третє, проблема забезпечення того, щоб внутрішній захист не тлумачився як заміна притулку; по-четверте, проблема визначення зв'язку між додатковим захистом і внутрішнім переміщенням; і, по-п'яте, проблема забезпечення того, щоб захист ВПО в міжвідомчому контексті не викликав застосування ст. 1D Конвенції про біженців, роблячи Конвенцію незастосовною до тих, хто отримує такий захист [26]. Д. Баєрс досліджує роль національної держави у захисті та підтримці внутрішньо переміщених осіб, звертаючи увагу на те, що внутрішньо переміщені особи стикаються і продовжують стикатися з серйозними труднощами щодо основних прав людини, тому національні уряди та міжнародне співтовариство повинні вжити відповідних заходів для надання допомоги та підтримки тим, хто був вимушено переміщений [3]. В дисертації Г. Кардона-Фокс систематично та глобально розглядаються моделі зобов'язань і дотримання режиму внутрішньо переміщених осіб, та визначаються сили, які спонукають держави їх дотримуватися. У цій роботі проглядається постановка двох головних питань: 1) коли і чому країни добровільно обмежують свій суверенітет, запроваджуючи Керівні принципи ООН у внутрішньому законодавстві, і 2) чи країни, які запровадили Керівні принципи ООН у законі, насправді їх дотримуються [4]. Існує

низка й інших публікацій на тему внутрішнього переміщення, частина з цих праць використовувалася і при дослідженні зарубіжного досвіду функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

З проведеного аналізу наукових досліджень з питань функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в зарубіжній науці стає очевидним, що переважна кількість робіт присвячена вирішенню загальних проблем ВПО в африканських, азіатських, південноамериканських країнах, де внутрішнє переміщення давно стоїть на порядку денному національних урядів та міжнародних організацій. Однак є група дослідників, які фокусують свою увагу на більш вузькій проблематиці. Наприклад, М. Сегін в своїй роботі розглядає стратегії подолання проблем серед внутрішньо переміщених жінок у Грузії. Авторкою робиться цікавий висновок про те, що початкові втрати внаслідок конфлікту та переміщення можуть призвести до подальших втрат, що розгортаються з часом, роблячи внутрішньо переміщених осіб потенційно вразливими до наслідків конфлікту через роки після офіційного припинення бойових дій [32]. Загалом, проглядається незначна кількість досліджень з питань внутрішнього переміщення представників європейської наукової школи, що може пояснюватися рідким розповсюдженням в країнах Європи, на відміну від міграції, такого явища, як внутрішнє переміщення.

Одним із стратегічних питань при дослідженні проблематики забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб зарубіжними авторами є співвідношення національного та міжнародного компоненту (права, механізмів, ресурсу тощо). Таку закономірність можна проілюструвати на прикладі характерної в цьому відношенні статті М. Сільська, де розглядається явище внутрішнього переміщення з точки зору існуючої правової бази та тих заходів, які мають гарантувати захист внутрішньо переміщеного населення в усьому світі. Маючи на увазі цю мету, стаття починається з оцінки ролі міжнародного права та намагання з'ясувати які правові норми застосовуються для захисту внутрішньо переміщених осіб. Аналізуються питання відповідальності за захист внутрішньо переміщених

осіб, тобто чи це лежить на державі походження через її національне законодавство, чи радше на міжнародному співтоваристві. Підсумовуючи та визначаючи наявні прогалини в чинному законодавстві, у статті робиться слушний висновок про те, що внутрішньо переміщені особи мають стати об'єктами особливої системи правового захисту [33]. Цей текст є частиною сучасної інтернаціональної наукової дискусії з приводу внутрішнього переміщення, спрямованої на зміцнення захисту внутрішньо переміщених осіб та поширенню знань про цю вразливу групу людей. К. Брун було навіть створено науковий посібник із внутрішнього переміщення [2], метою якого є вступ до деяких основних дебатів щодо внутрішнього переміщення. Авторка систематизувала відомі на той час наукові дослідження з цієї проблеми за такими напрямками, як визначення дефініції «внутрішньо переміщена особа», динаміка внутрішнього переміщення у світі, робота із ВПО, рішення щодо внутрішнього переміщення, погляди основних акторів на внутрішнє переміщення, тощо.

На тлі зростання у світі кількості внутрішньо переміщених осіб та ускладнень, що супроводжують процес захисту їх прав, деякі автори піднімають більш складні питання, наприклад питання меж втручання в державний суверенітет або відповідальності національних урядів. Спроба поєднати гуманітарне втручання з боку міжнародних організацій та державний суверенітет часто викликає певні дискусії і викликає непорозуміння з боку національних урядів. Питання безпеки та прав людини, зокрема захисту прав ВПО, розглядаються в перспективі принципу невторчання, кодифікованого в міжнародному праві та практиці поточного міжнародного порядку. Питання, про які йдеться, є делікатними та різноманітними, включаючи політичні, правові, стратегічні, моральні та оперативні міркування. Так, А. Насір досліджує концепцію «Відповідальність за захист», яка дає зрозуміти, чи можна вважати втручання міжнародної спільноти в процес захисту прав ВПО захистом жертв переслідувань, заявляючи, що військове втручання має оцінюватися відповідно до конкретних критеріїв і здійснюватися лише за обмежених обставин. У своїй дисертації авторка розглядає зв'язок між концепцією відповідальності за захист і внутрішньо переміщеними особами, посилаючись на гуманітарне втручання, етику, міжнародне право, права людини, внутрішнє переміщення.

Дослідження ставить під сумнів уявлення про те, що існує лише кілька обмежених теоретичних пояснень міжнародних відносин, демонструючи, що норми також можуть виникати з практики та поточних реалій. У ньому стверджується, що відповідальність за захист застосовна до ситуацій внутрішнього переміщення, і що відбувся процес нормативного розвитку відповідальності за захист, який вплинув на поточний стан міжнародних відносин [24]. В Україні така проблематика корелюється із теоретико-правовими питаннями імплементації норм міжнародних угод в національне право, які слід вирішувати коректно через законодавчі процедури.

Після початку агресії РФ відносно України, і, як наслідок, сплеску внутрішнього переміщення по країні багатьох співвітчизників, в українській науці з'являється низка наукових праць, присвячених цій проблемі. Починаючи з 2014 р. розробляються комплексні дослідження проблемних питань із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представників адміністративного, конституційного, цивільного права, а також загальної теорії права. Питання ВПО, визначення їх статусу та механізмів захисту окремих прав, досліджували Н. Ісаєва, О. Фесенко, К. Крохмальова, І. Басова, Є. Соловійов, В. Михайловський та багато інших авторів. Безпосередньо намагання дослідити досвід зарубіжних країн щодо функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб простежується в роботах І. Алімової, Т. Веретенко, О. Нестеренко, М. Кобець, О. Малиновської та інших авторів. Незважаючи на вагомий внесок дослідників, у вітчизняній правовій науці не накопичено достатньо досвіду для вирішення таких проблемних для України питань, як визначення збалансованої політики внутрішнього переміщення, здійснення міжвідомчої координації між державним та приватним сектором, впровадження програмного підходу до вирішення проблем якісного захисту окремих прав ВПО, взаємодія органів публічної влади з неурядовими та міжнародними організаціями. Крім того, при виробленні відповідних норм та інституційних механізмів щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб не в достатній мірі враховується загальноприйнятий на міжнародному рівні підхід, відповідно до якого українська

ситуація із ВПО не відокремлюється від регіональних процесів вирішення проблемних питань вимушеної міграції. Вкрай бракує досліджень зарубіжної практики функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в країнах Європи, врахування цього досвіду при визначенні правової політики подолання проблем внутрішнього переміщення, підвищення рівня захисту прав ВПО органами публічної влади в Україні.

Функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в широкому розумінні являє собою практику захисту ВПО із залученням міжнародного компоненту та національних ресурсів. Досвід зарубіжних країн свідчить, що для розв'язання проблем ВПО є необхідними: спеціальна законодавча база, адміністративні органи з її виконання, координація зусиль різних відомств, а також належне фінансування з державного бюджету. Враховуючи обмеженість ресурсів в умовах конфлікту, значну допомогу можуть надати міжнародні організації, співпраця з якими повинна займати належне місце в рамках політики захисту ВПО [210]. Діяльність із захисту прав ВПО має багато складових, але стає очевидним, що врегулювання національними урядами проблем, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, неможливо уявити як автономний процес, незалежний від міжнародних відносин. Чисельні міжнародні акти універсального та регіонального значення створюють правову основу для діяльності органів публічної влади та громадських організацій в частині забезпечення прав ВПО. В цьому аспекті мова йде про певну «національну модель захисту прав внутрішньо переміщених осіб», яка має три основні елементи: об'єкт, правова база та інституційний (організаційний) механізм захисту ВПО. Таке моделювання при організації процесу врегулювання внутрішнього переміщення стимулюється нормотворчістю на міжнародному рівні. Так, Типове законодавство про імплементацію Протоколу про захист та допомогу внутрішньо переміщеним особам визначає приблизну модель діяльності національних урядів в цьому напрямку, запроваджуючи такі її складові частини, як «Комітет» (означає Комітет із захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам), «Гуманітарний персонал», «Міністр» (означає міністра, який відповідає за внутрішньо переміщених осіб), «Приватний сектор», «Вищий

державний службовець», «Громадянське суспільство» (означає національні та міжнародні неурядові організації) [20, с. 16-17]. Окрім цього, Типове законодавство про імплементацію Протоколу про захист та допомогу внутрішньо переміщеним особам вимагає визначити та встановити процедури та канали взаємодії та співпраці між Урядовими міністерствами, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців та Об'єднаних Націй, а також національними та міжнародними неурядовими організаціями з метою підвищення ефективності захисту та допомоги, що надається внутрішньо переміщеним особам [20, с. 16-17]. Основним посилом в згаданій нормі Протоколу є кооперація державного і приватного сектору при забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Міжнародний протекторат в питаннях допомоги внутрішнім переселенцям цілком виправданий, оскільки важке становище ВПО створює виклик гуманітарного, політичного та правового аспектів, який також впливає на міжнародні міграційні стратегії держав і міжнародних організацій. У Порядку денному сталого розвитку ООН на період до 2030 року, який спрямований на зміцнення спільного зобов'язання щодо загального миру та безпеки, зазначено, що внутрішнє переміщення є одним із величезних викликів для сталого розвитку в нашому сучасному світі [36]. Внутрішнє переміщення може становити загрозу міжнародному миру та безпеці, як це було визнано Радою безпеки ООН [37]. Рада безпеки ООН також підтверджує, що ВПО відіграють важливу роль у підтримці та зміцненні міжнародного миру та безпеки, і вони повинні бути важливим компонентом будь-якої комплексної стратегії вирішення конфлікту та розбудови миру [37]. У деяких випадках ступінь витіснення може бути настільки високим, що можна говорити про переміщення цілих суспільств. Коли країна потрапляє в безлад переміщення, це також впливає на сусідні країни, а насильство та нестабільність часто поширюються на цілі регіони [7, с. 109.]. Таким чином, зазначає Н. Дірікіль, ці обставини вимагають міжнародної реакції не лише через гуманітарні проблеми та проблеми з правами людини, але й через колективну зацікавленість у регіональній стабільності, а також глобальному мирі та безпеці [8].

Практика захисту прав внутрішньо переміщених осіб національними урядами завжди пов'язана із імплементацією міжнародних договорів в цій сфері. Основна частина нормотворчої діяльності побудована навколо Керівних принципів внутрішнього переміщення, вперше представлених у 1998 р. Керівні принципи надають комплексний набір довгострокових рішень для ВПО, цей документ має широку практику імплементації в регіональне та національне законодавство. На цьому тлі функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, вирішення проблем, пов'язаних з ВПО, є наслідком розробки і впровадження політики щодо внутрішнього переміщення. Національні органи влади мають бути готові реагувати на внутрішні потреби переміщених осіб, для цього у держави є необхідний ресурс. В інших випадках, які, на жаль, непоодинокі, національні органи влади або пасивно реагують на потреби переміщених осіб, або навіть перешкоджають міжнародним зусиллям з вирішення цих питань. Тобто мова йде про загальну проблему, яку можна сформулювати наступним чином: при достатній нормативній базі з питань ВПО дуже часто спостерігається низький рівень реалізації цих норм, небажання створити злагоджену модель функціонування усіх зацікавлених суб'єктів, спрямувати зусилля на пошук додаткових ресурсів.

Кожен військовий конфлікт супроводжується появою внутрішніх переселенців та гуманітарними кризами, пов'язаними із внутрішнім переміщенням. Для вирішення проблем забезпечення прав ВПО різними країнами розробляється комплекс адаптованих під конкретну ситуацію інструментів. Стратегічним фактором якісного забезпечення потреб ВПО у довготерміновій перспективі в цьому контексті слід вважати *вироблення державної політики*. Плани дій, стратегії та політика розробляються з метою більш конкретного врахування ситуації внутрішнього переміщення шляхом розподілу ролей і обов'язків між різними державними органами, а також визначення порядку дій для вирішення конкретних викликів у національній системі реагування. При виробленні політик чи рекомендацій потрібно розуміти не лише логіку процесу переміщення та його причини, а й більш широкий контекст, ті соціальні трансформації, що воно принесе

[5]. Національна політика або план дій щодо внутрішнього переміщення може бути доповненням до закону про ВПО шляхом визначення національних і місцевих інституційних обов'язків щодо реагування на внутрішнє переміщення, вказуючи на ролі та обов'язки різних державних відомств, а також визначаючи механізм для координації між ними.

Розвинуті країни світу завжди застосовують комплексний підхід до вирішення проблем такого рівня. Так, в США врегулювання внутрішнього переміщення вважається важливим «національним питанням», а урядова діяльність в цій сфері будується на основі політики та програм, що складаються з таких основних елементів: надійна законодавча основа для дій, діяльність комітетів Конгресу з питань внутрішнього переміщення, створення галузевих директив, фінансові та кадрові ресурси [16, с. 2-3] тощо. Аналізуючи орієнтовану на права парадигму захисту вимушено переміщених осіб, яка має реалізовуватися адміністрацією США, Е. Массіміно та О. Шмітт акцентують увагу на необхідності створення надійного, гнучкого, проактивного плану, який працює для всіх і захищає права, і має ґрунтуватися на таких принципах: 1) починати з центру, щоб усунути першопричини переміщення; 2) випереджати потік, щоб передбачити переміщення та підготуватися до нього; 3) подавати приклад для стимулювання глобального розподілу відповідальності та 4) орієнтація на глобальну співпрацю для зміцнення міжнародної системи [19]. Зважаючи на досвід США у виробленні стратегій з врегулювання внутрішнього переміщення, українському уряду слід враховувати основні компоненти північноамериканської політики щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

На відміну від США та інших країн, які постійно відчують тиск внутрішнього переміщення, для країн європейської частини континенту ця тематика є порівняно новою. Після початку формування Європейських співтовариств у середині минулого століття, країни Європи мало стикалися з проблемами внутрішнього переміщення. Відсутність у законодавствах окремих європейських країн норм, спрямованих на врегулювання питань забезпечення прав ВПО, обумовлено тим, що ці країни не відчували динаміки внутрішнього переміщення через такі обставини, як збройні

конфлікти чи окупація. Адже в таких державах, як, наприклад, Грузія чи Хорватія, відповідні законодавчі акти, присвячені правовому статусу ВПО, були розроблені й прийняті безпосередньо після виникнення на їх території фактів збройної агресії, тимчасової окупації, воєнних дій тощо [403, с. 103]. Слід вказати і на таку закономірність: більшість європейських країн, які постраждали від переміщення, є суспільствами зі спільною історією, однаковими рівнями розвитку, подібними етнічними конфліктами, але у них можна спостерігати різні результати, пов'язані із забезпеченням прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є національною відповідальністю країн, які взяли на себе відповідні зобов'язання та мають відповідати стандартам захисту прав людини. При цьому дії національних органів влади мають бути достатньо гнучкими, щоб оперативно вирішувати нагальні потреби переміщених осіб, а також адаптованими до конкретної ситуації переміщення в їхній країні. Основна увага під час гуманітарної кризи, пов'язаної із внутрішнім переміщенням, як правило, сфокусована на надання притулку, їжі, питної води, охороні здоров'я, освіті, санітарних умовах, задоволенні нагальних потреб ВПО. Як показує досвід більшості країн світу, які у свій час стикалися із проблемою внутрішнього переміщення, багато сьогоденних ситуацій переміщення є тривалими процесами, які можуть протікати протягом п'яти, десяти чи навіть двадцяти років. Це вимагає спланованого і системного підходу до пошуку довготривалих рішень для переміщених осіб. Такий національний інструмент, як вироблення довгострокових планів із підтримки ВПО міг би бути частиною загальної політики регулювання внутрішнього переміщення, яка, у свою чергу, має орієнтуватися на міжнародні стандарти та практику «досвідчених» у цьому відношенні країн.

Як показує досвід країн сучасного світу щодо вирішення правових і організаційних питань, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, існує певна градація підходів для оптимізації цих процесів. Н. Шрепфер виділяє *два типи процесів*, характерних для країн, розташованих в певних регіонах світу, із вироблення національних політик щодо внутрішнього переміщення. По-перше,

урядовий (або міністерський) процес, який розробляє національний інструмент відповідно до національного законодавства та процедур, передбачених для розробки і прийняття національних законів, політики, стратегій або планів (Судан, Філіппіни тощо). По-друге, існують консультативні процеси, що характеризуються високим ступенем консультацій з відповідними національними, регіональними та міжнародними акторами (міжнародна спільнота, національне громадянське суспільство та представники переміщених громад) [31]. Особливості національного права, необхідність використання універсальних та регіональних інструментів у питаннях врегулювання проблем, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, та інші обставини дають змогу говорити про те, що ці два підходи можуть застосовуватися одночасно, головним завжди має бути якісне забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб.

Регулювання внутрішнього переміщення в Європі характеризується наявністю спеціальних норм на рівні Ради Європи та інших організацій регіону, а також тими механізмами захисту прав і свобод ВПО, які, з одного боку, відповідають європейським стандартам захисту прав людини, а з іншого – адаптовані під конкретну ситуацію. Водночас, Комітет міністрів Ради Європи у своїй Рекомендації щодо ВПО 2006 р. звертає увагу на відсутність на рівні Європейського Союзу та загалом на міжнародному рівні жодного обов'язкового документа, що визначав би права ВПО [341]. Однак, як і у випадку із міжнародним універсальним аспектом, регіональна європейська нормотворчість та практики національних урядів так чи інакше співвідносяться із положеннями Керівних принципів ООН, реалізація котрих виробила необхідний досвід поводження з цією категорією осіб. Країни, які є членами Ради Європи, як правило, фокусують свої зусилля на двох компонентах: правовому та організаційному. І. Алімова, вивчаючи досвід країн-членів Ради Європи (Молдови, Грузії, Сербії, Азербайджану та ін.) у забезпечення прав і свобод ВПО, звертає увагу на такі основні напрямки: 1) забезпечення житлом; 2) відновлення чи забезпечення зайнятості; 3) виплата матеріальної допомоги; 4) соціальне забезпечення; 5) інституційне забезпечення; 6) створення умов для повернення до попередніх місць проживання [41, с. 59-60]. Як можна

пересвідчитись, зазначені напрями мають універсальний зміст для країн з різних регіонів, які стикаються із проблемою внутрішнього переміщення.

Згідно з оцінками ПАРЄ, на початку 2014 р. приблизно від 2,5 до 2,8 мільйона європейців були внутрішньо переміщеними особами в 11 із 47 держав-членів РЄ, серед яких Вірменія, Азербайджан, Боснія та Герцеговина, Хорватія, Кіпр, Грузія, Молдова, Сербія, Туреччина [35] та інші країни. Беззаперечним для країн-членів РЄ залишається створення відповідного національного законодавства для врегулювання процесу забезпечення основних прав внутрішньо переміщених осіб. Існує розповсюджена (вже загадана нами) практика прийняття відповідних політик і стратегій щодо врегулювання проблем, пов'язаних із внутрішнім переміщенням. Наприклад, в Грузії Державна стратегія щодо внутрішньо переміщених осіб, прийнята у 2007 р. як додатковий інструмент до існуючого національного Закону про ВПО [17], закликає до перегляду існуючого законодавства для виявлення та усунення перешкод для інтеграції ВПО; призначає Міністерство у справах біженців та розміщення як провідний координаційний орган щодо інших державних установ, міжнародних донорів, громадянського суспільства та ВПО; закликає до ухвалення плану дій для забезпечення належних ресурсів для реалізації стратегії, розподілу функцій між залученими, визначення пріоритетів діяльності та визначення показників для моніторингу.

Характерним є створення спеціальних державних органів, які опікуються питаннями захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, в Сербії існує Комісаріат з питань біженців та міграції [34]. В Грузії у 1996 р. було створено Міністерство у справах біженців та розселення, яке включає два основні відомства: Департамент з питань вимушених переселенців та Департамент міграції, розселення та біженців [230]. 23.02.2006 р. було створено спеціальну урядову комісію, в обов'язки якої увійшла підготовка пропозицій з метою розробки державної стратегії та політики для внутрішньо переміщених осіб, а також організація та координація реалізації. Міністерство з питань внутрішньо переміщених осіб, розселення та біженців з окупованих територій було визначено провідною державною установою, яка наділена відповідною відповідальністю та координуючими функціями [20]. У

профільному грузинському законі в розділі «Гарантії реалізації прав ВПО» зазначається, що Міністерство разом з іншими державними органами організує вирішення питань розміщення, реінтеграції, соціальних та інших питань ВПО. <...> Міністерство, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування захищають права ВПО в межах своєї компетенції [17].

Позитивним слід вважати досвід роботи із вимушеними переселенцями уряду республіки Молдова. Важливим кроком у розв'язанні проблем вимушених переселенців в цій країні стало створення Республіканської комісії з координації дій щодо матеріального забезпечення біженців, а згодом у 2011 р. – Урядову комісію з реінтеграції країни [78, с. 214]. Органом, відповідальним за реалізацію політики реінтеграції країни, є Бюро з реінтеграції Державної канцелярії, яке підпорядковується заступнику віце-прем'єр-міністра. Основне завдання Бюро полягає у сприянні державній політики у сфері територіальної, політичної, економічної, соціальної реінтеграції Республіки Молдова; у проведенні консультацій та переговорів щодо врегулювання придністровського конфлікту, у розвитку законодавчої бази та наданні необхідної допомоги заступнику прем'єр-міністра, відповідального за реінтеграційну політику держави [11, с. 13].

В Азербайджані, країні, якій теж у свій час довелося вирішувати проблеми, пов'язані із внутрішнім переміщенням, у 1992 р. прийнято Закон «Про статус біженців та вимушених переселенців». Реалізацію політики щодо внутрішніх переміщених осіб займається Державний комітет Азербайджанської Республіки у справах біженців та вимушених переселенців. Комітет розглядає питання надання житла, сприяння працевлаштуванню та створенню необхідних умов покращення життєдіяльності вимушених переселенців [99]. Крім цього, для врегулювання проблеми ВПО в Азербайджані засновано Соціальний фонд захисту вимушених переселенців, основними завданнями якого стало створення необхідних умов для працевлаштування ВПО та зайняття підприємницькою діяльністю шляхом встановлення квот в державних установах та організаціях, створення нових робочих місць [403, с. 104]. Уряду Азербайджану вдалося досягти значних успіхів у покращенні становища ВПО, що забезпечувалося економічним зростанням,

доходами від продажу нафти тощо [99]. Очевидно, що високі економічні показники є вагомим фактором, що впливає на якість забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

На Кіпрі для вирішення проблем, пов'язаних із компенсацією внутрішньо переміщеним особам, була створена Компенсаційна комісія нерухомої власності шляхом введення Закону для компенсації, обміну та реституції нерухомого майна. Це було реакцією на звернення грецьких кіпріотів до Європейського суду з прав людини проти Туреччини. У цих справах грецькі кіпрські заявники стверджували, що Туреччина порушила їхнє право на повагу до приватного і сімейного життя відповідно до ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, тому що вони були змушені покинути свої будинки і майно на Півночі у результаті військової інтервенції в 1974 р. і втратили право на використання і володіння цим майном через те, що вони не змогли отримати доступ до належної їм власності в результаті поділу острова [122, с. 11]. У березні 2010 р. ЄСПЛ виніс рішення у справі Демопулос проти Туреччини, в якому визнав Компенсаційну комісію нерухомої власності (ККН) ефективним претензійним органом щодо кіпрської нерухомості [122, с. 12]. Загалом, ситуація із Кіпром та скарги до ЄСПЛ громадян цієї країни дає підстави вважати звернення до міжнародних судів одним із інструментів у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Більш детально практику ЄСПЛ щодо порушень прав ВПО, передбачених Європейською конвенцією, викладено в опрацьованому довіднику за авторством К. Параскева [264].

Корисним для України є досвід роботи із внутрішньо переміщеними особами Хорватії – разом із Кіпром, це країна ЄС, яка безпосередньо зіткнулася з таким явищем, як внутрішнє переміщення. Хорватія з усіх країн ЄС є єдиною країною, яка розробила і прийняла окремий закон, присвячений ВПО. Починаючи з 1990 р. Хорватія активно вирішує гуманітарні питання забезпечення ВПО, однак, як зазначає Й. Естерайгер, окрім гуманітарного виміру, звертається увага на правовий, статусний, організаційний, матеріально-фінансовий, психологічний, внутрішньополітичний, зовнішньополітичний та безпековий вимір цієї проблеми [9,

с. 15]. В Законі Хорватії про статус вигнанців і біженців 1993 р. детально прописано інституційний та пов'язаний із ним організаційний аспект забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, згідно зі ст. 5 Закону, рішення про визнання або скасування статусу вигнанців приймає регіональне управління у справах вигнанців, відповідальне за муніципалітет, місто Загреб чи місто, на території якого знаходиться вигнанець. Регіональне управління може передати повноваження <...> уповноваженому центру соціальної роботи за згодою Міністерства праці та соціального захисту населення. Управління у справах вигнанців і біженців при Уряді Республіки Хорватія приймає рішення про визнання статусу біженця на підставі документів, які підтверджують, що особа, яка втекла за кордон, мала статус біженця, визнаний в країні [38].

Окрім Міністерства праці та соціального захисту населення та Управління у справах вигнанців і біженців при Уряді Республіки Хорватія, до цих процесів залучені і інші органи влади та неурядові організації. Так, відповідно до Закону, регіональне управління веде облік за власними даними та даними центрів соціальної роботи про депортованих осіб, їх догляд та допомогу відповідно до розпоряджень Управління. <...> Хорватський Червоний Хрест може для цілей Пошукової служби використовувати записи регіональних представництв та Управління (ст. 6). Регіональне управління чи центр соціальної роботи, які прийняли рішення про визнання статусу депортованого, зобов'язані протягом 48 годин повідомити про це відділ міліції чи відділок міліції МВС про визнання статусу депортованого та його розміщення з метою реєстрації перебування депортованого в місці приймання та розміщення <...> (ст. 7) [38].

Досвід Швеції в контексті захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) може бути особливо корисним. Швеція відома своєю прогресивною та ефективною системою соціального захисту, яка враховує потреби різних категорій населення, включаючи ВПО. Насамперед, Швеція має великий досвід у створенні і реалізації програм інтеграції, спрямованих на успішне включення внутрішньо переміщених осіб у соціальне та економічне життя країни. Система освіти та медичної допомоги в Швеції також визнана своєю доступністю та високим рівнем якості. Крім того,

Швеція відзначається ефективною системою правозахисту та антидискримінаційною політикою, яка може слугувати прикладом у забезпеченні прав ВПО. Застосування прогресивного законодавства та дієве партнерство держави з неприбутковими організаціями та міжнародними установами сприяють створенню сприятливого середовища для захисту та підтримки внутрішньо переміщених осіб. Отже, вивчення досвіду Швеції може вдатися для розробки та вдосконалення стратегій захисту прав ВПО в інших країнах.

Вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, неможливо уявити без діяльності *неурядових організацій*. Неурядовими органами є ті органи, які входять у структуру органів державного управління, включаючи громадянське суспільство, засоби масової інформації та підприємницькі кола [25, с. 4]. Міжнародні акти, зокрема Керівні принципи ООН, пов'язують ефективне регулювання внутрішньої міграції із партнерством між державними органами та неприватним сектором. Сьогодні у світі діють багато гуманітарних (правозахисних) організацій із міжнародним статусом, які, у тому числі, опікуються питаннями захисту внутрішніх переселенців. В Україні з найбільш відомих міжнародних організацій та проєктів міжнародної допомоги ВПО діють: Агентство ООН у справах біженців, Дитячий фонд ООН (UNICEF), Людина в біді (People In Need), Врятуймо дітей (Save the Children), Червоний Хрест, Лікарі без кордонів (MSF), АДРА, USAID, Карітас, Програма розвитку ООН (UNDP), Міжнародна організація з міграції (IOM), Служби підтримки стабілізації (Stabilization Support Services), Фундація з прав людини (Human rights foundation) та інші [44, с. 83]. Загалом, 27 міжнародних організацій присутні в Україні, які разом із українськими ГО складають близько 147 організацій, включаючи їхні обласні представництва, що працюють безпосередньо з ВПО [112, с. 55]. Така велика кількість неурядових організацій змушує міжнародне співтовариство як реакція на врегулювання гуманітарної кризи, пов'язаної із внутрішнім переміщенням, застосовувати кластерний підхід [125, с. 31]. Серед завдань, що стоять перед міжнародними неурядовими організаціями, є також і відновлення територій після конфліктів. Серед таких організацій, наприклад, Європейська платформа для

запобігання конфліктам і трансформації та Глобальне партнерство щодо запобігання збройним конфліктам [56, с. 184]. Їх особливістю є намагання акумулювати якомога більше партнерських програм із вирішення нагальних питань. Так, Європейська платформа для запобігання конфліктам і трансформації (створено у 1997 р.) складається з приблизно 150 європейських організацій, які працюють у напрямку запобігання конфліктам та мирного будівництва.

Звернувшись до практики двох неурядових організацій – *Міжвідомчого постійного комітету (IASC)* (міжвідомчий форум гуманітарних партнерів ООН і інших організацій, заснований у 1991 р. для посилення гуманітарної допомоги) [10] та *Національних інституцій з прав людини (NHRIs)* [27], можна зрозуміти логіку діяльності міжнародних НУО із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, їх стратегічне бачення щодо вирішення проблемних питань, пов'язаних із внутрішнім переміщенням. Так, IASC об'єднує виконавчих керівників 18 організацій і консорціумів для формування політики, визначення стратегічних пріоритетів і мобілізації ресурсів у відповідь на гуманітарні кризи. Національні інституції з прав людини створюються відповідно до Паризьких принципів або конституції чи статуту та мають широкий мандат. Відповідно до звітної діяльності IASC [10] та NHRIs [27] із вирішення гуманітарних питань, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, робиться акцент на реалізацію наступних основних напрямків: 1) оцінка ризиків та потреб (включає набір практичних універсальних інструментів із захисту ВПО, заснованих на експертному аналізі ситуації, пов'язаної із захисту переміщених осіб у конкретний і систематичний спосіб); 2) сприяння захисту при розробці програм допомоги; 3) підтримка захисту на основі громад (потреби внутрішньо переміщених осіб розглядаються в рамках ширшої гуманітарної стратегії, яка враховує потреби всіх верств населення і, зокрема, у приймаючій громаді); 4) захист жінок, дітей та інших уразливих груп; 5) сприяння реінтеграції; 6) оперативний моніторинг та звітність.

У сучасному світі немає жодної держави, яка володіє бездоганною репутацією в галузі захисту прав людини [408, с. 34]. В зарубіжних країнах неурядові організації є важливим елементом системи суб'єктів правозахисту, які розділяють спільні

інтереси і цінності, зазвичай діють окремо від державних органів та не мають за мету одержання прибутку.

Важливою ознакою неурядової організації є самоорганізація та лобіювання задля реалізації поставлених цілей, що мають, зазвичай, суспільний резонанс, вирішення конкретних проблем, пов'язаних із захистом прав людини на національному рівні. Наприклад, в США основні «низові» функції із забезпечення прав вимушених переселенців покладено на громадські організації. Як правило, з переселенцями працює представник суспільної організації, який має назву *case worker* – соціальний працівник. Він проводить роботу з адаптації переселенців на території штатів, дає направлення у необхідні організації і протягом 30 днів вирішує всі проблеми, з якими переселенці можуть зіткнутися [72, с. 186-187]. При цьому вимушені переселенці від уряду США та неурядових інституцій отримують фінансову допомогу (мають право на отримання грошової допомоги протягом 8 місяців), талони на харчування (*food stamps*), медичну страховку, безкоштовні курси з вивчення англійської мови. Окрім цього, надається допомога з орендою житла і з отриманням кредиту [72, с. 186-187].

В європейських країнах, де традиційно спостерігаються міцні позиції представників недержавного сектора, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб відзначається активною діяльністю незалежних інституцій, які можуть підтримувати цей процес і виступати суб'єктом перевірки органів влади шляхом моніторингу, надання незалежної інформації. Ці інституції включають національні установи з прав людини, а також національні та місцеві НУО, та інші організації громадянського суспільства. Так, в Грузії, в 1990-х роках для сприяння репатріації месхетинців було засновано декілька громадських організацій («Хсна», «Ахіска», «Всесвітній конгрес месхетинців», «Союз грузинських репатріантів», «Молодіжний союз месхетинців» та ін.) [28]. Під впливом незалежних організацій Конституційний суд Грузії змусив уряд внести зміни до законодавства, щоб визначити всіх людей, які були переміщені внаслідок збройного конфлікту, як ВПО, а не лише тих, хто перебуває на окупованих територіях. Демонструючи важливість громадянського

суспільства, цю акцію розпочала Асоціація молодих юристів Грузії, а відповідне законодавство контролювалося Громадським захисником Грузії (омбудсменом).

Хорватський Червоний Хрест (CRC) є найстарішою неурядовою організацією, яка опікується, у тому числі, захистом основних прав ВПО; в цьому напрямку також діють Центр соціального захисту, Реабілітаційний центр після стресу та травми, Центр досліджень проблем миру, Проєкт громадянське право SISAK [8] та інші неурядові організації Хорватії. Крім цього, якісному захисту нагальних прав ВПО в Хорватії сприяє фондова діяльність. Наприклад, за рахунок спеціального Республіканського Фонду «Короля Звоніміра» забезпечується реалізація гарантованих законодавством прав ВПО (ст. 21 закону Хорватії «Про правовий статус переміщених осіб та біженців») [222, с. 94]. Безліч місцевих НУО розробили програми роботи з внутрішньо переміщеними особами спільноти в таких різних країнах, як Індонезія, Сомалі, Шрі-Ланка, Грузія та Колумбія [33].

Загалом, аналізуючи діяльність неурядових організацій із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в зарубіжних країнах, можна відзначити, що питання, які є нагальними при врегулювання внутрішнього переміщення державними органами, такі як «національна відповідальність», «міжнародні зобов'язання», «розподіл компетенції» тощо, не є принциповими для інституцій неурядового сектору. Головна проблема полягає в ідентифікації гарантій і концепцій захисту внутрішніх переселенців, закладених в існуючому міжнародному праві, які відповідають особливим потребам ВПО, у їх співвідношенні з національним правом. Неурядові організації також мають діяти у правовому полі, тому відсутність належного національного законодавства, проблеми з імплементацією міжнародних норм та їх впровадженням у діяльність національних органів влади, можуть стати на заваді реалізації ефективних громадських програм і ініціатив щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

У результаті проведеного дослідження зарубіжного досвіду функціонування урядових та неурядових організацій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можна сформулювати наступні висновки і пропозиції.

1. Міжнародний досвід щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб під час збройних конфліктів базується на нормах міжнародного права, що регулюють права та обов'язки держав у ситуаціях конфліктів. Загалом, структура захисту прав ВПО повинна бути рівномірно розподілена між державними органами та громадськими організаціями, і включати *основні види діяльності*: 1) заходи реагування на надзвичайні ситуації, спрямовані на припинення порушень та зменшення їх наслідків; 2) коригувальні заходи, застосовані після фази надзвичайної ситуації; 3) формування сприятливого середовища для соціальної, культурної та правової інтеграції ВПО на новому місці. Реалізація таких операцій передбачає від українського уряду прийняття відповідного законодавства, стратегій і політик, систематичний перегляд та вдосконалення механізмів впровадження.

2. Незважаючи на наявність комплексу універсальних та регіональних стандартів, які визначають для країн-учасниць певну модель поведінки із внутрішньо переміщеними особами, зусилля щодо розширення сфери їх захисту у значної кількості країн світу не отримали свого втілення у національне право. За різними об'єктивними обставинами держави поки не в змозі дотримуватися своїх основних зобов'язань навіть за мінімальними правилами щодо захисту внутрішніх переселенців. Незважаючи на те, що міжнародні угоди містять зобов'язання щодо захисту ВПО, їх виконання зрештою залежить від економічних показників, тому значну частку робіт із ВПО виконують міжнародні організації.

3. Оскільки якісне забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є складним завданням, воно вимагає зваженого підходу до свого вирішення із залученням суттєвих ресурсів. При вирішенні завдань, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, Україні доцільно враховувати досвід США у забезпеченні прав внутрішніх переселенців та створенні довготривалих програм допомоги. Політика США в цьому напрямку являє собою збалансовану модель управлінських рішень, де обов'язок із захисту прав ВПО рівномірно розподілений між державними органами та громадськими організаціями. Система захисту прав ВПО при цьому має включати такі основні види діяльності: 1) заходи реагування, вжиті під час надзвичайної фази та спрямовані на припинення порушень прав ВПО, зменшення їх наслідків або

запобігання подальшому поширенню; 2) коригувальні заходи, що застосовуються після фази надзвичайної ситуації; 3) формування середовища, яке сприяє соціальній, культурній та правовій інтеграції ВПО на новому місці. Такі операції вимагають від українського уряду приймати, окрім відповідного законодавства, стратегії і політики щодо поводження із ВПО, постійно їх переглядати та вдосконалювати механізми впровадження.

4. Зарубіжний досвід у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб включає також розробку та впровадження освітніх програм для посадових осіб та представників неурядових організацій, що повинні включати: *програми для посадових осіб*, спрямовані на розвиток компетентностей посадових осіб у сфері внутрішнього переміщення, включаючи розуміння правового статусу ВПО, питань соціальної та економічної інтеграції, вивчення ефективних методів координації дій владних органів на різних рівнях та співпраці з неурядовими структурами; *програми для представників неурядових організацій*, що передбачають навчання аспектам психосоціального супроводу та конкретним потребам ВПО, навичок адвокації та правозахисту для підтримки прав ВПО на законодавчому рівні тощо.

Висновки до другого розділу

1. В Україні система суб'єктів, що здійснюють забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, не упорядкована на законодавчому рівні, не скоординована, що створює підґрунтя для конфліктів між ними та знижує якість забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Для усунення недоліків у розумінні змісту і сутності діяльності органів державної влади у цій сфері, органи державної влади можна поділити на п'ять груп: *орган законодавчої влади* (ВРУ, зокрема, Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, Уповноважений ВРУ з прав людини); *Президент України*; *органи виконавчої влади* (КМУ, центральні та місцеві органи виконавчої влади, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб); *органи судової влади*; *контрольно-наглядові органи*

влади (Конституційний Суд України, прокуратура, Служба безпеки України) тощо. До основних проблем забезпечення прав і свобод ВПО з боку органів державної влади можемо віднести наступні: 1) невизначеність компетенції та відсутність узгодженості у діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні; 2) недосконалість обліку внутрішньо переміщених осіб та їх потреб; 3) відсутність стратегії щодо фінансового забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб з боку органів державної влади. Заходи щодо удосконалення діяльності органів державної влади в контексті збройного конфлікту з РФ включають: побудову цілісної системи державного управління, ефективний фінансовий менеджмент, підвищення кваліфікації державних службовців тощо.

2. Основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод, потреб та ВПО від функціоналу органів державної влади – це їх широка дискреція. Для нормалізації тимчасового перебування ВПО в громадах та потенційної їх інтеграції, органи місцевого самоврядування мають забезпечити доступність адміністративних та соціальних послуг, а також створити економічні, соціальні, побутові умови для перебування внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. Критерії інтегрованості ВПО в громаді включають наявність стабільного житла та роботи, отримання освітніх та культурних послуг, доступ до адміністративних, соціальних та медичних послуг, налагоджені соціальні зв'язки, підтримка від органів місцевого самоврядування, відсутність штучних перешкод для реалізації прав та основних свобод, доступ до інструментів місцевої демократії та інше.

3. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це добровільні, саморегульовані об'єднання громадян у певні групи, співтовариства, спілки, організації, що створюються і діють відповідно до чинного законодавства, не залежать від держави, але тісно взаємодіють з нею з метою забезпечення громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб, реалізації ініціатив, що виходять від ВПО та їх осередків. До основних видів інститутів як суб'єктів

громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод ВПО відносяться: 1) *інститути громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої юридичної допомоги ВПО* – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат; 2) *інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав ВПО* – політичні партії; 3) *інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав ВПО* – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, заклади освіти, інститути місцевого самоврядування (громади), а також релігійні організації; 4) *інститути громадянського суспільства, що захищають права ВПО, які відносяться до спеціальних категорій громадян* (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо).

4. Міжнародний досвід щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб під час збройних конфліктів базується на нормах міжнародного права, що регулюють права та обов'язки держав у ситуаціях конфліктів. Загалом, система захисту прав ВПО повинна бути рівномірно розподілена між державними органами та громадськими організаціями, і включати *основні види діяльності*: 1) заходи реагування на надзвичайні ситуації, спрямовані на припинення порушень та зменшення їх наслідків; 2) коригувальні заходи, застосовані після фази надзвичайної ситуації; 3) формування сприятливого середовища для соціальної, культурної та правової інтеграції ВПО на новому місці. До того ж, Україні слід зосередити увагу на розробці ефективних політик інтеграції, реінтеграції та репатріації внутрішніх переселенців, враховуючи досвід Хорватії, Грузії та Швеції. У вирішенні завдань, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, Україна може враховувати досвід США у розробці довготривалих програм допомоги.

ВИСНОВКИ

1. Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це цілісна система упорядкованих елементів, що визначають та реалізують державну політику з питань забезпечення та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Ознаки інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб як складної системи: 1) включає в себе взаємопов'язані структурні елементи; 2) організаційна єдність складових, упорядкованість; 3) наявність внутрішніх і зовнішніх зв'язків і складних відносин між інституціями; 3) правова регламентованість і впорядкованість; 4) спрямування на єдину мету, реалізацію специфічної системи функцій і завдань; 5) постійний характер дії, поєднання стабільності та динамізму; 6) наділений системою різних форм, засобів і способів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) забезпечується загальними (соціальними) і спеціальними (юридичними) гарантіями. Структура інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; 2) нормативно-правова основа забезпечення їх прав і свобод; 3) мета, форми, способи та засоби, гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Метою інституційного механізму є: 1) створити належні юридичні і фактичні умови, зробити реальними і доступними закріплені права і свободи людини і громадянина для осіб, які набули правового статусу внутрішньо переміщеної особи; 2) збалансувати їх вразливе становище, що погіршилось внаслідок обставин, що спровокували вимушене переміщення; 3) поновити справедливість для внутрішньо переміщених осіб. На реалізацію вказаної загальної мети інституційний механізм реалізує низку конкретних завдань, що розкриваються через відповідні функції та повноваження.

2. Функції інституційного механізму – це основні напрями його впливу на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. До них пропонується відносити: функцію правового забезпечення, функцію охорони прав і свобод, правозахисну, компенсаційну (правовідновлювальну), контрольну, інформаційну,

комунікаційну, координаційну функції, а також функцію матеріально-фінансового забезпечення. Принципи інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб поділяються на загальні (верховенство права та законність, демократизм, ефективність, прозорість, відповідальність, гуманізм, оперативність, системність, цілеспрямованість, гласність, результативність, професіоналізм) та спеціальні (рівне ставлення та недискримінація, толерантність, інклюзивність тощо).

3. Нині в Україні функціонує розгалужена система інституцій, які забезпечують права внутрішньо переміщених осіб. Міжнародна нормативно-правова база була основою для формування українського законодавства щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Разом із тим, міжнародні акти містять загальні положення щодо правового статусу внутрішньо переміщених осіб та закріплюють основний обов'язок і відповідальність за надання захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам покладаються на національні органи влади. Конституція України встановлює основоположні права громадян та принципи діяльності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Система законів, що впливають на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є розгалуженою. Такі нормативно-правові акти пропонується поділити на групи: нормативно-правові акти, що регулюють правовий статус внутрішньо переміщених осіб; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями; нормативно-правові акти, що визначають основи забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб державними та недержавними інституціями. Актуальною на сьогодні проблемою, що вплине на забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та на відповідний інституційний механізм їх забезпечення є створення Міжнародного механізму компенсації збитків, завданих збройною агресією Росії на території України. Законодавство, що регулює інституційне забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на сьогодні знаходиться на стадії системного удосконалення. Основна його мета – це приведення у відповідність до міжнародних актів

повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування з метою уможливлення їх оперативної і ефективної участі у міжнародних процедурах компенсації збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України.

4. Дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні є проблематикою, що охоплює низку соціально-правових зв'язків. Тож лише якісний підхід до застосування тих чи інших методів, принципів, формування світогляду автора тощо уможливить проведення належного дослідження вказаної проблематики та визначення векторів вдосконалення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Застосування традиційних та сучасних (плюралістичний, цивілізаційний підходи) методологічних підходів й методів дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, обумовлених поставленими у дослідженні завданнями, уможливило проведення об'єктивного та комплексного вивчення вказаного явища. Методологія дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – логічно взаємоузгоджена комбінація складових – методологічних підходів, методів, вчень, закономірностей, принципів, використання яких надає можливість узагальнити та отримати об'єктивні знання про розвиток та сучасний стан інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з метою його удосконалення. Всі складові методології дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб характеризуються взаємообумовленістю та взаємовпливом. Основними принципами дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є: принцип антропологізму, принцип детермінізму (причинності), принцип системності принцип об'єктивності, принцип історизму когнітивний (пізнавальний) принцип, принцип комплексності та ін.

5. Вивчення робіт у різних наукових сферах (філософії, соціології, історії, психології, юриспруденції, управлінської науки тощо) зумовило виокремлення таких ключових напрямів, що стали підґрунтям дослідження проблематики інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

в Україні: 1) в яких досліджувалися загальні питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні (в межах цього напрямку основними є дослідження органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб); 2) в яких вивчаються питання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Цей напрям є основним й не отримав належної уваги у роботах українських науковців, особливо у рамках науки теорії держави і права, а також в умовах воєнного стану. Існуючі праці носять епізодичний характер, що не надає комплексного уявлення про інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Наукові дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні запропоновано систематизувати: *за науковими сферами*: філософські, історичні, соціологічні, правові, управлінські, психологічні тощо; *в середині юридичної науки*: загальноправові та галузеві; *за часом*: до та після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України.

6. В Україні система суб'єктів, що здійснюють забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, не упорядкована на законодавчому рівні, не скоординована, що створює підґрунтя для конфліктів між ними та знижує якість забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Для усунення недоліків у розумінні змісту і сутності діяльності органів державної влади у цій сфері, органи державної влади можна поділити на п'ять груп: *орган законодавчої влади* (ВРУ, зокрема, Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, Уповноважений ВРУ з прав людини); *Президент України*; *органи виконавчої влади* (КМУ, центральні та місцеві органи виконавчої влади, Уповноважений з питань внутрішньо переміщених осіб); *органи судової влади*; *контрольно-наглядові органи влади* (Конституційний Суд України, прокуратура, Служба безпеки України) тощо. До основних проблем забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з боку органів державної влади можемо віднести наступні: 1) невизначеність компетенції та відсутність узгодженості у діяльності органів державної влади щодо

забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні; 2) недосконалість обліку внутрішньо переміщених осіб та їх потреб; 3) відсутність стратегії щодо фінансового забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб з боку органів державної влади. Заходи щодо удосконалення діяльності органів державної влади в контексті збройного конфлікту з РФ включають: побудову цілісної системи державного управління, ефективний фінансовий менеджмент, підвищення кваліфікації державних службовців тощо.

7. Основна відмінність функціоналу органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод, потреб внутрішньо переміщених осіб від функціоналу органів державної влади – це їх широка дискреція. Для нормалізації тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб в громадах та потенційної їх інтеграції, органи місцевого самоврядування мають забезпечити доступність адміністративних та соціальних послуг, а також створити економічні, соціальні, побутові умови для перебування внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. Критерії інтегрованості внутрішньо переміщених осіб в громаді включають наявність стабільного житла та роботи, отримання освітніх та культурних послуг, доступ до адміністративних, соціальних та медичних послуг, налагоджені соціальні зв'язки, підтримка від органів місцевого самоврядування, відсутність штучних перешкод для реалізації прав та основних свобод, доступ до інструментів місцевої демократії та інше. Для успішної інтеграції, також важливо протидіяти стереотипам та дискримінації, особливо у випадках, пов'язаних із інформаційно-психологічними операціями держави-агресора та поширенням несправедливих наративів. В умовах воєнного стану та подолання наслідків воєнної агресії РФ актуалізується та загострюється питання професіоналізму та професіоналізації органів місцевого самоврядування, зокрема у питаннях забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Важливе підвищення знань та формування досвіду вирішення поточних проблем застосування законодавства в умовах воєнного стану, посилення відповідальності та мотивації муніципальних службовців, зміцнення їх морально-етичних і патріотичних переконань.

8. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це добровільні, саморегульовані об'єднання громадян у певні групи, співтовариства, спілки, організації, що створюються і діють відповідно до чинного законодавства, не залежать від держави, але тісно взаємодіють з нею з метою забезпечення громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб, реалізації ініціатив, що виходять від внутрішньо переміщених осіб та їх осередків. До основних видів інститутів як суб'єктів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відносяться: 1) *інститути громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої юридичної допомоги внутрішньо переміщеним особам* – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат; 2) *інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав внутрішньо переміщених осіб* – політичні партії; 3) *інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав внутрішньо переміщених осіб* – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, заклади освіти, інститути місцевого самоврядування (громади), а також релігійні організації; 4) *інститути громадянського суспільства, що захищають права внутрішньо переміщених осіб, які відносяться до спеціальних категорій громадян* (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо). Під концепцією взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою слід розуміти засновану на національному законодавстві та державній соціально-економічній і правовій політиці систему державних гарантій та механізмів діяльності органів державної влади, спрямованих на реалізацію основних завдань у цій сфері. До проблем функціонування інститутів громадянського суспільства під час воєнного стану можемо віднести наступні: *в інформаційно-комунікаційній сфері* – відсутність відповідей на запити з боку органів публічної влади, обмежений доступ до електронних баз даних з публічною інформацією; *у сфері використання інструментів громадської участі* – відсутність компенсаторних механізмів помилок

при реалізації проєкту «Бюджет участі», обмежена можливість застосування інструментів е-демократії; у сфері взаємодії з органами місцевого самоврядування – формальний характер звітів голів органів місцевого самоврядування; відсутність ефективної взаємодії волонтерських організацій з органами місцевого самоврядування тощо.

9. Міжнародний досвід щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб під час збройних конфліктів базується на нормах міжнародного права, що регулюють права та обов'язки держав у ситуаціях конфліктів. Загалом, система захисту прав внутрішньо переміщених осіб повинна бути рівномірно розподілена між державними органами та громадськими організаціями, і включати *основні види діяльності*: 1) заходи реагування на надзвичайні ситуації, спрямовані на припинення порушень та зменшення їх наслідків; 2) коригувальні заходи, застосовані після фази надзвичайної ситуації; 3) формування сприятливого середовища для соціальної, культурної та правової інтеграції внутрішньо переміщених осіб на новому місці. До того ж, Україні слід зосередити увагу на розробці ефективних політик інтеграції, реінтеграції та репатріації внутрішніх переселенців, враховуючи досвід Хорватії, Грузії та Швеції. У вирішенні завдань, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, Україна може враховувати досвід США у розробці довготривалих програм допомоги. На основі зарубіжного досвіду у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, доцільно запровадити комплекс освітніх програм для здійснення належного функціонування посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування та представників неурядових організацій: *програми для посадових осіб*, спрямовані на розвиток їх компетентностей у сфері внутрішнього переміщення, включаючи розуміння правового статусу внутрішньо переміщених осіб, питань соціальної та економічної інтеграції, вивчення ефективних методів координації дій владних органів на різних рівнях та співпраці з неурядовими структурами; *програми для представників неурядових організацій*, що передбачають навчання аспектам психосоціального супроводу та конкретним потребам внутрішньо переміщених осіб, навичок адвокації

та правозахисту для підтримки прав внутрішньо переміщених осіб на законодавчому рівні тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Mozer v. the Republic of Moldova and Russia» URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161055>.
2. Brun C. Research guide on internal displacement. NTNU Research Group on Forced Migration, Department of Geography, *Norwegian University of Science and Technology (NTNU) Trondheim, Norway*. 30 p. URL: <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/fmo041.pdf>.
3. Byers Daisy The role of nations-state in protecting and supporting internally displaced persons. MAin Migration Studies, Migration Studies, 2021, *University of San Francisco*. URL: <https://repository.usfca.edu/thes/1370>.
4. Cardona-Fox G Exile. within borders: a study of complinace with the international regime to proectt internally displaced persons. PhD, Public Policy, 2015, *University of Texas – Austin*. URL: <http://hdl.handle.net/2152/46559>
5. Castles S. Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Global Migration and Mobility: Theoretical Approaches, Governing Rationalities and Social Transformations*. 2003. Volume 37, Issue URL: <https://doi.org/10.1177/0038038503037001384>.
6. Challenges and prospects for the development of social sciences in Ukraine and EU countries: comparative analysis: Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing». 2019. 324 p.
7. Cohen R. Strengthening Protection of IDPs-The UN's Role. *Georgetown Journal of International Affairs*. 2006. Pp. 101–109.
8. Dirikgil N. Addressing the Prevention of Internal Displacement: the Right Not to Be Arbitrarily Displaced. *Journal of International Migration and Integration*. 2023. Vol. 24. URL: https://ideas.repec.org/a/spr/joimai/v24y2023i1d10.1007_s12134-022-00935-4.html.
9. Esterajher J. Iskustva zbrinjavanja prognanika i izbjeglica i suvremena izbjegličko-migrantska kriza u Hrvatskoj. *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i*

međunarodnu politiku, 2015. Vol. 6. №. 23. Pp. 15-22.
URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/222515>

10. IASC: документи Міжвідомчої постійної комісії. URL: <https://interagencystandingcommittee-org.translate.google.com/group/2607/documents>.
11. Implementation of temporary protection granted on the territory of the Republic of Moldova to displaced persons from Ukraine: the situation after six months. 2023. 60 p.
12. Isayeva N. S. Problems of implementing the rights to housing and health protection of internally displaced persons in Ukraine: theoretical and practical aspects. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2020. Special Issue № 1 (109). P. 58-64.
13. Korshun A. The Internally Displaced Persons Right to Housing in Ukraine: Problems of Ensuring Realization. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 2. С. 105-108.
14. Korshun A. The Internally Displaced Persons' Right to Education in Ukraine: Legal Provisions and Problems of Realization. *Східноєвропейський журнал права*. 2018. № 55. С. 94-98.
15. Koshliak N. E. Concepts and Types of Civil Society Institutions as Subjects of Guaranteeing the Rights of Internally Displaced Persons. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 4. P. 81-88.
16. Kunder J. The U.S. government and internally displaced persons: present, but not accounted for. The Brookings Institution and the U.S. *Committee for Refugees*, 1999. 21 p.
17. Law of Georgia on Internally Displaced Persons – Persecuted from the Occupied Territories of Georgia. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/4d/GEO_on%20IDPs_eng.pdf
18. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. 11 (2). P. 55-79.

19. Massimino E., Schmitt A. A Rights-Centered Paradigm for Protecting the Forcibly Displaced. URL: <https://www.americanprogress.org/article/rights-centered-paradigm-protecting-forcibly-displaced/>.
20. Model Legislation on the Implementation of the Protocol on Protection and Assistance to Internally Displaced Persons. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/52384fe44.pdf>.
21. Nalyvaiko L. State System Guarantees: Theoretical and Legal Characteristics. The issues of improving legal knowledge in the XXI century: the unity of theory and practice: *collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 131–150.
22. Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society. Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: *collective monograph*. Frankfurt (Oder): *Izdevniecība «Baltija Publishing*, 2019. P. 197–214.
23. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4 (48). P. 413-419.
24. Nasir Amina The responsibility to protect applied to internally displaced persons. *University of Kent*, 2010. URL: <https://doi.org/10.22024/UniKent/01.02.86414>.
25. National Human Rights Institutions: History, Principles, Roles and Responsibilities. UNITED NATIONS New York and Geneva, 2010. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf.
26. Ní Ghráinne, Bríd Áine. Challenges in the relationship between the protection of internally displaced persons and international refugee law. PhD, 2014, University of Oxford. URL: <http://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:5535d05d-aa56-477c-8553-33316d297e0d>.
27. Protecting Internally Displaced Persons: a Handbook for National Human Rights Institutions. 2021. URL: <https://www.undp.org/publications/protecting-internally-displaced-persons-handbook-national-human-rights-institutions>.

28. Protection of Internally Displaced Persons in Georgia: A Gap Analysis. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4ad827f59.pdf>.
29. Report, europe's forgotten people: protecting the human rights of long-term displaced persons. 2009. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17759&lang=en>
30. Résilience, relance et reconstruction : le Conseil de l'Europe adopte un nouveau plan d'action pour l'Ukraine. URL: <https://www.coe.int/fr/web/portal/-/resilience-relance-et-reconstruction-le-conseil-de-l-europe-adopte-un-nouveau-plan-d-action-pour-l-ukraine>.
31. Schrepfer N. Addressing Internal Displacement through National Laws and Policies: A Plea for a Promising Means of Protection. *International Journal of Refugee Law*. Vol. 24 No. 4 pp. 667–691.
32. Seguin M. L. Resource loss and coping strategies used by internally displaced women in Georgia: a qualitative study. PhD. 2016. *London School of Hygiene and Tropical Medicine (University of London)*. URL: <https://doi.org/10.17037/PUBS.02572611>.
33. Silska M. Protection of Internally Displaced Persons: An International Legal Obligation? *Polish Yearbook of International Law*, 2014. Vol. 34. pp. 249-271. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676235
34. Support for IDPs in Serbia Summary Report and Proposals. URL: https://www.upr-info.org/sites/default/files/country-document/2023-04/UNHCR_UPR43_SRB_E_Main.pdf.
35. The European Convention on Human Rights (ECHR). Introduction. <http://echr-online.info/echr-introduction/>
36. United Nations General Assembly. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.
37. United Nations Security Council. The situation concerning Iraq S/RES/2576. 2021. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3927744?ln=ru>
38. Zakon o statusu prognanika i izbjeglica. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1993_10_96_1879.html.

39. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник : у 2 т. / редкол.: В. Б.Авер'янов (голова) та ін. Київ: Юридична думка, 2007–2009. Т. 2: Особлива частина. 2009. 600 с.
40. Алгоритм дій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади щодо виявлення та обліку житлових потреб внутрішньо переміщених осіб: проєкт USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»). URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15039>.
41. Алімова І. Практика зарубіжних країн у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2017. вип. 3 (52). ч. 1. С. 54-63.
42. Аналітична доповідь «Про стан і необхідність удосконалення нормативно-правової бази щодо оцінки збитків та функціонування державного реєстру пошкодженого та знищеного майна внаслідок збройної агресії російської федерації проти України»: практичний досвід та рекомендації. Київ, 2022. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-analytical-report-2022-for-the-site/1680a8eee2>
43. Антонова Л. В., Козлова Л. В. Професіоналізація державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 1. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2020/6.pdf.
44. Аракелова І. О. Аналіз основних підходів у роботі міжнародних донорських організацій з внутрішньо переміщеними особами в Україні. *Вісник Донецького державного університету управління*. 2017. № 3 (76). С. 82-89.
45. Армаш Н. Концептуально-методологічні засади співвідношення державних політичних посад з посадами державної служби в органах виконавчої влади: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 439 с.
46. Артюх Ю. І. Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 19 с.
47. Атаманова Н. В., Єленок Н. М. Принципи організації і функціонування механізму забезпечення захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні.

Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: матер. міжнар. наук.-прак. конф., 4-5 лютого 2022 р. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2022. С. 6-10.

48. Баганець В.О. Поняття й ознаки координаційної ролі як функції держави: адміністративно-правові аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Том 1. С. 144-149.
49. Бажинова О. А. Механізми комунікативної взаємодії органів публічної влади та громадськості в системі державного управління: дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2013. 248 с.
50. Баймуратов М. О., Боярський О. О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методологічні підходи до розуміння та визначення. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 31-41.
51. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 20 с.
52. Башук А. І. Комунікаційні стратегії державної влади в умовах інформаційного суспільства: автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій. Київ, 2020. 36 с.
53. Берченко Г. В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. ... юрид. наук: спец. 12.00.02. Х., 2011. 216 с.
54. Бех І. Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід. *Дошкільне виховання*. 2013. № 1. С. 2-5.
55. Белов Д. М., Белова М. В. Правові та організаційні засади захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 47-52.
56. Бельська Т. В. Діяльність інститутів глобального громадянського суспільства в конфліктних зонах сучасного світу. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 3 (50). С. 179-187.
57. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Права людини. Ужгород, 2003. 189 с.

58. Бичай Р. Р. Концептуальне осмислення міграційної політики як складової системи національної безпеки держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 93. С. 233-247.
59. Білик І. В. Інституційний механізм ринку праці в аграрному секторі економіки України: дис. ... канд. економ. наук. Одеса, 2015. 209 с.
60. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1973. Т. 4: І-М. 840 с.
61. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1972. Т. 3: З. 744 с.
62. Білозьоров Є. В. Методологічні аспекти використання діяльнісного підходу в дослідженнях правових систем сучасності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Право*. 2019. Вип. 34. С. 25-30.
63. Білокінна І. Д. Формування інституційного механізму становлення «зеленої економіки» в аграрній сфері : дис... канд. економ. наук. Вінниця, 2021. 244 с.
64. Білокопитов Д. В. Розвиток взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2017. 20 с.
65. Бобровник С. В. Юридична антропологія: становлення та науковий статус. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 111-118.
66. Бойко О. Наукове обґрунтування основних напрямів публічного управління у сфері цивільного захисту в умовах подальшого розвитку децентралізації влади в Україні. *Civil Security: Public Administration and crisis management journal*. 2022. № 1. С. 98-119.
67. Бондаренко В. Ю. Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства в Україні: теоретико-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 20 с.
68. Боняк В. О. Діяльність Національної поліції із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: сучасні виклики. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 323-335.

69. Бортнік О. В. Управління на основі моделей якості в місцевому самоврядуванні України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2021. 20 с.
70. Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Львів, 2020. 20 с.
71. Валушко І. В. Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2017. 20 с.
72. Веретенко Т. Г., Нестеренко О. О. Досвід розв'язання проблем вимушених переселенців в Україні та зарубіжжі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2016. № 1 (298). С. 184-191.
73. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: роз'яснення Міністерство юстиції України від 3 лютого 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11#Text>.
74. Відбулось засідання круглого столу щодо вирішення проблемних питань ВПО. URL: smr.gov.ua/uk/2016-03-14-08-10-17/informatsijni-materiali/informatsijni-materiali-z-pitan-sotszakhistu/191-dopomoga-pereselentsyam-zi-skhodu-ta-pivdnya-ukrajini/8981.
75. Віхров О., Віхрова І. Теорія держави і права: курс лекцій: навч. посіб. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 304 с.
76. Внутрішньо переміщені особи Дніпропетровської області: гендерний портрет = Internally Displaced Persons of the Dnipropetrovsk Region: Gender Portrait : [аналіт. зб.] / [редкол.: Л. Р. Наливайко та ін. ; уклад.: Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай]. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 115 с.
77. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
78. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
79. Вовкогон О. Ю. Інституційний підхід до вивчення соціальних явищ. *Грані*. 2011. № 3 (77). С. 91-95.

80. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 16 с.
81. Гаращук В. Контроль та нагляд у державному управлінні: навч. посіб. Харків: Фоліо, 2002. 176 с.
82. Гаращук І. В., Петришин О. О. Порівняльно-правовий метод у дослідженні місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 54-66.,
83. Гера Т. Супровід інтеграції сімей переселенців: технологія роботи асистента родини: підруч. Дрогобич: РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка, 2018. 243 с.
84. Гладкий С. Методологія та організація наукових досліджень: навч.-метод. посіб. Полтава, 2016. 240 с.
85. Голик Ю. Ю. Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади: теоретико-правова характеристика: дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра філософії (081 – Право). Дніпро, 2021. 277 с.
86. Голікова Є. О. Юридичний механізм реалізації трудових прав працівників: поняття та мета. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (2). С. 130-132.
87. Гололобов С. М. Розвиток механізмів взаємодії громадських організацій у сфері культури з органами публічної влади України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Миколаїв, 2020. 20 с.
88. Голоядова Т. О. Поняття та види функцій адміністративної відповідальності. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/258/app-37_Goloyadova_T_O_%2883-92%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
89. Гордєєв О. К. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 3. С. 36-42.
90. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень: навч. посіб. Харків: НТУ «ХП», 2009. 142 с.

91. Грановська В. Г. Формування інституційного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 18, ч. 1. С. 124-129.
92. Гречановська О. В. Вплив діяльнісного підходу на самоосвітню діяльність студентів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін у ЗВО. *Перспективи та інновації науки (Серія "Педагогіка", Серія "Психологія", Серія "Медицина")*. 2023. № 15. С. 133-143.
93. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект: дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с.
94. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / за наук. ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.
95. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / [Сіренко В., Тимошенко В., Ковальчук Т. та ін.]. К.: Логос, 1997. 124 с.
96. Гуманітарні наслідки та внутрішня і зовнішня міграція у зв'язку з агресією російської федерації проти України: Резолюція ПАРЄ від 22 червня 2022 р. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnistvo/ukrayina-v-parye>
97. Гусарев С. Д., Білозьоров Є. В. Методологічні засади використання діяльнісного підходу у сучасному правознавстві. *Актуальні проблеми юридичної освіти та науки в Україні* / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 2016. С. 31-41.
98. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 3. С. 34-43. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr3.pdf>.
99. Державний комітет Азербайджанської Республіки у справах біженців та вимушених переселенців. Офіційний сайт. URL: <http://www.refugees-idps-committee.gov.az/en/index.html>.
100. Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів

України від 29.04.2022 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-п>

101. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» та затвердженим нею Порядком надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022>
102. Деякі питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2023 р. № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2023>
103. Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022>
104. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету міністрів України від 08.06.2016 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016>
105. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : Постанова Кабінету Міністрів України від 08 червня 2016 р. № 376 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF>
106. Джура Х. Ю. Елементи механізму правового забезпечення соціальної функції держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 75, ч. 3. С. 19-24.
107. Дослідження локальних політик і програм: як ВПО долучені до життя громад? URL: <https://yednanniazaradydii.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/Doslidzhennia-lokalnykh-polityk-i-prohram.-iak-VPO-dolucheni-do-zhyttia-hromad.pdf>
108. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 415 с.
109. Дубина М. В. Концептуальні підходи до пізнання сутності методології як науки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 53. С. 178-183.

110. Дудкіна О., Чикало І. Сучасні технології організаційного проектування діяльності органу місцевого самоврядування. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2021. Вип. 26. С. 55-61.
111. Дудкіна, О., Дудкін П. Удосконалення функціональної діяльності органів публічного управління в умовах децентралізації: аспекти організаційного проектування. Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах інноваційного розвитку економіки: матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з між нар. участю, Ч. 1 [м. Тернопіль, 15 травня 2020 р.] / редкол.: Р. Р. Августин, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк [та ін.]; відпов. за вип. М. М. Шкільняк. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. С. 47-50.
112. Дяченко А. В. Інституційний механізм інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Аспекти публічного управління*. 2017. Том 5. № 12. С. 50-58.
113. Дяченко А. В. Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2020. 20 с.
114. Енциклопедичний словник з державного управління. За заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ, 2010. 820 с.
115. Жванко Л. Міжнародно-правові інструменти ООН в контексті вирішення глобальної проблеми біженців та мігрантів. *European historical studies*. 2019. № 14. С. 83-100.
116. Желіховська Ю. В. Співвідношення та розмежування понять «охорона» та «захист». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2015. № 13. Том 2. С. 18-21.
117. Жиленко Р. В., Афанасьєв Д. М. Локальний вимір потреб внутрішньо переміщених осіб: приклад ужгородської територіальної громади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. Вип. 2. С. 54-57.
118. 3 липня 2022 року на гарячу лінію Уповноваженого з питань ВПО надійшло понад 45 тисяч дзвінків: Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/z-lupnia-2022-roku-na-hariachu-liniiu-upovnovazhenoho-z-pytan-vpo-nadiishlo-ponad-45-tysiach-dzvinkiv>.

119. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
120. Загальна теорія права: підруч. / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
121. Загальне адміністративне право: підручник / [І. С. Гриценко, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька та ін.]. Київ: *Юрінком Інтер*, 2015. 568 с.
122. Закордонний досвід забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб та компенсації за пошкоджене/зруйноване житло. 2017. URL: https://sheltercluster.s3.eu-central-1.amazonaws.com/public/docs/foreignexperiencehousingforidps-integrated-ukr_0.pdf
123. Замашкіна О. Д. Комплексна допомога з соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57 (1). С. 204-209.
124. Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на українських територіях, непідконтрольних українській владі: Резолюція ПАРЄ № 2133 від 12 жовтня 2016 р. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-v-parye>
125. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія / за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; к.ю.н, доц. М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2018. 268 с.
126. Заяць Б. Р. Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право: [спец.] 081. Львів, 2021. 210 с.
127. Збірник нормативно-правових актів з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні / уклад. Л.Р. Наливайко, І.О. Грицай, К.В. Степаненко, О.С. Чепік-Трегубенко; ред. Л.Р. Наливайко. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро: ДДУВС, 2020. 364 с.
128. Звіт за результатами дослідження потреб та запитів громад, пов'язаних із викликами, які з'явилися внаслідок повномасштабного вторгнення РФ / І. Ейгельсон, М. Єлігулашвілі. Київ: [б.в.], 2022. 38 с. URL:

https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1096/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-2022-new_08.08.pdf.

129. Зволінська Я., Тарасенко О. Європейський суд з прав людини визнав порушення Україною виборчих прав внутрішньо переміщених осіб: аналіз рішення. URL: <https://r2p.org.ua/yesplrishennya/>
130. Зозуля О. І. Конституційно-правовий статус комітетів Верховної Ради України: дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород, 2019. 508 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/21703>.
131. Інклюзивно-ресурсні центри. URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv>.
132. Ісаєва Н. С. Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (108). С. 336-341.
133. Ісаєва Н. С. Правове регулювання соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації. *Sciences of Europe*. 2019. № 39. С. 63-67.
134. Ісаєва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації: теоретико-правова характеристика: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право). Дніпро, 2021. 217 с.
135. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 70-75.
136. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика культурних прав внутрішньо переміщених осіб: методологічні аспекти та практичні засади. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 363-369.
137. Каблак П. І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 211 с.

138. Калюжна С. В. Суб'єкти інформаційного права в умовах цифрової трансформації в Україні: органи місцевого самоврядування: моногр. Одеса: Юридика, 2023. 266 с.
139. Камінська Н. В., Бойко В. І. Міжнародно-правові стандарти захисту внутрішньо переміщених осіб: теоретичні й практичні аспекти. *ScienceRise: Juridical Science*. 2023. № 3 (25). С. 57-63.
140. Камінська Н., Шаптала Н. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації у сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №1. С. 57-69.
141. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків – Івано-Франківськ, 2021. 215 с.
142. Капля О. М. Реалізація принципу ефективного захисту прав і свобод особи в адміністративному судочинстві країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 26. С. 27-30.
143. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10-19.
144. Кердивар В. В., Христенко В. Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту: моногр. Харків: Панов А. М., 2021. 142 с.
145. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни (документ ООН E/CN.4/1998/53/Add/2 F) ратифіковано Україною 17.04.1998 р. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>
146. Кисельова О. Інституційні механізми забезпечення гендерної рівності в Україні в контексті європейської інтеграції. С. 144-155. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9933/Kyseljova_Instytucijni_mekhanizmu_zabezpechennja.pdf?sequence=1
147. Кіпень В. П. Внутрішньо переміщені особи: вживання та підтримка в умовах війни. Вінниця: ФОП Кушнір Ю. В., 2023. 104 с.

148. Клименко Н. Г. Теоретико-методологічні засади механізму взаємодії органів публічної влади та недержавних інституцій у сфері національної безпеки: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2021. 40 с.
149. Климчук М. П., Трекке С. Методологія дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2. С. 95-104.
150. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс: моногр. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 293 с.
151. Ковальчук С. В. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави в Україні: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право : [спец.] 081. Львів, 2019. 218 с.
152. Коломієць Л. В. Технологічний детермінізм в системі методологічних принципів технократизму. *Гілея*. 2014. Вип. 88. С. 321-323.
153. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
154. Конвенція ООН про статус біженців від 27.06.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
155. Конвенція ООН проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки чи покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
156. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09.12.1948 р. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>
157. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
158. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text
159. Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ, 2002. 450 с.

160. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
161. Конюшко К. Інституційний механізм розгляду податкових спорів: поняття та основні елементи. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 2. С. 57-63.
162. Кормич Б. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України. Одеса: Юридична література, 2003. 472 с.
163. Корнієнко В. О. Інститути громадянського суспільства та української держави: правові витoki. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 210-213.
164. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 19 с.
165. Корнійченко А. О. Методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 4. С. 43-48.
166. Коршун А. А. Активне виборче право внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах: проблеми теорії та практики. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 9. С. 35-44.
167. Коршун А. А. Інституційні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 75-81.
168. Коршун А. А. Право на житло внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3 (96). С. 45-53.
169. Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право). Дніпро, 2021. 259 с.

170. Коршун А. А. Роль національних та міжнародних інституцій у гарантуванні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. № 4. Р. 10-15.
171. Коршун А. А. Теоретичні та прикладні проблеми реалізації виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 4, Т. 1. С. 14-16.
172. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
173. Косілова О. І. Правозахисні функції громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10 (190). С. 10-13.
174. Костенко А. М. Роль інститутів громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів України: дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2020. 436 с.
175. Костенко В. О. Міжнародні політико-правові інструменти міграційної політики як передумова політичної стабільності в демократичному суспільстві. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 93. С. 191-201.
176. Костицький М. В. Методологія пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 12. С. 12-17.
177. Костюченко О. Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1 (68). С. 11-16.
178. Котковський В. С., Богатирьова М. О. Судовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р. Одеса: Гельветика, 2021. Т. 2. С. 13-16.*
179. Кошляк Н. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Європейський вибір України*,

розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 червня 2022 р., м. Одеса. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С. 154-158.

180. Кошляк Н. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of today's science: experience and trends: Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, September 9, 2022, Singapore. Republic of Singapore: European Scientific Platform. С. 44-47.*
181. Кошляк Н. Е. Органи державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування. *Нове українське право. 2023. № 1. С. 194-200.*
182. Кошляк Н. Е. Система інститутів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Київський часопис права. 2022. № 1. С. 33-38.*
183. Кошляк Н. Е. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Нове українське право. 2022. № 4. С. 125-132.*
184. Кошляк Н. Е. Характеристика правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Київський часопис права. 2022. № 3. С. 7-13.*
185. Кошляк Н. Моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали шостої Міжнар. наук.-практ. конф., 11 березня 2022 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 120-122.*
186. Кошляк Н. Органи виконавчої влади як суб'єкти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of science and its influence on global processes: Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, April 14, 2023, Bern. Swiss Confederation: European Scientific Platform. P. 38-40.*

187. Кошляк Н. Органи судової влади у механізмі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 червня 2022 р., м. Кропивницький. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. С. 129-131.
188. Кошляк Н. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб: концептуалізація проблеми. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 липня 2022 р., м. Київ. Київ: Людмила, 2022. С. 150-158.
189. Кравцова З. С. Конституційно-правові засади організації і здійснення державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 34 с.
190. Кравчук В. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 229 с.
191. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 210 с.
192. Крицкалюк Н. І. Інституціоналізація громадянського суспільства як основний критерій демократичного розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 1 (115). С. 61-64.
193. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2010. 546 с.
194. Кукуруз О. В. Стратегічні пріоритети міграційної політики Польщі в період російсько-української війни. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 704-710.
195. Кулініч О.О. Гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану: загальна характеристика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 59-63.
196. Кульчицький Т. Р. Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 Право. Львів, 2022. 300 с.

197. Куропась І. Інтеграція ВПО та релокованого бізнесу в життя громади: як використати усі переваги? URL: <https://www.prostir.ua/?news=intehratsiya-vpo-ta-relokovano-ho-biznesu-v-zhyttya-hromady-yak-vykorystaty-usi-perevahy>.
198. Лежнін К. В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 34. С. 93-101.
199. Лелеко А. М. Адміністративно-правове регулювання міграційних відносин в умовах спеціальних міграційних режимів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2020. 17 с.
200. Липовська Н. А. Управління інституціональним розвитком державної митної служби України: дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2007. 548 с.
201. Лішик О.П. Інституційне забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. № 1. Том 30 (69). С. 80-84.
202. Логвиненко Б. Напрями підвищення ефективності інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023 № 3. С. 80-84.
203. Логвиненко Б. О. Поняття та загальна характеристика інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 603-614.
204. Лопатинський Ю., Кифяк В. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.
205. Лопушинський, І. П., Філіппова, В. Д., Плющ, Р. М. Служба в органах місцевого самоврядування України: новації законодавчого забезпечення. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. №1(19). С. 103-113.

206. Лотюк О. Конституційно-правовий механізм формування та підтримки інститутів громадянського суспільства. *Публічне право*. 2013. № 2 (10). С. 37-42.
207. Лощихін О. Функціональний метод у науковому інструментарії дослідження сучасної державності. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2011. Вип. 1. С. 23-31.
208. Майданник О.О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України: ав-тореф. дис. ... док. юрид. наук. Київ, 2008. 41 с.
209. Макеєв С. О. Соціологія: навч. посіб. Київ: «Українська енциклопедія», 1999. 344 с.
210. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду: [аналітична записка]. URL: <http://niss.gov.ua/articles/1609/>.
211. Мандзій С. В. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні: моногр. Київ: Людмила, 2023. 199 с.
212. Мандзій С. В. Теоретико-правові засади статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2022. 16 с.
213. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмена: теорія і практика. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 206 с.
214. Марченко А. В. Методологія дослідження механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 161-165.
215. Маслій І. В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 228 с.
216. Матвійчук Н. М. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму природокористування. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2015. № 11. С. 136-144.
217. Мельник В. П. Інститути громадянського суспільства та їх роль у становленні недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю: науково-теоретичний

аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 4. С. 65-70.

218. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності: підручник. Київ: Стінос, 2010. 440 с.
219. Менджул М. В. Окремі аспекти гарантування здійснення прав дітей-внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 106-109.
220. Менджул М. В. Принцип верховенства права та правові засади системи захисту біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 421-424.
221. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: моногр. / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
222. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти: [колект.] моногр. / [С. Б. Булеца та ін.]; за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина, М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 346 с.
223. Михайловський В. І. Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 22 с.
224. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 23.12.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
225. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
226. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
227. Мінакова Є. В. Інституційна система забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретичні та правові аспекти. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №12 (26). С. 169-181.

228. Мінакова Є. В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 12 (26). С. 245-255.
229. Мінакова Є. В. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 244 с.
230. Міністерство з питань внутрішньо переміщених осіб, розселення та біженців з окупованих територій. Офіційний сайт. URL: www.mra.gov.ge.
231. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: Структура Міністерства. URL: <https://minre.gov.ua/pro-minreintegracziyi/struktura-minreintegracziyi/>
232. Мороз О. М. Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань в Україні в епоху глобалізації: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 249 с.
233. Московець В. І. Громадськість як інститут громадянського суспільства. *Вісник ХНУВС*. 2011. № 2 (53). С. 37-43.
234. Мудра І. Україна готує roadmap зі створення міжнародної угоди щодо компенсації завданих рф збитків. <https://jur-gazeta.com/golovna/irina-mudra-ukrayina-gotue-roadmap-zi-stvorenniya-mizhnarodnoyi-ugodi-shchodo-kompensaciyi-zavdanih-r.html>
235. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир: ЖІТІ. 1997. 107 с
236. Муц Л. Ф. Формування та реалізація державної міграційної політики: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Запоріжжя, 2019. 40 с.
237. Наджафлі Е. Дигіталізація державної влади: теорія і практика: моногр. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 416 с.
238. Назарко Ю. В. Конституційне право на охорону здоров'я в Україні та державах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження: дис. ... д-ра філософії. Одеса, 2019. 300 с.

239. Наливайко І. О. Теоретико-правові проблеми імплементації в Україні ст. 37 Стамбульської конвенції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 25-29.
240. Наливайко Л. Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 535 с.
241. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.
242. Наливайко Л. Р., Бочковий О. В., Мінакова Є. В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 129-136.
243. Наливайко Л. Р., Ісаєва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правова характеристика: монограф. Дніпро: ДДУВС, 2023. 196 с.
244. Наливайко Л. Р., Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2023. 192 с.
245. Наливайко Л. Р., Коршун А. О. Методологія пізнання принципу гласності і відкритості діяльності органів судової влади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 81-86.
246. Наливайко Л. Р., Мінакова Є. В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2021. № 2. С. 31-36.
247. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: моногр. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 192 с.

248. Наливайко Л., Орешкова А. Теоретико-правова характеристика організаційно-право-вих (інституційних) гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Impact of modernity on science and practice: In The 12 th International scientific and practical conference* (13-14 April, 2020). Edmonton, Canada 2020. 678 p. 2020. p. 497.
249. Наливайко Л.Р., Мінакова Є.В. Проблеми забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та напрями їх вирішення. *Правнична освіта та юридична клінічна практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Дніпро, 8 груд. 2021 р. Дніпро: ДДУВС; 2021. С. 90-92.
250. Наливайко О. І. Державний контроль у системі місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 22-28.
251. Наставна Г. В. Роль антрополого-комінікативного підходу у пізнанні людиноцентризму в праві. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 217-220.
252. Національна стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.
253. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. Київ: Фенікс, 2012. 336 с.
254. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУВС, 2003. 444 с.
255. Незабитовський Г. В. Логіко-методологічні засади евристики в науковій аргументації: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2017. 201 с.
256. Олійник С. Р. Теоретико-методологічні засади трансформації стилю діяльності органів публічної влади: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2021. 20 с.

257. Омельченко Н. Л. До визначення поняття законодавчої функції Верховної Ради України. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 174-182.
258. Омельчук І. В. Плюралістичний підхід у філософії та методології наукового пізнання: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2017. 224 с.
259. Опольська Н. М. Структура механізму забезпечення права на свободу творчості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. № 58. Т. 1. С. 35-38.
260. Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 191-195.
261. Основи правознавства: навч. посіб. / за ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіха. Одеса: Юридична література, 2003. 346 с.
262. Павлів-Самоїл Н. П. Філософсько-правовий феномен міграції у контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець XX - початок XXI ст.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2021. 39 с.
263. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Український соціум*. 2018. № 4. С. 53-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2018_4_6.
264. Параскева К. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів ради Європи. Посібник. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/53700791/Costas_Paraskeva_print-libre.pdf.
265. Патей-Братасюк М., Довгунь Т. Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України. Тернопіль, 1999. 254 с.
266. Патерило І. В. Інструменти діяльності публічної адміністрації: адміністративно-правове дослідження: моногр. Харків: Діса плюс, 2014. 414 с.
267. Пашковський В.Ф. Інституційний механізм інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни: характер та перспективи трансформацій. *Політикус*. 2021. № 1. С. 69-78.

268. Педько К. В. Психологічні чинники відновлення соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2019. 17 с.
269. Передерій О. С. Гарантування прав внутрішньо переміщених осіб у контексті забезпечення національної безпеки України (теоретико-правовий аспект). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. 28 (1). С. 176–181.
270. Передерій О. С. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 57-63.
271. Петрова Л. Ф. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс. Харків: Астрель: АСТ, 1998. 341 с.
272. Пиголенко І. В., Пиголенко Ю. А. Роль старостинських округів в адаптації внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 36-41.
273. Піскунова Л. Безпека життєдіяльності: підруч. Київ: Академія, 2014. 224 с.
274. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», затверджений Комітетом міністрів Ради Європи від 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4). URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
275. Повернутись додому: Експрес-картування потреб та очікувань ВПО у Львівській області. Аналітична записка. А. Андрусевич, Н. Андрусевич, З. Козак, З. Міщук. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2022. URL: https://www.rac.org.ua/uploads/content/636/files/displacedpersonsneedslvivregionfinalua.pdf?gclid=CjwKCAiAzc2tBhA6EiwArv-i6SodJD7Uu3JA_swX0mJmHfEumO1Ju0SkHt8j2A14xD7Y4ZZxta4RpBoC43sQAvD_BwE
276. Подальша ескалація агресії російської федерації проти України: Резолюція ПАРЄ від 13 жовтня 2022 р. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-v-parye>

277. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF>
278. Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п/print1509543087471161>
279. Польщиків І. В. Місцеве самоврядування в умовах становлення громадянського суспільства: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2021. 20 с.
280. Попов С. А. Інноваційний розвиток системи органів публічної влади: стратегічний підхід: моногр. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2017. 367 с.
281. Порядок надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 450 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/450-2014-%D0%BF>
282. Постанова Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області № 214/2976/17 від 10.08.2017. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68245612>
283. Постол К. А. Правові механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
284. Права внутрішньо переміщених осіб: навч. посіб. / [С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2017. 436 с.
285. Правові та правозахисні аспекти агресії російської федерації проти України: Резолюція ПАРЄ № 2482 від 26 січня 2023 р. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-v-parye>
286. Принципи наукового дослідження. URL: <https://referatss.com.ua/work/principi-naukovogo-doslidzhennja/>

287. Принципи об'єктивності, системності, протиріччя, історизму та розвитку в сучасній філософії пізнання. URL: <http://um.co.ua/8/8-11/8-111318.html>
288. Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. С. 109-114.
289. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012. № 5073-V (зі змінами)I. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №25. Ст. 252.
290. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. ст.87. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/141-19>
291. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 і від 20 березня 2022 р. № 332: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 липня 2022 р. № 755. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-1-zhovtnia-2014-r-509-t010722>
292. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. №4572-VI (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №1. Ст. 1.
293. Про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.14 р. № 360. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF?test=XX7MfyrCSgky8TQIZiyq5pjGHI4wos80msh8Ie6>
294. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. ст. 1 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
295. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. ст.892.
296. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010>

297. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31.03.2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text>.
298. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України 20.08.2014 р. № 360 (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014>
299. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 р. № 367. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2015>
300. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-п>
301. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Служби безпеки України та Міністерства соціальної політики України : Наказ Служби безпеки України та Міністерства соціальної політики України від 07.10.2022 року № 351/275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1314-22#Text>.
302. Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, які проживають на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України: наказ Міністерства освіти і науки України від 01.03.2021 № 271 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-21#Text>

303. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008>
304. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 № 582. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2019>
305. Про затвердження Правил оформлення і видачі тимчасового посвідчення громадянина України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1111-2003>
306. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 5.11.2014 р. № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014>
307. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст.222.
308. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №19. Ст.134.
309. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. *Голос України*. 2023. № 58
310. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
311. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях: Указ Президента України №

32/2019 від 07.02.2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/322019-26050>

312. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст.170.
313. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст.190
314. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 01.12.1998 р. №281-XIV (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №1. Ст. 2.
315. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>.
316. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р.№ 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014>
317. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. ст.339.
318. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 року № 19-IX (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст.147.
319. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 31. ст.226.
320. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. ст.250.

321. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 07.10.1997 р. №554/97-VII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №52. Ст. 312.
322. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999. №1045-XIV (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №45. Ст. 397.
323. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст.382.
324. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. 2671-VIII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. ст.73.
325. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
326. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньо-строкових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 р. № 1364-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021>
327. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 року № 776/97-ВР (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст.99.
328. Про утворення військово-цивільної адміністрації : Указ Президента України №210/2021 від 26.05.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2102021-38985>.
329. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від від 17 березня 2022 р. № 302 (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022>
330. Проекти №№ 168, 174, 207 та 209 з Переліку проектів міжнародної технічної допомоги, зареєстрованих в установленому законодавством порядку станом на липень 2016 року Департаменту координації міжнародних програм Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL:

<http://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=4f2cfd67-9206-4761-86251f5513b4c0bc>

331. Проценко Т. О. Державні органи влади та органи місцевого самоврядування як суб'єкти забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 33-42.
332. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології: навч.-метод. посіб. / [І. О. Луценко та ін.; за наук. ред. І. О. Луценко]. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 210 с.
333. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Б. Авер'янова. 2-ге вид., доопрац. і допов. Київ: Логос, 2014. 237 с.
334. Радченко О. О. Генезис легітимації інститутів публічної влади в Україні: державноуправлінський аспект: дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2017. 230 с.
335. Разметаєва Ю. С. Права людини у системі інститутів громадянського суспільства: аксіологічний вимір. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 310-313.
336. Реєстр громадських об'єднань. URL: <https://rgo.minjust.gov.ua>.
337. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України»: Міжнародний документ від 14.11.2022 р. <https://minjust.gov.ua/m/mijnarodne-regulyuvannya>
338. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 2482 (2023) «Про правові аспекти та аспект прав людини в агресії Російської Федерації проти України»: Міжнародний документ від 26.01.2023 р. <https://minjust.gov.ua/m/mijnarodne-regulyuvannya>
339. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1708 «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28 січня 2010 року (<https://rm.coe.int/16806b5a6d>). URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps2-ukr>

340. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції»: Постанова Верховної Ради України від 31 березня 2016 р. № 1074-VIII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1074-19>
341. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 05.04.2006 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5ab1>
342. Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи № 1877 «Забуті люди Європи: захист прав людини довгострокових переміщених осіб» від 24.06.2009 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b5ab0>
343. Ременяк О. В. Децентралізація публічної влади в правовій теорії та державотворчій практиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2020. 21 с.
344. Реформа освіти в умовах децентралізації. URL: <https://decentralization.gov.ua/education>.
345. Риндзак О. Т. Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Вінниця, 2020. 40 с.
346. Розвиток інститутів громадянського суспільства у 2020 році. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/rozvitok-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva-u-2020-rotsi>.
347. Рубан О.О. Реалізація компенсаційної функції в цивільному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2020. Вип. 61. Т. 1. С. 80-83.
348. Рудницький С. В. Категорія «механізм» та її гносеологічні можливості для опису явищ і процесів суспільно-політичного життя. *Держава і право.* 2011. № 53. С. 679-685.

349. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках. *Освіта регіону*. 2011. Вип. 4. С. 111-119.
350. Савчин М. В. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44 (1). С. 68-76.
351. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: моногр. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
352. Сачко М. В. Теоретико-методологічні засади функціонування органів державної влади в умовах децентралізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2021. 20 с.
353. Семенкова М. А. Міграційні процеси як інструмент гібридного впливу в міжнародних відносинах: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2021. 18 с.
354. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2001. 656 с.
355. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність, 2013. 524 с.
356. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити. URL: <https://ces.org.ua/migration/>
357. Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. URL: <http://sum.in.ua/s/struktura>
358. Соколов О. М. Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2018. 20 с.
359. Соловйов Є. В. Інститути громадянського суспільства в системі механізмів державного регулювання внутрішньої вимушеної міграції. *Public management*. 2017. № 2. С. 210-218.
360. Соловйов Є. В. Механізми державного регулювання у сфері внутрішньої вимушеної міграції в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2020. 23 с.
361. Солодько А., Доронюк Т. Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. *CEDOS*. 2015. URL: <https://www.irf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf>.

362. Соляр С. П. Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
363. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні: моногр. / О. В. Борисова [та ін.]. Київ: Кондор, 2019. 465 с.
364. Соціологія. Короткий енциклопедичний словник. URL: <https://subject.com.ua/sociology/dict/91.html>.
365. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. 2022. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/Доповідь.pdf>.
366. Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції : Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 р. № 1074-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1074-19>.
367. Статут Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, затверджений Резолюцією СМ/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України».: Міжнародний документ від 12.05.2023 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text
368. Стащук І., Лисенко В. Розвиток громади = розвиток громадянського суспільства: цільові програми. URL: <https://www.stepngo.in.ua/longread-mistsevi-programy>
369. Створення житлово-будівельних кооперативів як механізм вирішення житлового питання внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України: практичний досвід та рекомендації: аналітична доповідь. 2022. URL: <https://rm.coe.int/design-cooperative-digital/1680a8eee5>

370. Стемковська О. І. Особливості імплементації європейських стандартів у діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2021. 20 с.
371. Стоян О. Ю. Інституційний механізм державного регулювання розвитку сфери відновлювальної енергетики та напрями його удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 20. С. 132-136.
372. Струк А. Культурологічний підхід як методологічна основа дослідження феномену «лексико-народознавчої компетентності особистості». *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 39. С. 93-97.
373. Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Слов'янськ, 2021. 40 с.
374. Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України: матеріали базового курсу для суддів. 2022. URL: <https://rm.coe.int/judges-idps-course-ukr/1680aa2cf8>
375. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол, С. Б. Цебенко, А. О. Дутко. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
376. Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні: монографія / авт. колектив: Т. Л. Нагорняк, М. В. Примуш, М. А. Польовий та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 228 с.
377. Тарасенко К. М. Механізми державного регулювання міграційних процесів в Україні: соціально-економічний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2019. 20 с.
378. Тарасенко О. В., Рондяк К. В. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: практичні аспекти: посіб. Київ: К.І.С., 2020. 94 с.
379. Тарахонич Т. І. Методологічний інструментарій наукового пізнання. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 118-126.

380. Ткачова О. К. Специфіка інституціоналізації в сфері управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua>
381. Ткачова О. К. Теоретичні основи інституційних механізмів державного управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 6. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=587>
382. Трихліб К. О. Забезпечення основних прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 21-26.
383. Трубавіна І. М., Каліна К. Є. Підтримка сімей із дітьми з особливими потребами в умовах внутрішнього переміщення та воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2022. № 6. С. 153-160.
384. Уварова О., Ясеновська М., Буряковська К., Любченко М. Гендерний компонент у вирішенні питань внутрішнього переміщення: локальні політики, юридичні інструменти й бізнес-практики: Матеріали до проведення тренінгів. Харків, 2020. <https://rm.coe.int/pub-alter-trainings/16809f2b05>
385. Упровадження децентралізації публічної влади в Україні: національний і міжнародний аспекти / Г. Г. Динис, Т. О. Карабін, Я. В. Лазур, М. В. Менджул, Р.П. Натуркач, О.Я. Рогач, М.В. Савчин, І. С. Сухан, П. А. Трачук, І. В. Хохлова; за заг. М. В. Савчина. Ужгород: ТІМРАНИ, 2015. 216 с.
386. Устименко В., Нестеров Г. Партнерство влади і бізнесу в контексті активізації підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб: повноваження органів місцевого самоврядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4. С. 40-53.
387. Ущатовський Ю. В. Інституція економічної культури як гомеостатична система. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 2. С. 198-204.

388. Ущатовський Ю. В. Методологічний потенціал інституційних досліджень у сучасній економічній науці. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2. С. 26-31.
389. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ: Ліра-К, 2016. 616 с.
390. Федорчак О. В. Інституційний механізм державного управління. *Ефективність державного управління*. 2017. № 1 (50). Ч. 1. С. 53-63.
391. Філик Н. В. Державно-правові засади громадянського суспільства: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.
392. Фоменко О. П. Інституціональний механізм публічно-приватного партнерства в Україні в контексті децентралізації влади: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
393. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. Київ, 2003. 536 с.
394. Хавронюк М. І. Компаративний метод у сучасному кримінальному-правовому дослідженні: мета застосування. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 5-9.
395. Химинець В. В., Головка А. А. Засади соціальної та економічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Стратегічна панорама*. 2022. № 2. С. 68-75.
396. Хомей О. Д. Взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України в ЄС: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2021. 20 с.
397. Христова Г. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи / [Г. Христова, Ю. Трало, К. Буряковська; заг. ред. Г. Христова]; Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 301 с.
398. Христова Г. О. Зобов'язання держави у сфері прав людини в умовах окупації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25, № 1. С. 204-218.

399. Христова Г. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 30-41.
400. Цепенда В. М. Класифікація видів державного контролю. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1613>
401. Циц С. В. Загальнотеоретичний аналіз координаційної функції місцевих державних адміністрацій. *Статистика України*. 2012. № 4. С. 99-103.
402. Чернеженко О. М. Конституційне регулювання місцевого самоврядування в державах-учасниках Європейського Союзу: моногр. Київ: Ліра-К, 2020. 314 с.
403. Чиркін А. С., Храпська А. О. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: міжнародно-правове регулювання та досвід зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 102-105.
404. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 59-60
405. Шестак В. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): моногр. Харків: Основа, 2003. 208 с.
406. Шимченко Л. А. Міграційні процеси в Україні в період повномасштабної війни: безпекові гарантії та правові можливості. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 57. С. 120-125.
407. Шкарлет С. Кількість вступників з окупованих територій щороку зростає приблизно на чверть. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shkarlet-osvita-okupatsiya/31304801.html>.
408. Шуміло О. М. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (приклади успішного правозахисного активізму): навч. посіб. / О. М. Шуміло, Н. Ю. Кравчук. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 227 с.
409. Щамбура Д. В. Концепція юридичного плюралізму як основа дослідження неофіційного права. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1. С. 33-40.

410. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998. Т. 1. А-Г. 672 с., с. 646; Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2007. 992 с.
411. Ющенко Л. І. Механізми впровадження інновацій в діяльність органів публічної влади: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Чернігів, 2018. 20 с.
412. Ядловська О. С. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 188-203.
413. Які Україна може використати міжнародні механізми для отримання компенсації від РФ. URL: <https://ecpl.com.ua/news/yaki-ukraina-mozhe-vykorystaty-mizhnarodni-mekhanizmy-dlia-otrymannia-kompensatsii-vid-rf/>
414. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм її подолання в Україні: дис... д-ра філософії. Київ, 2020. 249 с.
415. Янушевич Я. В. Інституційний механізм забезпечення сфери оподаткування в Україні: дис. ...д-р юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 411 с.

ДОДАТКИ**Додаток А****СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

6. Кошляк Н. Е. Система інститутів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 33-38. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/128>
7. Кошляк Н. Е. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення органами місцевого самоврядування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Нове українське право*. 2022. № 4. С. 125-132. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/333>
8. Кошляк Н. Е. Характеристика правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Київський часопис права*. 2022. № 3. С. 7-13. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/186>
9. Koshliak N. E. Concepts and Types of Civil Society Institutions as Subjects of Guaranteeing the Rights of Internally Displaced Persons. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 4. P. 81-88. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/06/Vishegrad_04_2022_Last.pdf
10. Кошляк Н. Е. Органи державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 194-200. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/444>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Кошляк Н. Моделі взаємодії інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з державою. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали шостої Міжнар. наук.-практ. конф., 11 березня 2022 р., м. Дніпро. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 120-122.

8. Кошляк Н. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17 червня 2022 р., м. Одеса. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». С. 154-158.

9. Кошляк Н. Органи судової влади у механізмі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 червня 2022 р., м. Кропивницький. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. С. 129-131.

10. Кошляк Н. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб: концептуалізація проблеми. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 липня 2022 р., м. Київ. Київ: Людмила, 2022. С. 150-158.

11. Кошляк Н. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of today's science: experience and trends*: Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, September 9, 2022, Singapore. Republic of Singapore: European Scientific Platform. С. 44-47.

12. Кошляк Н. Органи виконавчої влади як суб'єкти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Modernization of science and its influence on global processes*: Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, April 14, 2023, Bern. Swiss Confederation: European Scientific Platform. P. 38-40.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України

Лариса НАЛИВАЙКО

2023

АКТ

**впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права
за спеціальністю 081 «Право» аспіранта Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ Кошляк Наталії Едуардівни на тему
«Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо
переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика» у наукову
діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ**

Комісія у складі директора Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, кандидата юридичних наук, підполковника поліції Владислава ЛАЗАРЄВА, завідувача кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Валентини БОНЯК, завідувача кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, доктора юридичних наук, професора Андрія СОБАКАРЯ склала цей акт про те, що матеріали дисертаційної роботи аспіранта Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Кошляк Наталії Едуардівни на тему: «Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика» (на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 081 «Право») мають необхідний теоретичний і методологічний рівні та практичну значимість й використовуються у науково-дослідній роботі кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Використання результатів дисертаційної роботи сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів кафедри

загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ВИСНОВОК

Результати дисертаційної роботи Кошляк Наталії Едуардівни на тему: «Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика» вважати впровадженими у наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Члени комісії:

**Директор Навчально-наукового інституту
права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції,
кандидат юридичних наук,
підполковник поліції**

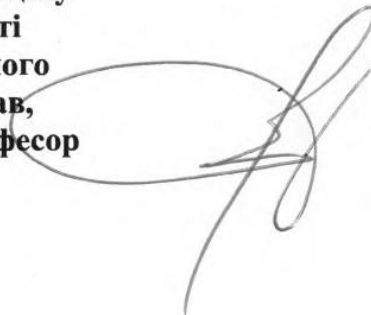
Владислав ЛАЗАРЄВ

**Завідувач кафедри
теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**

Валентина БОНЯК

**Завідувач кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**

Андрій СОБАКАРЬ